

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1981, LET. XVIII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

8

IZ VSEBINE

Anton Vratuša: Vloga znanosti v samoupravnih socialistični družbi
Znanost in družba: O dosežkih in odprtih vprašanjih družbenih ved
prines objavljajo svoja razmišljanja in ugotovitve: France Černe,
Zdravko Milinar, Adolf Bibič, Bogdan Kavčič, Slavko Splichal, Maca
Jogan, Anton Perenič, Albin Igličar, Vlado Sruk, Dimitrij Rupel,
Aleš Erjavec in Rudi Jakhel

Miran Potrč: Družbena akcija po kongresu samoupraviteljev

Stane Južnič: Položaj jezikov v sodobnem svetu

TEORIJA IN PRAKSA

1981

8

revija za družbena vprašanja, let. XVIII, št. 8, str. 845—1004
Ljubljana, avgust 1981, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 120 din, za druge individualne naročnike 200 din, za delovne
organizacije 350 din, za tujino 500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 30 din in dvojne
številke 45 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

ANTON VRATUŠA: Vloga znanosti v samoupravnih socialističnih družbi 847

ZNANOST IN DRUŽBA:

Dosežki in odprta vprašanja družbenih ved 860

FRANCE ČERNE: O ekonomski vedi kot znanosti o družbi 862

ZDRAVKO MLINAR: Raziskovanje in usmerjanje razvoja 873

ADOLF BIBIČ: Zapis o politiki in politični znanosti 883

BOGDAN KAVČIČ: Raziskovanje samoupravljanja v združenem delu 897

SLAVKO SPLICHAL: Pogoji in ovire uveljavljanja družboslovnega raziskovanja 905

MACA JOGAN: Sociologija med »sociološkimi« in družbenimi dejstvi 911

ANTON PERENIČ: Dejavniki v razvoju teorije prava 917

ALBIN IGLIČAR: Nekatere naloge sociologije prava (v splošni krepitvi družbene vloge družboslovja) 924

VLADO SRUK: Odročno družboslovje 929

DIMITRIJ RUPEL: Avtonomija umetnosti in literarna sociologija 936

ALEŠ ERJAVEC: Estetika, njen pomen in vloga 950

RUDI JAKHEL: K razpravi o družbeni vlogi urbanizma 954

PRIKAZI, RECENZIJ:

S. S. PRAWER: Karl Marx in svetovna literatura (Aleš Erjavec) 988

Med novimi knjigami 991

Listamo po tujih revijah 994

Iz domačih revij 998

Bibliografija knjig in člankov 1001

ČLANKI, RAZPRAVE:

MIRAN POTRČ: Družbena akcija po kongresu samoupravljalcev 961

STANE JUŽNIČ: Položaj jezikov v sodobnem svetu 969

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

ADOLF BIBIČ: Srečanje sovjetskih in jugoslovanskih politologov 981

PRIMOŽ JUŽNIČ, CIRIL KLAJNSČEK: Ob posvetu »Sociološki preseki slovenske družbe« 982

JOŽA KOŠIR: Odgovornost v samoupravnih družbi (tema letošnjih Zihelovih dnevov) 987

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XVIII, št. 8, str. 845-1004
Ljubljana, avgust 1981

CONTENTS

EDITORIAL:

- ANTON VRATUŠA: Science and its Role in Self-management Socialist Society 847

SCIENCE AND SOCIETY:

- Achievements and problems in social sciences 860
FRANCE ČERNE: Economics as Science of Society 862
ZDRAVKO MLINAR: Research and Development Directing 873
ADOLF BIBIČ: Notes on Politics and Political Science 883
BOGDAN KAVČIČ: Research into Self-management in Associated Labour 897
SLAVKO SPLIHAL: Conditions and Obstacles of the Implementation of Social-science Research 905
MACA JOGAN: Sociology Between "Sociological" and Social Realities 911
ANTON PERENIČ: Factors in the Development of the Theory of Law 917
ALBIN IGLIČAR: Some Tasks of the Sociology of Law (in the general enforcement of the Role of Social-science) 924
VLADO SRUK: Social Science as a Marginal Problem 929
DIMITRIJ RUPEL: Autonomy of Art in the Sociology of Literature 936
ALEŠ ERJAVEC: Aesthetics, its Significance and Role 950
RUDI JAKHEL: To the Discussion on Social Role of Urbanism 954

ARTICLES, STUDIES:

- MIRAN POTRČ: Social Action after the Congress of Self-managers 961
STANE JUŽNIČ: Languages in the World of Today 969

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- ADOLF BIBIČ: The Meeting of Soviet and Yugoslav Political Scientists 981
PRIMOŽ JUŽNIČ, CIRIL KLAJNŠČEK: To the Conference on "Sociological Cross-sections of Slovene Society" 982
JOŽA KOŠIR: Responsibility in Self-management Society 987

REVIEWS, NOTES:

- S. S. PRAWER: Karl Marx in World Literature (Aleš Erjavec) 988
A Survey of New Books 991
From Foreign Reviews 994
From Domestic Reviews 998
Bibliography of Books and Articles 1001

СОДЕРЖАНИЕ:

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- АНТОН ВРАТУША: Роль науки в социалистическом обществе основанном на самоуправлении 847

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

- Достижения и проблемы общественных наук 860
ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: О экономической науке как науке об обществе 862
ЗДРАВКО МЛИНАР: Исследование и направление развития 873
АДОЛФ БИБИЧ: Запись о политике и политической науке 883
БОГДАН КАВЧИЧ: Исследование самоуправления в объединенном труде 897
СЛАВКО СПЛИХАЛ: Условия и препятствия внедрения общественно научного исследования 905
МАЦА ЙОГАН: Социология между „социологическими“ и общественной действительностью 911
АНТОН ПЕРЕНИЧ: Факторы в развитии теории права 917
АЛБИН ИГЛИЧАР: Некоторые задачи социологии права (в общем укреплении роли обществоведения) 924
ВЛАДО СРУК: Общественные науки как маргинальная проблема 929
ДИМИТРИЙ РУПЕЛ: Автономия искусства и социология литературы 936
АЛЕШ ЭРЯВЕЦ: Эстетика, ее значение и роль 950
РУДИ ЯКХЕЛ: К обсуждению общественной роли урбанизма 954

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- МИРАН ПОТРЧ: Общественная акция после съезда самоуправителей 961
СТАНЕ ЮЖНИЧ: Положение языков в современном мире 969

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- АДОЛФ БИБИЧ: Встреча советских и югославянских политологов 981
ПРИМОЖ ЮЖНИЧ, ЦИРИЛ КЛАЙНШЕК: К совещанию „Социологические перерезы словенского общества“ 982
ЙОЖА КОШИР: Ответственность в обществе основанном на самоуправлении 987

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- С. С. ПРАВЕР: Карл Маркс и мировая литература (Алеш Эрявец) 988
Среди новых книг 991
По страницам иностранных журналов 994
По страницам отечественных журналов 998
Библиография книг и статей 1001

ANTON VRATUŠA

Vloga znanosti v samoupravni socialistični družbi

I

Za svet, v katerem živimo, je značilna vse globlja znanstveno-tehnična revolucija; saj zajema vse širše področje človekovega delovanja in odnosov med narodi ter nenehno pospešuje razvoj proizvodnih sil in povzroča globoke družbene spremembe.

Znanost in tehnologija postajata pglavitna dejavnika materialnega in kulturnega razvoja ter združevanja in integracije v družbi.

Odkritja epohalnega pomena so dvignila človeka v vesolje in mu odkrivajo vse globje skrivnosti narave. Tisti, ki razpolagajo z najmodernejšo tehnologijo in tehniko pa ne kažejo nobene pripravljenosti, da bi omogočili svoboden pristop k novim dosežkom, čeprav so vsa odkritja na svoj način rezultat naporov vsega človeštva.

Tako se odvijata danes v svetu dva protislovna procesa, ki sta vse izrazitejši vir političnih, ekonomske in družbenih spopadov in kriz. Po eni strani moderna tehnologija zahteva vsestransko povezovanje za svojo učinkovitejšo uporabo. Po drugi strani pa politika s pozicije sile in dominacije ter delitve sveta na bloke in interesna področja onemogoča povezovanje in sodelovanje na temelju enakopravnosti. Tako se še dalje zožujejo možnosti za samostojni razvoj, nizajo se težave v odnosih med razvitimi deželami in deželami v razvoju, moten je razvoj znanosti in tehnologije tudi v samih razvitih deželah.

Znanost in tehnologija odpirata nove vire energije, spodbujata do nedavnega še neslutene razsežnosti človekovega uma in ustvarjalnih možnosti. Istočasno se vse bolj širi orjaška potrata naravnih bogastev in narodnega dohodka v oboroženih tekmah, rezultati znanosti in drugi dosežki človekove ustvarjalnosti pa se na veliko uporabljajo za rušilne namene. Vse to spravlja v nevarnost ne samo dosedanje pridobitve, ampak tudi nemoten nadaljnji razvoj narodov in družbe v celoti ter njihov obstoj.

Taki odnosi se odražajo negativno tudi na vseh področjih mednarodnega sodelovanja – od ekonomskega in finančno-monetarnega do trgo-

vinskega – in naravno, tudi na področju znanosti in tehnologije. Pa tudi razne oblike prenosa sredstev v dežele v razvoju često delujejo kot kanali za presajanje tujih modelov v dežele v razvoju, kakor tudi za novačenje kadrov iz dežel v razvoju, ki so se izšolali ob velikih materialnih žrtvah teh dežel in bi jih krvavo potrebovali doma.

Vse to zahteva pospešeno in organizirano delovanje naprednih sil v interesu miru, neodvisnosti in napredka za vse narode. Gibanje neuvrščenosti se vse bolj uveljavlja kot dejavnik takega kova, kljub težavam in krizam, ki jih občasno doživlja. To je univerzalno gibanje, med njegovimi temeljnimi smotri je tako boj za mir, razvoj in varnost kakor tudi akcija za ustvarjanje materialnih pogojev vsestranskega razvoja in prijateljskega sodelovanja med narodi na vseh področjih, posebej pa v energetiki, proizvodnji hrane, razvoju in prenosu tehnologije in znanja ter v monetarno-finančnih vprašanjih. Vzporedno s tem se razvija tudi boj za družbene spremembe, ki naj prispevajo k temu, da bodo narodi lahko svobodno razpolagali z lastnimi bogastvi in narodnim dohodkom.

Jugoslavija je od vsega začetka gibanja neuvrščenosti med njegovimi najbolj aktivnimi dejavniki. Njeni narodi in delovni ljudje se zavedajo, da jim taka politika zagotavlja samostojen in vsestranski razvoj in varnost. Zato ji dajejo vso podporo. Upravičeno se pričakuje, da bodo omenjeni smotri temeljni kriterij tudi za delovanje jugoslovanske znanosti.

Seveda se razprava o teh zadevah ne more omejiti le na problematiko Slovenije. Še več, cilj naj ji ne bo le delovanje v slovenskem in jugoslovanskem okviru, saj se znanost in tehnologija lahko v polni meri razmahnele še v okviru svobodnega mednarodnega sodelovanja ter ob enakopravnem vključevanju zmožnosti vseh narodov v mednarodno delitev dela.

V pogojih vse večje medsebojne odvisnosti v sodobnem svetu lahko deluje kot samostojni dejavnik na mednarodnem področju le dežela, ki stoji na lastnih nogah in pri svojem razvoju izhaja predvsem iz lastnih zmogljivosti. Dežela pa, ki je preveč odvisna od znanja drugih, si v takih pogojih še bolj podreja in ji zožuje možnosti za enakopravno udeležbo v mednarodni delitvi dela.

Glede Slovenije izhajata iz tega vsaj dve ugotovitvi. Prva govori, da so ji z ozirom na geopolitični položaj in na njeno sorazmerno visoko razvitost odprte mnoge možnosti za mednarodno sodelovanje tudi na znanstvenem področju. Druga pa opozarja, da si moramo za nastopanje v tujini glede na našo maloštevilnost in resne zapreke za resnično svoboden pristop na mednarodni trg zagotoviti čim širšo osnovo na domačih tleh. To pa lahko dosežemo le ob povezovanju z vsemi zainteresiranimi dejavniki v Jugoslaviji in s skupnim nastopom, kjerkoli so za to dani pogoji.

II

Na temelju revolucionarnih pridobitev narodnoosvobodilnega boja in 35-letne socialistične graditve so bili v Sloveniji in v celotni Jugoslaviji

doseženi veliki rezultati. Proizvajalne sile v Jugoslaviji so narasle do ravni srednje razvite industrijsko-agrarne dežele; na principih socialističnega samoupravljanja se razvija in utrjuje socialistična zavest delovnih množic o vrednosti materialnih in moralnih dosežkov socialistične graditve. S tem pa raste tudi spoznanje in odgovornost za vztrajno nadaljevanje po tej poti – ob naslanjanju na lastne moči in pridobitve ter ob vsestranskem povezovanju z vsemi, ki se bojujejo za iste cilje.

Danes so pri nas v glavnem že znani tudi materialni okviri in drugi družbeni pogoji za razvoj znanosti, kakor tudi za celotni družbeni razvoj v prihodnjem petletnem obdobju, kajti družbeni plan 1981–1985 je že sprejet. Pa tudi naloge, ki jih družba postavlja pred znanost in pred strokovne službe so jasno načrtane. Te okoliščnosti zahtevajo, da se problemov lotimo čim bolj celovito in konkretno. Poleg tega je potrebna odločnost, da bi lažje ugotovili oblike, metode in instrumente, s pomočjo katerih bi tudi znanost lahko čim uspešneje opravljala svojo družbeno funkcijo v boju za razvoj materialnih sil, zadovoljevanje potreb družbe in za stalno širjenje obzorij socialističnega samoupravljanja in neposredne socialistične demokracije.

Za vlogo znanosti pri planiranju in pri uresničevanju planskih in drugih dokumentov veljata predvsem dva kriterija. Prvič, koliko znanost prispeva k razvoju socialističnega samoupravljanja v boju za razvoj družbe, za uresničevanje vodilne vloge delavskega razreda in družbenega dela, svobodne človekove osebnosti, človekovih pravic in socialističnega humanizma. Drugič, koliko znanost prispeva k proizvodni praksi in koliko s svojimi dognanji in odkritji lajša človekove napore v ustvarjanju materialnih in kulturnih dobrin. Eno in drugo je treba seveda ocenjevati s stališča, koliko znanosti odpira nova pota in širi obzorja družbi tudi za daljše obdobje.

V tej luči je treba vrednotiti tudi izredno pomembne naloge znanosti in strokovnih služb v zvezi s pripravo dolgoročnega razvoja Slovenije do leta 2000. To je naloga, ki ne trpi parcialnega pristopa; zahteva usklajeno delovanje vseh panog znanosti in strokovnih služb v okviru enotnega koncepta in programa razvoja Slovenije in Jugoslavije kot celote. Tak pristop nujno terja globlje strukturne spremembe v gospodarstvu in pospešeno uvajanje nove tehnologije ter neizbežno vsestransko povezovanje s svetom na podlagi čim višje produktivnosti dela in specializacije.

V teh okvirih čaka tudi raziskovalne, vzgojne in izobraževalne ter druge organizacije združenega dela konkretne naloge, opredeljujejo pa jih prevzete obveznosti v samoupravnih sporazumih in dogovorih o temeljnih planov. Skupni imenovalec je: organiziran boj za večji dohodek in za uresničevanje dogovorjenih kriterijev pri razporejanju in delitvi dohodka v korist stalnega širjenja materialne osnove samoupravljanja, krepitve proizvodnih sil, razvoja socialistične kulture, osebnega in družbenega standarda in za dosledno spoštovanje načela, da se morajo vse vrste potrošnje stalno usklajevati z ustvarjenim dohodkom.

Zamotane naloge čakajo znanost in strokovne službe tudi glede odkrivanja novih virov energije, surovin, novih tehnologij v proizvodnji, prometu in zvezah, bolj racionalne uporabe sredstev, materiala, energije, znanja in časa.

Na področju naravoslovnih, matematičnih in tehničnih znanosti so prednostne naloge v pospešenem raziskovanju na področju energije, vključno z jedrsko tehnologijo za miroljubne namene, surovin, hrane, elektronike, avtomatike in robotike, gospodarske infrastrukture, varstva človekovega okolja, enakopravnega povezovanja s svetovnim gospodarstvom.

Boj za izvoz, ki je vsekakor trajna prednostna naloga, je treba razumeti v smislu organiziranega razvijanja vseh oblik gospodarskega povezovanja s tujino. Izvoz in uvoz naj bosta torej vse bolj v funkciji višjih oblik gospodarskega sodelovanja, kot so npr. dolgoročna proizvodna kooperacija, tehnično sodelovanje, skupna vlaganja in drugo. Pri tem je treba zagotoviti najvišje možno angažiranje vseh – od temeljne organizacije združenega dela do najširših samoupravnih asociacij, od občine in republike do federacije. Vsak korak v razvoju lastnih proizvodjalnih sil in v proizvodnji naj upošteva tudi razsežnost mednarodnega povezovanja.

Na področju družbenih in humanističnih ved izstopajo naloge glede nadaljnjega razvoja materialne osnove socialističnega samoupravljanja, to je samoupravnega združevanja dela in sredstev na osnovi dohodkovnih odnosov in svobodne menjave dela v enotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru; problemi družbene lastnine kot osnove sistema socialističnega samoupravljanja, to se pravi uresničevanja pravice delovnih ljudi, da samostojno odločajo o rezultatih in pogojih svojega dela in življenja, in odgovornosti, ki iz te pravice izhajajo; razvoj dohodkovnega oziroma programskega povezovanja v celotni reprodukcijski verigi – od idejnega projekta do realizacije proizvodov na domačem ali na tujem trgu; vzpostavljanje kriterijev in kazalcev v zvezi s hitrejšim razvojem manj razvitih republik in avtonomne pokrajine Kosovo – in to vse bolj na načelu svobodnega samoupravnega povezovanja zainteresiranih organizacij združenega dela iz razvitejših republik in avtonomnih pokrajin; razvijanje samoupravnega družbenega planiranja; funkcioniranje samoupravnih interesnih skupnosti – vključno s krajevnimi skupnostmi; razvoj delegatskega sistema – od družbenih temeljev do vrha – in metode odločanja v njem z vidika uresničevanja samoupravnih pravic vseh delovnih ljudi; funkcioniranje občine; razvoj in funkcioniranje racionalne, na samoupravnih načelih organizirane strokovne službe od temeljnih organizacij združenega dela, samoupravnih interesnih skupnosti, krajeвне skupnosti do federacije in jugoslovanskih predstavništev v tujini; razvijanje znanosti in tehnologije na marksističnih temeljih in čimbolj neposreden prenos njunih dosežkov v proizvodnjo in socialistično prakso nasploh; razvijanje socialističnih vrednot na osnovah socialistične demokracije in humanizma – v pogojih demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov. Tudi

raziskovanje slovenske naravne in kulturne dediščine in jezika sodi med prednostne naloge, prav tako tudi preučevanje sistema splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite kot integralnega dela socialističnega samoupravljanja; še posebej velja to za raziskovanje mednarodnih odnosov in položaja socialistične in neuvrščene Jugoslavije v svetu.

Pri tem je treba posebej poudariti povezanost in medsebojno pogojevanost naravoslovnih, tehničnih in matematičnih ved z družboslovnimi in humanističnimi vedami. Med nekaterimi strokovnimi kadri je razširjeno mnenje, po katerem naj bi bila naloga prve skupine znanosti le razvijanje tehnologije in pridobivanje materialnih dobrin: energije, hrane, sredstev za delo in za zadovoljevanje človekovih potreb. Po tem mnenju naj bi bilo vprašanje odnosov med ljudmi, predvsem pa proizvodnih odnosov, razvoja znanosti, kulture, proučevanje naše preteklosti ter idejnih tokov le naloga družboslovnih in humanističnih znanosti in družbenopolitičnih organizacij. Težko bi bilo najti kaj manj znanstvenega, kot je tako tolmačenje. Znano je, da je bil v zgodovini človeštva prav razvoj proizvodjalnih sil ter proizvodnih odnosov, ki so se na tej osnovi razvijali, glavni vzvod družbenih procesov, ki so pripeljali do rušenja preživelih družbenih sistemov in do nastajanja novih. Zakaj naj bi bilo drugače danes, ko gradimo socialistično družbo, ki odpira človeštvu pot v družbo brez eksploatacije in dominacije? Nujno je torej, da ima tudi znanstveni delavec na področju tehnologije vedno pred očmi, kakšne družbenoekonomske, politične in socialne posledice prinaša neka določena tehnologija.

Prav tako pa morajo tudi družboslovne in humanistične vede graditi svoje teorije in predvidevanja v danih konkretnih okoliščinah razvoja proizvodjalnih sil in položaja delovnega človeka pri določeni tehnologiji in načinu proizvodnje. Ta vprašanja so tako globokega življenjskega pomena, da jih lahko v celoti dojame le interdisciplinarno raziskovanje, razrešuje pa idejnopolična akcija ob sodelovanju vseh družbenih dejavnikov.

III

Za uresničevanje naštetih in drugih nalog naše znanosti so potrebni kadri, organizacija, oprema in denarna sredstva. Vse to predstavlja odgovornost same znanosti in družbe kot celote.

Kar zadeva kadre, trenutno ni tolikšen problem v tem, da jih primanjkuje – razen nekaterih specializiranih profilov – pač pa njihova razporeditev. Z ustrezno akcijo, pri čemer je pomembna tudi politika nagrajevanja, bi bilo mogoče za zdaj zapolniti vsaj nekatere praznine v družbeni delitvi dela. Posebej še, če bi razvili organizirano in načrtno sodelovanje na celotnem jugoslovanskem prostoru, pa tudi sodelovanje s slovenskimi in jugoslovanskimi znanstvenimi in strokovnimi kadri, ki jih je precej tudi v tujini. Nujno je treba izdelati konkretne oblike za bolj načrtno povezova-

nje skupnih znanstvenih prizadevanj z znanstvenimi in strokovnimi kadri slovenske narodnosti v zamejstvu. To bi razen drugega okrepilo tudi položaj slovenske narodnostne skupnosti onstran meja in njene zmožnosti, da prispeva k pospeševanju vsestranskega sodelovanja naše dežele s sosedi.

Problem pa je vzgoja kadrov tistih profilov, ki jih terja prestrukturiranje našega gospodarstva in prihodnji razvoj družbe v celoti. To je dolgoročna naloga, vendar se je treba njenega reševanja lotiti takoj. Nanaša se na reševanje problemov in nalog v tem petletnem obdobju, nič manj pa tudi na kadrovske potrebe za daljše obdobje, recimo do leta 2000. Manjka nam npr. strojnih in kombiniranih sistemskih inženirjev za razvoj in uporabo računalniško vodenih tehnologij in aplikativne elektronike, inženirjev – organizatorjev dela za uvajanje avtomatiziranih procesov in uporabo različnih rešitev pri varstvu narave ter racionalizaciji porabe surovin in materialov za njihovo ponovno uporabo; vse manj je kadrov z znanjem klasičnih in drugih jezikov, ki so potrebni tako za raziskovanje naše daljnje preteklosti kakor tudi za širši vpogled v kulturo in civilizacijo človeštva.

V zvezi s tem se postavlja tudi vprašanje trajanja visokošolskega študija, problem učnih programov in nezadostne povezanosti visokošolskega študija z družbeno prakso. Reforma visokošolskega študija bo uspela tem bolj in tem preje, čim dosledneje bo izhajala iz sistema usmerjenega izobraževanja: iz dela, ob delu in za delo. Preveriti je treba tudi pogoje za podiplomske študije. Sistem rednega občasnega družbenega preverjanja znanja in kompetentnosti pedagoških in raziskovalnih kadrov bi zagotovil boljšo selekcijo in stalno osveževanje tudi na področju raziskovalnega in vzgojnoizobraževalnega dela.

Organizacija raziskovalnega dela naj se razvija dosledno na samoupravnih načelih in v funkciji potreb ter interesa združenega dela. Na takih osnovah bo lažje zagotavljati tudi sredstva za potrebe znanosti in strokovnih služb, pri čemer je zagotavljanje sredstev za temeljne raziskave odgovornost in naloga celotne družbe. Pot za uresničevanje tekočih in dolgoročnih nalog znanosti in za utrjevanje njene vloge kot ustvarjalnega dejavnika razvoja pelje prek stalnega poglobljanja neposrednega sodelovanja znanosti ne le s proizvodnjo, ampak s socialistično prakso v celoti. S tem bo odpravljena tudi umetna dilema, ali je znanost proizvajalna sila ali pa le oblika družbene potrošnje.

V zvezi z organizacijo slovenske znanosti so pred nami nekatere prav nujne naloge. Mislim predvsem na problem družbenoekonomskega položaja znanstvenega in strokovnega delavca v raziskovalnih in visokošolskih organizacijah združenega dela, na nujno samoupravno organiziranje vzgojnoizobraževalne dejavnosti v smislu sistema usmerjenega izobraževanja, vključno z reformo visokega šolstva. Zelo aktualna naloga je organiziranje posebnih raziskovalnih skupnosti, občinskih raziskovalnih skupnosti in seveda Raziskovalne skupnosti Slovenije. Posebnega pomena

bo tudi prihodnja dejavnost marksističnih centrov in svetov za znanost pri konferencah socialistične zveze delovnega ljudstva od občine do republike – in pa vzpostavljane raznih oblik družbenega nadzora.

Nič manj pomembna ni naloga, da hkrati s tem posvetimo posebno skrb tudi samoupravnemu kulturnemu interesnemu organiziranju vzgoje in izobraževanja ter kulture. Tako bodo milijonske množice samoupravljalcev vedno bolj na podlagi lastnih izkušenj dojemale nujnost povezovanja teorije in prakse, znanosti, vzgoje in izobraževanja ter kulture.

IV

Povezanost znanosti s strokovnim delom in proizvodnjo ter drugimi družbenimi dejavnostmi je temeljni pogoj za optimalno uresničevanje ustvarjalne vloge znanosti. In nasprotno: če take povezanosti ni, manjka temeljni člen za medsebojno plodno delovanje teorije in prakse in za razreševanje problemov in protislovij, kar je bistvenega pomena za vsak družbeni in materialni napredek.

Postavlja se vprašanje, kako to, da kljub tolikim razpravam o nujnosti take povezanosti na tem področju ni bistvenega premika? Med razlogi je vsekakor tudi dejstvo, da te razprave navadno ostajajo le na površju; moramo pa prodreti do dna problemov, kajti nikakor ni dovolj, če znanost le opisuje pojave in daje diagnoze. Potrebno je tudi ugotoviti, kaj storiti in kako, da bi spremenili nezadovoljivo stanje, kdo konkretno naj bo nosilec akcije in ali je zanjo idejnopolitično, strokovno in materialno usposobljen.

Raziskave in analize nakazujejo različne vzroke, zakaj znanost ni trdneje povezana z gospodarstvom. Med njimi so vsekakor pojavi, kot so samozadovoljstvo dela znanstvenikov in njihova zaprtost v kabinete in laboratorije; na drugi strani pa v gospodarstvu prevladuje obrtniška miselnost, avtarkija, ki se često zadovoljujejo z nizko produktivnostjo; vzroki pa so tudi v politiki, ki ne postavlja dovolj odločno družbenih parazitov na čistino in ne kaže dovolj poguma, da bi dosledno zagotavljala pogoje za dobro nagrajevanje resnično dobrega dela. K avtarkični poprečnosti vsekakor prispeva tudi visoka carinska zaščita domače proizvodnje.

Tudi blagovno-denarni odnosi na domačem trgu, kjer se po pravilu lahko proda za sorazmerno drag denar tudi slabo blago, ne prispevajo k boju za večjo produktivnost dela, za smotrno uvajanje moderne tehnologije, niti k boju za racionalnost v porabi materiala, energije in časa. Posledica vsega tega je, da so potrebne visoke materialne spodbude za izvoz, kar tudi obremenjuje gospodarstvo, zamegljuje resnične ekonomske odnose in topi interes za gospodarjenje in politiko na znanstvenih temeljih. Med vsemi vzroki pa je pglavitno to, da niso uveljavljeni samoupravni dohodkovni odnosi med znanostjo in strokovnim delom ter proizvodnjo, pa tudi ne v okviru samih znanstvenih in strokovnih organizacij in njihovih skupnosti. Ker si raziskovalna dejavnost praviloma še

vedno lahko zagotovi sredstva tudi mimo gospodarstva, se pravi mimo volje delovnih ljudi, ki ustvarjajo dohodek, in izven njihovih interesov ter potreb – in ker ni pravega družbenega ocenjevanja vrednosti njenega prispevka, znanost ni motivirana, da bi razvijala v lastnih vrstah vzvode za dohodkovno povezavo s proizvodnjo. Ker se v proizvodnji prepočasi uresničuje notranje samoupravno dohodkovno povezovanje, ki bi zagotavljalo in razvijalo odnose reprodukcijske povezanosti – od idejnega osnutka ali geološke raziskave do izdelave končnega proizvoda in njegove realizacije na domačem ali tujem trgu – posamezni dejavniki v neposredni družbeni proizvodnji občutijo prispevek za raziskovalno delo bolj kot neke vrste davek, kakor pa učinkovito sredstvo v boju za povečanje produktivnosti dela, za boljše gospodarjenje s proizvodjalnimi sredstvi v družbeni lasti, v boju za samoupravno povezovanje in integracijo združenega dela. K temu prispeva tudi prehitro poseganje po administrativnih ukrepih, ko pride do anomalij v gospodarstvu. S takimi posegi se med drugim često prekinjajo tokovi samoupravne družbene reprodukcije in nagrajuje slabo ter neproduktivno, pa tudi družbeno nekoristno delo, kar topi zainteresiranost delavca, hromi smisel za samoupravljanje in konserkira mezdno miselnost.

Posledica takih odnosov je tudi nezadovoljiv položaj raziskovalcev, inovatorjev in drugih strokovnih delavcev v družbi in zaostajanje v boju za uporabo moderne tehnologije, za množično inovacijsko gibanje. Vse to skupaj pa se odraža v premalo vzpodbudnem ozračju za razvoj raziskovalnega in strokovnega dela.

Politična akcija organiziranih socialističnih sil sicer lahko pozitivno vpliva na družbeno zavest, toda kvalitetne družbene premike lahko zagotovi le samoupravno povezovanje znanosti in proizvodnje ter drugih družbenih dejavnosti na temeljih svobodne menjave dela. Ni dvoma, da so prav znanstveni delavci poklicani, da se skupaj z drugimi nosilci socialistične zavesti postavijo v prve vrste boja za uresničitev teh smotrov. Kajti resnična svobodna menjava dela je možna samo na znanstveno dognanih kriterijih, sicer se lahko sprevrže v nenačelne razprtije in medsebojne obtožbe glede objektivnosti ocen konkretnih prispevkov znanstvenega dela. Boj za samoupravni red v znanosti se prikazuje kot »nevarnost za svobodno znanstveno delovanje« in podobno; prihaja do pojavov elitizma pa tudi vulgarizacije znanosti.

V

V poslanstvu znanosti v razvoju socialistične družbe se kot prednostna naloga zastavlja vprašanje organizacije znanosti same. Seveda ne izven okvira celotne samoupravne družbene reprodukcije, ampak kot nenadomestljiv instrument delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v boju za podrejanje narave potrebam človeka in zdravega razvoja človeške družbe.

Tudi v tem primeru je treba začeti pri temeljni celici družbenoekonomskih odnosov, pri temeljni organizaciji združenega dela na področju raziskovalne dejavnosti in pri temeljni organizaciji združenega dela materialne proizvodnje. Gre predvsem za družbenoekonomski položaj raziskovalca in strokovnega delavca v organizacijah združenega dela in delovnih enot raziskovalne, razvojne in inovacijske dejavnosti. Ta pa je odvisen predvsem od uresničevanja načela nagrajevanja po delu v vsaki taki organizaciji in od možnosti raziskovalca in strokovnega delavca, da vpliva na politiko raziskovalne, strokovne in inovacijske dejavnosti v organizacijah združenega dela materialne proizvodnje in drugih družbenih dejavnosti – od temeljne organizacije združenega dela, prek delovne organizacije do raznih oblik samoupravnega združevanja in povezovanja. Povsem razumljivo je, da imajo pri vsem tem izredno pomembno vlogo tudi vodstveni kadri v organizacijah združenega dela.

Nič manj odločilno ni vprašanje, ali ima v mehanizmu samoupravljanja in oblasti v občini samoupravno združeno delo tako raziskovalne kot proizvodne dejavnosti možnost, da deluje kot enakopraven družbeni dejavnik, posebej takrat, ko gre za razvoj znanosti in znanstvenih organizacij ter znanstvene in tehnične kulture delovnega ljudstva.

Občina je samoupravna in temeljna družbenopolitična skupnost, torej okvir, v katerem naj združeno delo uresničuje svoje samoupravne pravice in obveznosti. Odnosi v občini v veliki meri opredeljujejo ne le odnose v delovnih organizacijah in življenje v komuni, ampak tudi osnove v širših družbenopolitičnih skupnostih – v republiki in federaciji. Opredeljujejo torej tudi razvoj znanosti in znanstvenih organizacij, uporabo znanosti v praksi in preraščanje inovacijskega dela v množično gibanje ter širjenje znanstvene in tehnične kulture.

Tu, v organizacijah združenega dela, v njihovih samoupravnih asociacijah in v občini so torej tako temelji organizacije znanstvenega in strokovnega dela kot tudi temeljni viri za financiranje teh dejavnosti. Tu so osnove za organizirano delovanje vseh družbenih dejavnikov, ki so pomembni za razvoj znanosti in strokovnih služb: družbenopolitične organizacije in strokovna društva, sveti za znanost pri občinskih konferencah SZDL, občinske in posebne raziskovalne skupnosti in družbeni sveti občin kot mesta za dogovarjanje najbolj odgovornih družbenih dejavnikov v občini o bistvenih vprašanjih socialističnega razvoja in o temeljnih politike v tej družbenopolitični skupnosti. V občini so tudi vsi pogoji za samoupravno in strokovno povezovanje na področju znanosti, vzgoje in izobraževanja ter kulture, telesne kulture in veščin. Tako povezovanje je nujno zlasti na področju znanosti, vzgoje in izobraževanja ter kulture.

Kako naj bi se dosežki znanosti uspešno uveljavljali v široki družbeni praksi, če celoten sistem vzgoje in izobraževanja ne bi bil naravnano tako, da bi pri učencu že od mladih nog razvijal smisel za znanost in sposobnost za analitično obravnavanje problemov? Težko si je zamisliti odgovorno in kompetentno samoupravno odločanje brez stalnega poglobljanja znanja v

najširših vrstah združenega dela. To je hkrati tudi pogoj, da se stalno širi temelj, ki bo zagotavljal pritek kvalificiranega znanstvenega naraščaja.

Komuna je izredno pomemben dejavnik za aktivnosti in odnose, ki se ne odvijajo le v njenih okvirih, ampak tudi v medobčinskem sodelovanju ter ravni republike in širše. Seveda le tedaj, če so vsi dejavniki v občini odprti za tako sodelovanje in če se dosledno upirajo tendencam zapiranja vase. Upravičeno je pričakovati, da bo znanost že po svoji naravi med poglavitnimi dejavniki vsestranskega samoupravnega povezovanja in družbene integracije.

Z roko v roki mora potekati tudi organizirana dejavnost vzgojnoizobraževalnih organizacij združenega dela v sistemu usmerjenega izobraževanja, in to od osnovne šole do univerze. Zato je nujna pospešena akcija za preseganje sedanje ločenosti in nasprotij, ki se največkrat porajajo iz medsebojnega podcenjevanja ali pa neupoštevanja.

Akcijo vseh družbenih dejavnikov je treba usmeriti k skupnemu reševanju problemov na področju vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture ter telesne kulture in veščin. Ta problematika bi se morala pogosteje pojavljati tudi na dnevni redih ustreznih družbenih svetov, skupščin samoupravnih interesnih skupnosti in organov družbenopolitičnih skupnosti.

Veljalo naj bi pravilo, da se le problemi, ki presegajo občinske, medobčinske in regijske okvire, rešujejo na ravni republike, ki je naravni okvir nacionalne suverenosti in celovitosti. Narava znanosti, bistvo jugoslovanske skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti ter njihovi skupni interesi pa terjajo tudi ustrezne oblike medrepubliškega prostovoljnega usmerjanja, dogovarjanja in koordinacije. Na samoupravni osnovi sicer že poteka sodelovanje v okviru zveze samoupravnih raziskovalnih skupnosti. Vendar to ni dovolj, ker obsega le eno področje. Razen tega imajo republiški izvršilni in upravni organi tudi nekatere odgovornosti na vseh omenjenih področjih, le da sodelovanje med njimi ni urejeno.

Praznina, ki je nastala v Jugoslaviji po ukinitvi zveznega upravnega organa za izobraževanje, znanost in kulturo, se lahko napolni le z ustreznimi dogovori republik in avtonomnih pokrajin za ta področja. Sedanje neurejeno stanje slabo vpliva na medsebojno samoupravno povezovanje in sodelovanje, kakor tudi na razvoj posameznih nacionalnih kultur, še posebej pa na nastopanje Jugoslavije v tujini.

VI

Naslednje bistveno vprašanje, ki je pred nami, se glasi: kdo so v samoupravni socialistični družbi nosilci razvoja znanosti kot izredno pomembnega dejavnika našega materialnega in družbenopolitičnega razvoja? Izkušnje govore, da je to v samoupravni socialistični družbi lahko le delovni človek, bodisi v okviru samoupravnega združenega dela, bodisi

kot član delavskega razreda, organiziranega kot država, bodisi kot samostojni družbeni dejavnik, organiziran v družbenopolitičnih organizacijah pod idejnopoličnim vodstvom zveze komunistov. Delovni človek kot dejavnik samoupravnega združenega dela v boju z naravo ustvarja uporabne materialne dobrine in dohodek, ta pa je kot družbena lastnina vir osebnega dohodka, sredstev za skupno in splošno porabo in za družbeno akumulacijo. Na osnovi družbenega plana delovni človek kot dober gospodar razporeja in deli dohodek v odgovornosti do drugega delavca, s katerim združuje delo in sredstva ali pa uresničuje svobodno menjavo dela, pri tem pa upošteva tudi interese družbe kot celote. V ta namen sklepa samoupravne sporazume in družbene dogovore in na ta način prevzema tudi konkretne obveznosti. Naloga znanosti in strokovnih služb je, da na osnovi objektivnih dejstev pomagajo delovnemu človeku, da odgovorno in kompetentno uresničuje svoje samoupravne pravice in obveznosti, da na podlagi lastnih izkušenj spoznava bistvo družbenih odnosov in svobodno odloča pri usklajevanju osebnih, skupnih in splošnih interesov.

Kot član delavskega razreda, organiziranega kot država, delovni človek-delegat v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti formulira in sprejema zakone in druge akte – za nadzor nad njihovim izvrševanjem pa ima na voljo poleg samoupravne kontrole tudi organe uprave, družbene kontrole, pregona in zakonske sankcije.

Naloge in obveznosti znanosti in strokovnih organov glede tega so v tem, da zagotovijo, da imajo gradiva za družbeno odločanje znanstveno podlago in da so zasnovana na strokovno preverjenih dejstvih in podatkih. Njihova naloga je tudi, da z marksistično dialektično metodologijo spremljajo delovanje organov socialistične države in socialističnega samoupravljanja ter da dajejo pobude in predloge za nadaljnje izpopolnjevanje sistema socialističnega samoupravljanja in oblasti. To pomeni, da aktivno prispevajo k uresničevanju načela odmiranja države in k stalnemu zoževanju možnosti za posamično ali skupinsko samovoljo ali pa zlorabo družbenih pooblastil.

Kot samostojni družbeni dejavnik, organiziran v družbenopolitičnih organizacijah, delovni človek razvija svojo socialistično zavest in zavest vseh družbenih dejavnikov, predvsem pa bogati lastno sposobnost, da polnopravno in zavestno sodeluje v odločanju o družbenih zadevah in tako prispeva k temu, da bo socialistična družba delovala vse bolj kot samoupravna skupnost svobodnega združenega dela, v kateri ljudje v pogojih medsebojne odgovornosti in vzajemnosti skupno odločajo o stvareh.

Naloga znanosti na tej ravni je tudi, da analizira družbene procese in da tudi sama deluje kot pomemben faktor za uresničevanje postavljenih smotrov. Predvsem pa je njena dolžnost, da odkriva vzroke raznih nesocialističnih pojavov, egoizma, partikularizma, demagogije, lažne demokratičnosti in manipuliranja z ljudmi in da skupaj z drugimi organiziranimi

socialističnimi silami prispeva h krepitvi socialistične zavesti. Pri tem naj črpa iz zakladnice znanstvenega socializma, revolucionarnih pridobitev mednarodnega delavskega in narodnoosvobodilnega boja, iz pridobitev narodnoosvobodilne borbe delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva Jugoslavije, iz boja narodov Jugoslavije za samoodločbo in za svoboden razvoj v skupni domovini Jugoslaviji – kakor tudi iz vsakodnevnih praks milijonov delovnih ljudi – samoupravljalcev.

Slovenska in jugoslovanska znanost se morata zanimati tudi za odnose v svetu. V ta namen jima je potrebna ustrezna organiziranost in programska usmerjenost. Iz lastnih izkušenj vemo, da je glede tega v naši znanosti in strokovnih dejavnostih vrsta pomanjkljivosti in praznin, zavoro katerih prihaja do uveljavljanja osebnih ambicij in do zamegljevanja, kaj so pravzaprav resnični interesi jugoslovanske znanosti in družbe kot celote.

Le samoupravno organizirana znanost je lahko sama po sebi zanesljiva obramba pred prodorom socializmu tujih idej in konceptov. Znanost pa, ki je razklana na razne »šole« in zaprte krožke, lahko postane kanal za prodiranje tujih idej, konceptov in metodologij, slabi pa tudi njena sposobnost za to, da deluje kot odločilni dejavnik v boju za ekonomsko in politično neodvisnost dežele in njenega zdravega razvoja. Mednarodno sodelovanje in povezovanje je v sami naravi znanosti, ki ne pozna meja. Koristno pa je tako sodelovanje le tedaj, ko stoji naša znanost trdno na lastnih nogah, ko črpa predvsem iz samoupravne socialistične stvarnosti, ko so interesi lastnega naroda in pospeševanje prijateljskega mednarodnega sodelovanja na osnovah enakopravnosti njen poglavitni smoter, in ko z lastno kvaliteto in kompetentnostjo zagotavlja enakopravnost na mednarodnem torišču.

Ni dovolj, če je nekdo le dober strokovnjak. Znanstvenik mora biti integralna osebnost, aktivni dejavnik socialističnega samoupravljanja. Naložba v take kadre je najboljša investicija. Brez njih bi naravni viri in družbeni kapital ostali pasivni faktorji proizvodnje. Edino človek z znanjem lahko aktivira minulo delo, tj. lahko ustvarja s sredstvi v družbeni lastnini nove vrednosti ter oblikuje družbenoekonomske in politične pogoje za vsestranski razvoj družbe.

Potrebna je mobilnost kadrov in njihovo stalno preverjanje v teoriji in praksi, v proizvodnem delu in na družbenih odgovornostih v samoupravnih, državnih in družbenopolitičnih organih in organizacijah.

Da bi zavest o vsem tem delovala tudi kot subjektivna sila, mora postati prepričanje vse širših slojev delovnih ljudi. To pa se ne da doseči zgolj s propagando in s politično akcijo. Potrebna so dejanja, ki bodo dovolj prepričljiva tudi za poprečnega občana. Prepričljiva pa bodo tembolj, kolikor bolj bodo v praksi prispevala k večji storilnosti dela in s tem k zvečevanju dohodka; k humanizaciji dela; k zoževanju področja fizičnega dela ter njegovega postopnega zamenjevanja z umskim delom; k spreminjanju proizvodnih odnosov v smislu vse bolj dosledne uporabe socialističnega principa nagrajevanja po delu.

Na vprašanje, ali imamo dovolj sredstev za izvajanje predvidenih raziskovalnih programov in za pospešeno formiranje mladih znanstvenikov, lahko odgovorimo v glavnem pritrdilno. Dejal bi celo, da bi slovensko gospodarstvo bilo pripravljeno namenjati tudi večja sredstva za znanost, če bi mu predložili zares prepričljive programe raziskovalnega dela in če bi naša znanost hitreje izločala iz svojih vrst vse jalovo in neustvarjalno. Razprava o tem, ali se namenja dovolj sredstev za znanost, nas ne bi nikamor pripeljala, če ne bi hkrati postavili vprašanje, kako se uporabljajo sredstva, ki so že določena za te namene. Ni prav, da še vedno marsikje prevladuje praksa financiranja ustanov, ne pa programov. To je problem, za čigar reševanje se mora zavzeti vsa družba. Najhitreje pa bomo napredovali, če bomo začeli tudi v praksi uresničevati načelo, da mora vsaka delovna organizacija zagotavljati sredstva za znanost, enako kot je njena dolžnost glede amortizacije, da mora biti tudi raziskovalno delo od tal do vrha predmet družbenega planiranja, da morajo v vsaki delovni organizaciji razvijati ustrezne oblike razvojnih služb. Potrebno je, da čimprej presežemo današnji način financiranja znanosti in začnemo uresničevati načelo, da morajo biti tudi sredstva za znanost predmet samoupravnega združevanja dela in sredstev in neposredne svobodne menjave dela.

Nujno je, da se natančneje dogovorimo o racionalni porabi predvidenih sredstev, saj nam lastne izkušnje povedo, da z racionalno razporeditvijo in uporabo tega, kar nam je na voljo, lahko naredimo več.

Izredno pomembna naloga je tudi, da ohranimo sredstva skupnega sklada Raziskovalne skupnosti Slovenije le za financiranje temeljnih in drugih raziskav, ki so nacionalnega pomena in da ne popustimo pred splošnim pritiskom, naj bi iz teh sredstev financirali tudi posebne raziskovalne programe, ki ne dosegajo ravni splošnega nacionalnega pomena. To področje bo zaživel le, če se bo naslonilo na interese dohodkovno ali pa programsko povezanih organizacij združenega dela. Samo taka praksa lahko pripomore, da stihija in skupinsko-lastniška mentaliteta ne bosta tudi posebne raziskovalne skupnosti vklenele v oklep panožnega in temu podobnega cehovstva. Ravno tako pa je treba čimprej osamosvojiti financiranje dejavnosti posebnih raziskovalnih skupnosti in ga postopno vse bolj opreti na sredstva zainteresiranih dohodkovno povezanih delovnih organizacij. Cilj, h kateremu bi morali težiti, je obvezno planiranje raziskovalnega dela in zanj potrebnih sredstev – in pa načelo, da naj tudi s temi sredstvi razpolagajo OZD same in jih združujejo na podlagi skupnih raziskovalnih programov.

Znano je stališče zveze komunistov, naj bo znanost sama sebi sodnik. To seveda ne pomeni, da bi se lahko dejavnosti na področju znanosti kakorkoli izvzele iz splošnih tokov socialistične družbene reprodukcije, kakor tudi ne tega, da bi se organizirane socialistične sile lahko kakorkoli izognile svoji odgovornosti glede razvoja znanosti, njenega ustvarjalnega delovanja in vloge, ki jo ima v samoupravni socialistični družbi.

Dosežki in odprta vprašanja družbenih ved

Z vedno večjo zavzetostjo razpravljamo ne le o dosežkih, marveč tudi o odprtih problemih in nalogah družbenih ved; o zbliževanju in soodvisnosti raziskovalnega dela, njegovih rezultatov ter družbenega opredeljevanja in odločanja; o nalogah, ki jih pred posamezne discipline postavlja družbena praksa. Zato je naše uredništvo povabilo k sodelovanju širši krog sodelavcev, družboslovcev in drugih družbenih delavcev iz najrazličnejših področij družbene prakse, da bi nam o zastavljenih vprašanjih posredovali svoja razmišljanja in stališča.

Tokrat objavljamo prve odgovore. Kot je razvidno iz vprašanj, nas zanimajo novejšje izkušnje o odnosih med znanostjo in družbeno prakso. Gre za oceno stanja v družbenih vedah – z vidika notranjih tendenc, ki jih poraja in jih bo porajalo spreminjanje odnosa do znanosti, še bolj pa z vidika dolgoročnih razvojnih usmeritev, pred katerimi je naša družba. Izhajamo iz spoznanja, da moramo najprej sami kritično oceniti razvoj strok; posamezne probleme in protislovja v njih pa bomo lažje reševali, če bomo o njih pogosteje javno razpravljali. Nič manj ni to pomembno za razreševanje družbenih problemov, od katerih je odvisen razvoj disciplin.

Ta in podobna vprašanja zastavljamo tudi zato, da bi prispevali k identificiranju prioritetnih tem za znanstveno in teoretično razpravo – in sicer že na ravni empirične pojavnosti, na ravni hipotez in celo miselnega eksperimenta, kot smo zapisali v enem od zadnjih uvodnikov. Želimo spodbuditi tudi širši krog bralcev, da bi se vključili v razmišljanja o tovrstnih nalogah, kot jih zaznavajo v svojih delovnih organizacijah. S tem odpiramo tudi širši prostor za idejno-teoretično delo, ki mora v samoupravno organizirani družbi dobiti pomembno mesto v vseh njenih celicah in v vsaki posebej.

Nobenega dvoma ni, da terjajo delegatski odnosi pretok odprtih teoretičnih vprašanj v znanstveno in publicistično obravnavo – in to na vseh področjih in ravneh, hkrati pa neposredno uveljavljanje teoretičnih spoznanj v družbeni praksi. Za izpolnitev te naloge smo dolžni ustvarjati skupen interes za strokovno in znanstveno delo v združenem delu, s povezovanjem interesov delovnih organizacij z interesi na področjih znanosti, izobraževanja in kulture, dejavnosti znanstvenih društev, znan-

stvenih svetov, marksističnih centrov – ki danes že delujejo kot sestavni deli sistema raziskovalnega dela in družbenega odločanja.

VPRAŠANJA

I

– Kako ocenjujete razvoj vaše stroke v zadnjem desetletju z vidika njene problemske in disciplinarne razčlenjenosti, metodološke rigoroznosti, razmerja med teoretičnimi in empiričnimi vsebinami, zgodovinskimi in aktualnimi vidiki obravnavanja, med njenimi domačimi in tujimi vsebinami?

– Glavni teoretični problemi in specifičnosti vaše stroke. Odprta vprašanja glede na disciplinarno razcepljenost, ki praviloma prevladuje, in kompleksno stvarnost. Družbena znanost in mit nevtralnosti. V čem menite, da bi bilo potrebno »uporabiti« in tudi dograditi teoretično dediščino marksizma, da bi se na zgodovinsko ustvarjalni način lotevali znanstvenih nalog v stroki. Kaj bi se dalo naučiti od marksističnega raziskovanja oziroma v čem je prišlo to raziskovanje dalj; kje opazate na področju marksističnega raziskovanja in razvoja stroke še »bele lise«?

– Kakšno je stanje na področju empiričnega raziskovanja in koliko je tako raziskovanje vključeno v raziskovalni program. Vključenost stroke v mednarodne projekte in sodelovanje. Ustvarjalni metodološki in vsebinski prispevek discipline k takemu sodelovanju.

– Cilji in prednostne naloge discipline glede na razvoj njenih temeljnih teoretičnih vsebin in dolgoročnih funkcij.

– Cilji in prednostne naloge discipline glede na spoznavanje in raziskovanje novosti v razvoju naše družbe.

II

– V čem vidite ovire in možnosti, da bi se zvečala vloga družboslovja (zlasti vaše stroke) pri reševanju družbenih problemov, pri družbenem načrtovanju itn.?

– Katere so poglobitve ovire in druge okoliščine, ki vplivajo na večjo in kvalitetnejšo znanstveno ustvarjalnost v stroki in v družboslovju sploh?

– Vaše dosedanje izkušnje pri vključevanju znanstvenih spoznanj v družbeno politiko: pri pripravi, uvajanju in spremljanju učinkov te politike; pri iniciranju večjih družbenih programov ter sprememb (plani, zakoni, usmerjeno izobraževanje itn.)

– Kako odpraviti anonimnost strokovnih delavcev in služb – npr. skupščine, izvršnih svetov, državno-upravnih organov vse do interesnih skupnosti in delovnih organizacij – ki pripravljajo osnove za sprejemanje

pomembnih družbenih odločitev. Kako doseči, da bi se te službe bolj povezale z znanstveno bazo in uporabile njena dognanja?

– Kakšne so možnosti, da bi že z obstoječimi oblikami (družbeni sveti, Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja, znanstveni svet pri SZDL, marksistični centri) in z morebitnimi novimi oblikami povezovanja teorije in prakse presegli sorazmerno majhno prisotnost znanstvenega dela pri razvijanju družbenih odnosov, sprejemanju družbenih odločitev ter ugotavljanju njihove učinkovitosti. Kaj še storiti, da bi v slehernem delovnem okolju in v celotnem družbenopolitičnem sistemu uveljavili znanost pri pripravljanju in uresničevanju ožjih in širših delovnih programov, srednjeročnih in dolgoročnih planov?

FRANCE ČERNE

O ekonomski vedi kot znanosti o družbi

I

1. Ne glede na to, da imenuje ameriški ekonomist in Nobelov nagrajenec P. A. Samuelson, *ekonomsko vedo »kraljico družbenih ved«*¹, je vprašanje njenega »kraljevanja« v svetu in doma vsekakor upravičeno. Gremo še naprej in se vprašujemo, ali ni današnja ekonomska veda v neki krizi, ker je sam svet, v katerem živimo, v krizi, to je v globokem protislovju. Tega pa sedanja ekonomska veda ne úme zadovoljivo pojasniti in oblikovati s svojimi kategorijami, s svojimi metodami, ki so tudi globoko različne in nasprotujoče si.

Ekonomska veda ni le *diferencirana* na marksistično in nemarksistično, na prokapitalistično in prosocialistično itn., ampak tudi na ekonomsko vedo tržnih in planskih, razvitih in nerazvitih gospodarstev, da ne rečemo, da je celo blokovsko diferencirana.

Čeprav odgovarja *klasična marksistična ekonomska teorija* na nekatere velika vprašanja sodobnega sveta bolje kot *nemarksistična teorija* (ki se je v prvi vrsti usmerila na teorijo optimizacije status quo načina gospodarjenja, le z majhnimi spremembami), tudi ona vidno zaostaja, tako kot konsistentna teoretična analiza sodobnega kapitalističnega načina produciranja kot tudi teorija o upravljanju z gospodarstvom na nekapitalističnih, socialističnih temeljih (še posebej v operativnem pomenu besede).

¹ *Economics*, 9. izd., McGraw – Hill Kogokusha, Ltd., Tokyo 1973, str. 6.

2. Če se zdaj vprašamo, *zakaj je temu tako*, bo naš odgovor: a) ker je sam svet v krizi (v globokem spreminjanju), kar smo že ugotovili, b) ker se ekonomska veda – pa tudi druge družbene vede – z ene strani vse bolj razvija kot odvisna, kot doktrinarska ali celo kot apologetska disciplina (z indoktriniranimi vrednostnimi sodbami), z druge strani pa kot pozitivistična, formalistična disciplina. Ker se torej ne razvija kot *resnično družbeno angažirana, kritična veda* z ene strani, z druge strani pa – na temelju sedanje znanstveno-tehnične revolucije – vse bolj kot *analitično – diagnostična in projektivno-organizacijsko sistemska* (ožje tudi socioki-bernetična) veda.

3. Zato je najprej treba spregovoriti, koliko je ekonomska veda, v čem je (v čem pa ni) del družbene znanosti ali *znanosti o družbi*, še zlasti pa, koliko je nujno »obremenjena« z vrednostnimi sodbami, koliko pa ne.

Naša izhodiščna teza je, da je ekonomska veda vsekakor del znanosti o družbi (ki je širša kategorija od družbenih ved), da pa takšne znanosti o družbi – kot dialektično integrirane interdisciplinarne znanosti (opremljene tudi s spoznanji naravoslovnih ved, znanosti o življenju) – še nimamo razvite in da je to tudi en razlog, da družbene vede (tudi ekonomska veda) ali da znanost o družbi zaostaja za *potrebami zgodovinske prakse*.

II

1. Temeljno vprašanje razvoja znanosti o družbi je osredotočeno na *odvisnosti* (tudi *zakovitosti*) in s tem relativnost trditev (tez, idej, teorij) in s tem, dalje, na upravičenost ali neupravičenost institucionalne indoktrinacije idej o družbi.

Če so te odvisnosti (ali vsaj večina njih) nekaj čisto zgodovinsko relativnega, različnega od družbe do družbe, od enega do drugega obdobja, potem je težko govoriti o zakonitostih, o sistemu – pa torej o celokupnosti idej oziroma teorij kot o vedi (v tistem naravoslovnem, eksaktnem pomenu). Če pa takšne tipične, bistvene odvisnosti objektivno vendar so, vsaj v »preseku« in na daljši rok, potem je neko teoretično znanje o družbi lahko tudi del znanosti o družbi (pa je s tem tudi ekonomska veda – veda).

2. Naša druga teza je, da neke takšne *odvisnosti* so (jih lahko opazimo), toda *kot posebna kvaliteta*, izvedene le iz celote odnosov (razmerij) družbe z različnimi lastnostmi (kar potrjuje tudi konceptualna narava znanosti o družbi). Le da v drugačnih dimenzijah, v drugačnem, relativnostnem pojmovanju, z drugačnimi posledicami za objektivni »potek« zgodovine, to je, drugih, na primer *naravoslovnih ved* (zato lahko govorimo samo o relativni enotnosti celotne znanosti).

a) Če je za neko naravoslovno vedo znanstveni predmet sam fizični pojav, ki se individualno ne razlikuje (veliko) od drugega in ga lahko

odkrijemo objektivno z opazovanjem; za to torej ni treba poprej očistiti možnih pojavov od njihovih posameznih, naključnih različnosti, je dejansko *predmet družbenega systemskega spoznanja že predmet z očiščenjem naključnosti*, torej že abstrahiran in generaliziran predmet. To je prvi vzrok za večjo relativnost znanosti o družbi.

b) Naloga vsake vede je, da spremeni »reči za sebe« v »reči za nas«. Glede reči (predmetov) organske in anorganske narave je človeški rod (pa s tem tudi srenja znanstvenikov) dokaj enoten v spoznavnem interesu. Drugače je z družbenimi pojavi, ki naletijo *na različen interes*, na različno gledanje itn. nacionalnih družb, razredov, slojev in drugih oblikovanih skupin (skupnosti) ljudi, skratka na različne družbene segmente, ki stopajo v družbene odnose ter ustvarjajo sodbe z različnih položajev, z različnimi vrednotnimi sistemi, z različnimi ideologijami.

Tedaj se neka »reč za sebe« izhodiščno relativizira v različne reči za različne družbene segmente. In ker pripadajo družboslovni raziskovalci nujno različnim segmentom, sta tako 1. proces abstraktnega homogeniziranja predmeta kot 2. proces deduktivnega sklepanja izhodiščno vezana na segmentacijo (ožje, na razrednost) družbe. To je drugi vir relativnosti znanosti o družbi.

c) Omenimo pa še tretjo razliko in težavo znanosti o družbi. Raziskovalec družbe nima na razpolago *laboratorijskega eksperimenta*, da bi svoje analitične sklepe, svoje projekcije, nasvete družbi praktično vnaprej eksperimentiral (testiral, verificiral) pred zgodovinsko prakso. Zato so družboslovne ideje bolj ali manj točne, dokler se lahko še uresničijo, pa četudi bi jih že enkrat zavrnila konkretna praksa. To je tretji vir relativnosti znanosti o družbi.

3. Glede na vse to se torej celota idej o družbi ali o spreminjanju družbe, o drugačnih oblikah družbe (o drugačni ureditvi in načinu gospodarjenja) vedno kaže enemu segmentu (npr. razredu) kot skupek idej, ki ustrezajo njegovemu položaju in interesu, drugemu segmentu pa ne (ta je v nasprotju z nekimi idejami). Tako postanejo ideje (kategorije) za neki segment, ki jih sprejema, *sistem vrednot*, kot izhodišče za gledanje, za ocenjevanje družbenih pojavov (procesov, institucij) in za delovanje, celo ne glede na tedanjo drugačno prakso, s čimer postanejo neke ideje »ideološka propozicija ali pa opozicija« stvarnosti. Čeprav pred tem same ideje, ki jih je konstruiral neki družboslovec, niso bile nujno te narave.

Družbene vede so dozdej razvojno izhajale prav iz tega modela form(ul)iranja idej – kategorij.

Zato je odločilnega pomena, kdaj je neka ideja (teorija) o družbi ideološka in znanstvena ali pa ideološka in neznanstvena (»napačna zavest« po Marxu); takšen test imamo na razpolago za *identifikacijo* takšnih ali drugačnih idej; v čem ne sme biti neka ideja vrednostno obremenjena (mora biti nevtralna,) v čem pa ne.

Mnenja sem, da smo družboslovci glede tega še precej neenotni pa je zato velikega pomena, da vsaj poskusimo trasirati odgovor.

1. Razmišljanje o pravilnosti, znanstvenosti idej (teorij) o družbenih pojavih poteka na podlagi *dveh načel*:

a) po načelu »skladnosti idej z množično ali tipično ali reprezentativno stvarnostjo (v razvoju) ter

b) po načelu *skladnosti s položajem, interesom, vrednotenjem tistega segmenta družbe*, ki je najpomembnejši, to je nosilec prihodnjega razvoja (vemo, da je Marx »našel« proletariat kot nosilec prihodnjega razvoja – napredka, pa so zato Marxove ideje ideologija delavskega razreda v boju za preobrazbo sveta; s tega vidika moramo razumeti tudi Marxovo tezo, da ni naloga znanosti o družbi, da samo svet razlaga, ampak da ga tudi pomaga preobraziti).

2. Prva kot druga *skladnost* na družbenem področju pa *ni eksperimentalno* (empirično) tako *razvidna* kot, na primer, v naravoslovju iz več razlogov:

Prvič, skladnost lahko (relativno) evidentiramo le kot sedanjo skladnost ali neskladnost ideje in tipične stvarnosti, ne pa kot prihodnjo skladnost. Iz tega razloga bo tako imenovano prognoziranje prihodnje skladnosti ali svetovanje v imenu prihodnjega reševanja nekega družbenega problema vedno le delno dokazljivo, le verjetno točno. Predmet raziskave je namreč v sedanjosti glede na prihodnost praviloma pluralističen, mnogovarianten, razvojno večtendenčen, ker so družbeni procesi stohastične oziroma verjetnostne narave, tem bolj, čim manjši je vzorec.

Drugič, skladnost predmeta z idejo se na drugačnem področju uresničuje *prek dialektike negacije negacij*. S tem da se družbeni proces (razvoj) dogaja med seboj prepleteno – dialektično, dvonivojsko: z ene strani kot materialno (stvarno) gibanje (razvoj) družbe, z druge strani pa kot gibanje (razvoj) idej. Ta dva procesa (gibanja) se med seboj dopolnjujeta in izključujeta (nasprotujeta, korigirata).

Ta dialektično razvojni proces na področju družbe je znan kot diagonalno rezultatno ali paralelogramsko gibanje, kjer so posamezni deli (sile) komponente rezultante gibanja (v pomenu negacije negacij).

S tem pa smo prišli do tistega znamenitega Engelsovega stavka, *kako »se dela zgodovina«* o katerem se moramo kot družbeni raziskovalci izreči, ali ima Engels prav ali pa nima. V tem stavku pravi: »Drugič pa se zgodovina dela tako, da izvira končno rezultat vedno iz konfliktov mnogih posameznih volj... zakaj kar hoče vsak posameznik doseči, to skuša drug posameznik preprečiti, a kar iz tega nastane, je nekaj, česar nihče ni hotel... nasprotno, vsaka volja prispeva k rezultanti in je toliko v njej zapopadena.«² (Namesto posameznik lahko uporabimo termin segment.)

Sprejemanje Engelsove teze o »delanju zgodovine« bi pomenilo, da brez a) objektivne tendenčne diferenciacije (mnogovariantnosti) družbenega razvoja, pa s tem b) brez pluralizma idej (teorij) o družbenem

² Iz pisem o zgodovinskem materializmu, CZ, Ljubljana 1948, str. 17.

razvoju (brez subjektivne diferenciacije) pa s tem c) brez nasprotij in idejnega boja oziroma brez kritike ne moremo na družbenem področju najti zgodovinsko optimalne linije gibanja (razvoja).

In kako je potem s *testom dveh skladnosti*? Naša teza je: če ni očitne indikacije, da je rezultanto mogoče pripisati najmočnejši kot najprogresivnejši komponenti izmed vseh (zaradi česar lahko zavzamemo položaj in vrednostno sodbo te komponente), potem moramo z neko današnjo teorijo v imenu sedanje in prihodnje rezultante (to je družbenega pojava) čim bolj *točno obseči (predstaviti) vse navzoče in tendenčne komponente* (kot sooblikovalke rezultante), in ne le samo eno, ki pa jih moramo, razumljivo, *hierarhično – vrednostno razvrstiti*. V nasprotnem primeru bi pomenila analiza družbenega pojava, da vnaprej (okvirno) zavzamemo položaj le enega segmenta (komponente), kar bi lahko pomenilo a) zmanjševanje objektivnosti spoznanja; b) kolikor pa segmenta (komponente) ne moremo vrednotiti kot vidno progresivnega, pa lahko to, da zavzamemo njegov položaj ali sprejemamo njegovo stališče vnaprej, pred znanstvenim spoznanjem pojava pomeni tudi apologetsko stališče.

Takšno sprejemanje objektivnosti položaja družbenega teoretika v raziskovanju družbenih pojavov bo za nekoga pozitivističen eklekticizem. Toda če globlje preanaliziramo takšno stališče, to ni točno. 1. Sprejemanje »objektivnega položaja« nekega družbenega pojava mora biti toliko časa, dokler ne pridemo po znanstvenem postopku do razporeditve različnih segmentov (komponent) in njihovih medsebojnih zvez oziroma do konsenza med družboslovnimi teoretiki. 2. Že v tej fazi lahko zavzamemo stališče ene ali druge strani, vendar moramo to izrecno povedati s podmeno, ki je mešanica nekih idej, indiciranih kot točnih ter izhodiščnega ideološkega vrednotenja.³

Vse to pišem zaradi tega, ker bi takšna »neodvisnost« znanosti o družbi celostno gledano lahko pripomogla, da bi družba našla prej in lažje (brez večje škode, brez večjih stroškov) svoj optimalni razvoj (kot pa če se družboslovni znanstveniki že vnaprej enačijo z inicialno idejo, denimo, vodilnega segmenta). Ta ugotovitev še posebej velja za znanost o družbi v socialistično naravnani družbeni ureditvi, kjer se klasični razredi – sloji – spreminjajo v socialistično (nerazredno) slojevitost (segmentacijo) družbe.⁴

Družbeno kritično – projekтивно angažiranje znanosti o družbi pomeni torej, a) da ta nastopa s pozicij celotnega (spo)znanja o družbi – v tem pomenu govorimo o poklicni etiki družboslovnega znanstvenika, b) da razlaga in vrednoti posamezne družbene pojave z odkrivanjem prevladujočih teženj razvoja posameznega pojava v sklopu celotnega tendenč-

³ Ta naša razlaga velja seveda za zgodovinske, substancično »relevantne« teorije. Kadar pa gre za formalizirane družbene modele kot metodološke analitične (raziskovalne) pripomočke, pa seveda njihovo logiko lahko testiramo le posredno – kot točnejši ali netočen pripomoček pri raziskovanju stvarnih družbenih pojavov.

⁴ Le v revolucionarnem obdobju (v ožjem pomenu besede), ko se borijo stare strukture z novimi, takšen položaj znanosti o družbi ni možen. Toda takrat tudi (stara) znanost o družbi kaj malo pomeni oziroma se sama revolucionarno spreminja.

nega družbenega razvoja – v tem pomenu govorimo o družboslovnem znanstveniku kot o svetovalcu družbeno-razvojni praksi.

Če spremenimo to razmišljanje v vsakodnevni jezik razmerja med znanostjo o družbi in vsakdanjo politiko, potem velja to kot pledoaje za *enakopravnost znanosti o družbi s politiko družbe*, s tem pa ima po delitvi dela vsaka svoje pomembno mesto in vlogo v družbi.

Naj omenim, da so *teoretično ugotovljene razvojne težnje*, ki jih sicer izhodiščno koncipiramo na temelju empirično razvidnih trendov vedno teoretične silnice, to je, izvedene iz celotnega teoretičnega sistema, in niso kratko malo povzetek trendov v induktivni sistem. Zato se teoretično (deduktivno) ugotovljene težnje lahko ne ujemajo (ali, ni nujno, da se v strogem pomenu besede vedno potrjujejo) z *empirično statističnimi regularnostmi – trendi*. Teoretično ugotovljene težnje se potrjujejo z razvojem (z uresničevanjem) sistema kot celote. Seveda, čim več statistično, empirično ugotovljenih regularnosti – trendov govori proti »teoretičnim težnjam«, tem več je indikatorjev, da tudi sistem kot celota ni (ne bo) (u)resničen, pa je v tem pomenu *celotna zgodovinska praksa* vendar na daljši rok temeljni razsodnik za vse teorije znanosti o družbi.

To pa nas pelje k drugemu spoznanju, namreč da ne pomeni, da si dober svetovalec družbi, če le mojstrsko obvladaš statistično empirijo, ampak tudi sklepaš, razlagaš statistično empirične podatke z vidika lastne ali nelastne teorije o družbi (o družbenem razvoju). Vse to, kar sem na kratko povedal o znanosti o družbi, velja tudi za ekonomsko vedo.

IV

Ko se zavzemam za novo znanost o družbi in s tem za nadaljnji razvoj ekonomske vede o njej, ne plediram za preprosto stapljanje vseh dosedanjih družbenih ved (in fakultet) v eno vedo (fakulteto) – družbeno vedo (družboslovno fakulteto), kot menijo nekateri, ampak za preraščanje dozda razdrobljenih družboslovnih disciplin in poddisciplin v *neko bolj integralno razvito znanost o družbi*, ki bo še vedno poznala delitev dela (specializacijo) glede na poglobljena področja oziroma oblike družbenih odnosov (dejavnosti), vendar v obliki novih povezav in novih kombinacij. Upravičenost takšne teze lahko dokažemo z *velikimi spremembami*, ki so nastale v *sami hierarhiji družbenih dejavnosti*. Ne glede na to, da je ekonomska dejavnost (po Marxu) še vedno na daljši rok primarnega pomena v poslednji instanci, je a) njena primarna pomembnost vendar zmanjšana – vsaj v industrijsko razvitih družbah – glede na višjo družbeno razvitost in diverzifikacijo. S čimer so pridobile pomen v človekovem in družbenem življenju druge družbene dejavnosti, kot na primer: politična, socialna, zdravstvena, kulturna, rekreacijska itn. Zmanjšana je samostojnost ekonomike tudi zaradi večje integralne odvisnosti razvoja vseh dejavnikov, pa tudi zaradi zmanjševanja privatne samostojnosti gospodar-

jenja. Zato je vsaka gospodarska dejavnost bolj ali manj vedno družbena dejavnost pa torej tudi s socialnimi, političnimi, kulturnimi itn. posledicami.⁵

2. Ne glede, kako bo potekala ta reforma do zdaj zelo neodvisnih (razdrobljenih) družbenih disciplin, pa s tega vidika dobiva tudi *veda o gospodarstvu* (to je ekonomska veda) v tej novi dimenziji in lokaciji *drugačno vsebino in vlogo*.

Osebnost sem razvil tezo o t. i. *bifurkaciji dosedanje ekonomske vede*, to je, da se ekonomska veda razslojuje na dve plati oziroma v dve smeri, glede na to, da se del ekonomske vede specializira ali proučuje gospodarske procese (probleme) z materialne, blagovno finančne plati, drugi del pa s socialno človeške plati.⁶

Pa je torej ekonomija potemtakem vse bolj *dualna veda*, ki se ukvarja z gospodarstvom z obeh strani. Rekli bi, da se »tehnologija« ekonomske vede spreminja, da ni več samo socialno-zgodovinska veda, kot nekateri še vedno trdijo, da postaja tudi informacijska, regulacijsko-upravljalna veda, ki ima opraviti s kompleksno optimizacijo ekonomskih kot dualnih procesov (videti o tem že zgodnjo misel N. Buharina in drugih). Po tej drugi plati pa ima ekonomska veda opraviti s kvantifikacijo pojavov, zaradi česar je tudi možno uporabljati matematične oziroma ekonometrične pripomočke, podobno kot na področju drugih nedružboslovnih ved.

Glede na to je naša teza, da mora potekati *nadaljnji razvoj ekonomske vede kot ekonomsko sistemske teorije v dveh smereh*: 1. v smeri nadaljnega razvoja kot eksaktnejše analitične vede in 2. v smeri konstituiranja kompleksnih in delnih ekonomskih modelov tako za situacijske gospodarske analize kot za upravljanje, programiranje ter planiranje gospodarskega razvoja. S tem, da se kritični socioekonomski del ekonomske vede ohranja v analitičnem delu ekonomske vede ali pa se razvija kot posebna disciplina.

Na kratko povedano, dosedanja ekonomska veda se (v širšem pomenu) vse bolj bifurcira v *dva para dopolnjujočih se disciplin*: 1. v analitične ter v organizacijsko, upravljalno-projektivne (planske) discipline ter 2. v kvalitativne – socialno-zgodovinske discipline in v kvantitativne-statistične, informacijsko-upravljalne discipline.

S tem pa sem tudi posredno odgovoril na vprašanje, vsaj tako menim, ali lahko in v kakšnem pomenu lahko govorimo o »mitu ideološke nevtralnosti« znanosti o družbi nasploh in ekonomske vede posebej.

⁵ Ko govorimo o znanosti o družbi, razumemo z njo celotno temeljno teoretično znanje in na njem izgrajeno, urejeno aplikativno znanje o podrobnem urejanju posameznih družbenih dejavnosti (področij) ali o podrobnem reševanju družbenih problemov.

⁶ Spomniti se moramo, da so klasiki marksizma sicer poudarjali, da se politična ekonomija ukvarja z ekonomskimi odnosi med ljudmi, ki pa se kažejo prek stvari, to je, prek ekonomskih odnosov ljudi do stvari in prek razmerij med stvarmi, med stvarnimi procesi samimi.

Po tem splošnem pogledu na znanost o družbi in na ekonomsko vedo posebej bomo zdaj tudi lažje razumeli *stanje ekonomske vede pri nas*.

1. Nedvomno bi bilo še težje govoriti, da je *ekonomska veda pri nas »kraljica ved« ali pa »kraljuje« v naših družbenih razmerah*. Čeprav to ne pomeni, a) da ni imela oziroma da nima nekega vpliva na gospodarski razvoj naše družbe in na vodenje gospodarske politike (vpliv ima vsaj en del predstavnikov te vede); b) da nima ničesar povedati družbi oziroma politiki. Velja nadalje, da je njena kriza tudi del svetovne krize znanosti o družbi, da je prav tako na občem razpotju, kot je ekonomska veda v svetu.

2. Toda za *»krizo«*, za *»razpotje«*, ali točneje, za nezavedanje razpotja, na katerem smo v Jugoslaviji, pa so krive tudi posebne jugoslovanske razmere, med drugim tudi mi – delavci, ki delamo na teoretičnem ekonomskem področju.

Oglejmo si na kratko smeri, področja in načine razprav med ekonomisti po vojni pri nas.

Za ekonomsko vedo v Jugoslaviji je *po vojni* značilno zelo živahno razpravljanje o novem gospodarskem sistemu in temu ustrezni gospodarski politiki, ki pa je bilo bolj aktualnega, gospodarsko političnega pomena; zaostajala pa je razprava o temeljnih teoretičnih (politično) ekonomskih kategorij.

Še *največ teoretičnih razprav* je bilo o blagovni obliki gospodarstva ter o nekaterih temeljnih kategorijah blagovnega gospodarstva, recimo, kot sta cena in dohodek.⁷ Po teh vprašanjih se je formiralo celo več smeri, kot na primer tržna, planska, delovno vrednostna, dohodkovna, cenovno produkcijska, marginalna, faktorsko vrednostna smer itn.

Lahko bi rekli, da so *razprave* potekale *šele kot poprejšnje razčiščevanje* (marksističnih in nemarksističnih) ekonomskih kategorij (teorij), ne pa kot enotno usmerjen znanstveni napor za konstruiranje ekonomskega sistema samoupravnega socialističnega tipa, ki naj bi bil podlaga tako za aplikativno analiziranje, za prognoziranje in planiranje kot za vodenje gospodarske politike.

Tako seveda naša ekonomska veda še ni mogla odkriti *temeljnega produkcijskega odnosa* v vseh njegovih pojavnih oblikah, kot ga je odkril za kapitalizem Marx, pa od tod nekonsistentnost cele vrste drugih teoretičnih sklepanj in ne na koncu tudi sprejemanje nepravilnih gospodarsko-političnih ukrepov.⁸

3. Za *»jugoslovansko«* ekonomsko vedo, takšno, kot je, bi tako navedli *štiri značilnosti*:

⁷ Glej 2. knjigo mojega dela z naslovom *Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve*, CZ, Ljubljana 1974, str. 15–44.

⁸ Kot primer navajamo Marxov sistem (model) blagovnega-kapitalističnega gospodarstva. Marx je zanj našel temeljni odnos (celico) to je blago oziroma vrednost, v kapitalistični preobleki kapitala oziroma presežne vrednosti. Tako je prišel do temeljne ali izhodiščne sistemske formule: $c + (v + m)$, na podlagi katere je potem izgradil vse druge konkretnije odnose (kategorije, ki se reproducirajo v okviru te temeljne »formule«.

Naša ekonomska teorija takšne temeljne formule še ni »odkrila« (izdelala).

a) konstruirane ekonomske kategorije (ideje, teorije) so v glavnem ali nekritično sprejete Marxove kategorije ali pa kategorije, oblikovane na podlagi ideološko-političnih načel ter pravne prakse (zaradi česar ima dobršen del ekonomske teorije – še posebej politične ekonomije – naravo ekonomske ideologije in razlage ekonomske politike);

b) Marxova političnoekonomska misel se kaže v takšni ekonomski teoriji bolj ali manj preambulsko, fasadno;

c) posamezne ekonomske discipline posplošujejo neka praktična spoznanja ločeno, to je, ne oziraje se na neko splošno ekonomsko teorijo (politično ekonomijo) (gl. teorijo denarja, teorijo cen, razne ekonomike);

d) pri čemer ekonomisti uporabljajo zelo heterogeno analitično tehniko glede na njihovo prepričanje, katera tehnika je pravilna in katera ni.

Takšno stanje 1. *na področju izobraževanja*: a) ne gradi znanja ekonomije v sistem znanja, ampak prej v zelo barvito (ne)urejen agregat, b) nepotrebno podaljšuje študij ekonomije (ker morajo študentje dejansko preštudirati več enakovrednih – celo nasprotnih – teoretičnih ekonomskih sistemov); 2. *na relaciji ekonomska veda – praksa* (gospodarstvo) pa veda ne more pomagati celostno, smotrno, racionalno reševati gospodarskih problemov, ali, ekonomska veda nastopa kot svetovalec (pogosto celo anonimen) v velikem številu različic (kar samo po sebi še ni slabo) glede na razlike v izhodiščni doktrini ali pa celo zaradi osebnega prestiža.

Tako gre za *večvrstno dezintegracijo ekonomske vede* (te trditve ne smemo razumeti kot zahtevo za njeno uniformiranostjo): 1. za vrednostno-ideološko valorizacijsko, 2. za teoretično-analitično koncepcijsko, 3. za ekonomsko politično-aplikativno in 4. za teritorialno-lokacijsko (republiško, celo univerzitetno-fakultetno).

4. Pravijo, da kdor vse razume, lahko vse opraviči. Tako bi poskušal pojasniti tudi *povojno stanje v ekonomski vedi*:

Navedimo najprej spremenjene družbenopolitične razmere (v pozitivnem in negativnem pomenu). Z razvojem nove družbenopolitične ureditve se je hitro razmahnila izobraževalna in raziskovalna dejavnost. Po vseh republikah so odpirali nove – višje in visoke ekonomske šole oziroma fakultete ter ustanavljali množične raziskovalne institute, centre itn. To je spodbudilo hitrejšo povečevanje kvantitete kot kvalitete ter zlasti onemogočilo temeljne raziskave.

Drugič, družbenopolitične razmere moramo ločiti a) v *objektivne* – šli smo v velike revolucionarne spremembe tako v produktivnih silah kot v odnosih, brez nekih zgledov, konkretnih izkušenj; in b) v *subjektivne* – politika je bila vendar predolgo in preveč pred ali nad ekonomiko in ekonomijo kot vedo.

Ekonomska veda se je zato razvijala a) ali *kot poluradna veda*, kar je vplivalo na ekonomiste, da so v dokaj različnem jeziku govorili o gospodarskih vprašanjih (glej Minićevo diskusijo o ekonomistih), b) ali *kot*

tehnično-aplikativna veda, ki ni posegala v ekonomsko teoretične, točneje v političnoekonomske dileme, ter c) ali *kot neortodoksna, kritična veda* (spet zelo različno kritična – z različnih pozicij), ki je bolj ali manj odločno nasprotovala različnim (napačnim) gospodarsko-političnim rešitvam.

V takšnem ozračju sta se izkristalizirali *dve vrsti vedenja ekonomistov*: a) notranje – spopadanje in kritiziranje, b) zunanje – kot sožitje različnih ekonomskih teorij, brez navzkrižne kritike (ob ustreznem kritju vsakega ekonomista za neko avtoriteto v politični strukturi).

Marx je bil navzoč na tej teoretični ravni kot »dežnik«, to je, kot branilec pred morebitno najtežjo kritiko: »nemarksističen«, »nesocialističen« itn.

5. *Kadrovsko* ima danes ekonomska veda v Jugoslaviji *tri generacije ekonomistov*: a) starejšo generacijo političnih ekonomistov, bolj ideološko usmerjenih ekonomistov, b) srednjo generacijo, v glavnem tudi političnih ekonomistov z manjšo stopnjo ideologizacije ter c) mlajšo generacijo ekonomskih analitikov, pri katerih je čutiti odpor proti stari »šoli« političnih ekonomistov (pri njih je čutiti vpliv pozitivistično, matematično usmerjene »zahodno-ekonomske teorije«), z močnejšo zahtevo po večji vlogi ekonomske vede pri oblikovanju gospodarske politike, pri upravljanju, planiranju gospodarstva itn.

6. Ker je problem statusa teoretičnega raziskovalca »rešen« tako, da si mora vsakdo iskati sredstva bolj ali manj sam; ker tudi pedagoški proces ni usmerjen k večji teoretičnosti pouka itn., je seveda nastala zelo močna težnja k (stranskemu) *zaslužku* (zlasti pri mlajšem kadru), zaradi česar zmanjkuje časa in nastavka (hotenja) za globlje razprave o teoretičnih problemih.

7. Seveda pa je treba k negativnemu okolju prišteti tudi *velike in večkratne spremembe v naši gospodarski ureditvi*, zaradi česar je težko najti potrditve za obstoj in delovanje teoretično-formuliranih ekonomskih zakonitosti (saj je gospodarsko politično ukrepanje pogosto nasprotno potrjevanju teoretično formuliranih sklepov, kar prav gotovo ne opogumlja ekonomistov, da bi se bolj angažirali pri razvijanju ekonomske teorije).

8. Takšnemu negativnemu okolju pa je treba dodati še drugi negativni pojav, to je *slaba povezanost, točneje integriranost ekonomske vede* na celotnem jugoslovanskem področju oziroma nizka interdisciplinarnost ekonomske vede. Razvijajo se *štirje diskomunikacijski krogi*:

a) znotraj stroke – med ekonomisti (kot teoretiki, predavatelji, analitiki in gospodarstveniki oziroma gospodarskimi politiki), b) med aplikativnimi raziskavami in teoretičnimi raziskavami, c) med ekonomisti ter predstavniki drugih družboslovnih ter nedružboslovnih ved (disciplin) in d) diskomunikacija s svetom (razen redkih posameznikov). Zato je ekonomska veda pri nas še vedno pretežni odjemalec uvoženih, zlasti zahodnih ekonomskih kategorij, brez »licenciranja« ali večkrat brez upoštevanja avtorskih pravic.

1. Iz vsega, kar smo povedali, izhaja dilema: ali naj rečemo, da se ekonomski vedi ne daje dovolj možnosti, da bi se uveljavila, ali pa da rečemo, da je ekonomska veda v takšnem stanju, da se kot takšna družbeno ne more kaj prida uveljaviti.

Sam menim, da je oboje res in tudi ne čisto res. Nisem niti kritizersko črnogled, pa tudi ne zanesenjak. Nagibam k tejle ugotovitvi in rešitvi: ekonomska veda se mora reformirati, mora spoznati in priznati svoje zaostajanje za prakso, svoje slabosti; priznati pa se ji mora tudi *večjo veljavo, večjo možnost kritičnega angažiranja* pa s tem tudi *samoupravno samostojnost* (kot obliko združenega intelektualnega dela), da ne bi le hitreje razvijala svojih zmogljivosti (sposobnosti), ampak tudi uveljavljala svojo strokovno ali znanstveno etiko družbeno angažirane, kritične vede.

2. Da bi se približali temu cilju, *bi morali*: a) kritično, vsestransko *inventarizirati stanje* v ekonomski vedi (kje smo glede na svetovno raven, glede na druge vede in glede na potrebe naše družbe), da bi na koncu lahko približno rekli, kaj je in kje sploh je ekonomska veda, kaj in kje pa je ni; b) razviti ustvarjalni dialog med politiko in ekonomijo, da bi vzpostavili ustrezne objektivne mehanizme za njihovo učinkovito sodelovanje; c) pravilno razmejiti oziroma »približati se« gospodarski praksi združenega dela, da bi se vzpostavili optimalni odnosi med prakso in teorijo (dialektično ni le »stvarna praksa« pred »teoretično prakso«, ampak gre tudi za obrnjeno razmerje), ne da bi se v tem neposrednem komuniciranju vsakokratno vključeval tudi zunanji-politični faktor; č) vzpostaviti novo interdisciplinarno sodelovanje ekonomske vede z drugimi družbenimi in nedružbenimi disciplinami; d) početi z notranjim ustvarjalno-kritičnim dialogom med samimi ekonomisti; e) prizadevati si, da bi izdelali ustrezno splošnoekonomsko teorijo ter zatem posebne ekonomske teorije; f) pravilno razmejiti in povezati temeljne ter aplikativne raziskave; g) racionalizirati tako raziskovalni kot ekonomsko-izobraževalni proces, in še kaj.

Pripis: Le tako bo združeno delo v širšem pomenu besede postajalo vse bolj asociacija fizičnega in umskega oziroma praktičnega in teoretičnega delovanja, kjer bo znanost postala vodilja za optimalni gospodarski in vsesplošni družbeni napredek.

Raziskovanje in usmerjanje razvoja

I. Nekatera izhodišča

Postavlja se vprašanje, kako naj se družboslovne discipline vključijo v usmerjanje razvojnih procesov v družbeni praksi. S tem obenem zaostremo tudi potrebo, da presežemo sedanje stanje, ko dela s posameznih področij družbenih ved dostikrat »lebdijo« v nekakšnem vmesnem prostoru med teorijo in prakso. Ne nakazujejo niti povsem določne, specifične navezave na konkretne razmere v praksi, niti ne predstavljajo rigorozno izpeljanih teoretičnih posplošitev, iz katerih bi lahko po deduktivni poti prišli do logično utemeljenih sklepov za ožja tematska področja.¹ Če naj bo spoznavni proces eno od izhodišč za spreminjanje dejanskega stanja, se mora očitno čimprej izkopati iz meglice takšne *nedoločnosti* in pavšalnih, bolj ali manj *stereotipnih ocen*, ki ne morejo biti ustrezen izziv in podlaga za mobilizacijo razvojnih potencialov. Neposrednejše soočanje z razvojno problematiko naše družbe bo obenem tudi družboslovju samemu nakazovala vsebino oz. program lastnega razvoja.

Prav takšna angažiranost družboslovja pa naj bi hkrati prispevala, da bi čimprej odpravili protislovje, ki se kaže v tem, da na eni strani v planskih aktih nominalno sicer postavljamo v osredje zelo splošne vrednote socialistične družbe (npr. osvobajanje delavskega razreda, uveljavljanje celovite osebnosti človeka ipd.), na drugi strani pa imamo opravka z močno osiromašeno vsebino rutinske prakse. Takšno »samoprevaro«, ki le z uvodnimi splošnimi etiketami »rešuje« in odpravlja vlogo temeljnih vrednot samoupravne socialistične družbe v usmerjanju nadaljnega razvoja, je treba odpraviti. Če na tem mestu poudarimo zahtevo po »operacionalizaciji«, potem to ni več le čisto metodološko tehnični postopek, temveč to pomeni tudi izdelavo programa za potencialno angažiranje subjektivnih sil za razvojne cilje. V tem smislu ima družboslovno raziskovanje izredno pomembno *mobilizacijsko vlogo*. Brez temeljitejše družboslovne analize je doslej ostajala vsebina temeljnih vrednostnih orientacij tako odmaknjena in nedoločna, da je tudi njena orientacijska in mobilizacijska vloga povsem splahnela.

Kot izziv za obravnavanje nekaterih vprašanj v našem prispevku bomo vzeli tudi naslednje protislovje: po eni strani z velikim obiljem načelnih

¹ Pri tem torej ne nastopamo proti posploševanju naše samoupravne prakse, temveč proti apriorizmu, ki je sam sebi zadosten; ne potrebuje niti natančnega vpogleda v dejansko stanje niti logično koherentne in celovite zgradbe. Gre bolj za nekakšno pridvignjeno »kramljanje po intuiciji«.

deklaracij poudarjamo izredni pomen znanosti za usmerjanje razvoja naše družbe, na drugi strani pa ugotavljamo, da so bile naše družboslovne discipline pri tem komajda navzoče! Da bi pojasnili to protislovje, bi morali najprej podrobneje proučiti dejansko stanje, to je, predvsem ugotoviti – kje in kako je družboslovno raziskovanje s svojimi *rezultati dejansko vplivalo* na določene rešitve v zvezi z usmerjanjem razvojnih procesov. Obenem pa bi morali pojasniti, zakaj ta prispevek ni bil večji in kje so potrebe in možnosti, da se uveljavi v prihodnje.

Ta vprašanja imajo še toliko večjo težo, ker že dalj časa ugotavljamo nekakšno »frontalno« *zaostajanje* družboslovja za potrebami planerske prakse (npr. posvetovanje o usmerjanju razvoja v socializmu v Beogradu pred 15 leti), vendar se stanje do sedaj ni pomembneje spremenilo.² Tudi ugotovitve o tem, kako ostajajo deklaracije o pomenu in vlogi znanosti do neke mere le same sebi namen in brez učinka – kot bomo videli še kasneje – spet opozarjajo, da nam manjka analize. *Nenehoma ponavljamo iste cilje*, ne da bi razčlenili tudi pogoje in preusmerili akcijo tako, da bi dejansko zagotovili njihovo realizacijo.

Tema, ki smo jo izbrali za našo obravnavo, je že zelo stara, lahko bi celo rekli, »večna tema« in obenem zelo nova. V družboslovnem raziskovanju je že vseskozi navzoča po svojih številnih fragmentih, obenem pa še povsem neobdelana v svoji celovitosti. Prav sistematično in *celovito pojasnjevanje* teh vprašanj pa je toliko nujnejše, čim višja je stopnja družbenega razvoja. Kot bomo poskušali še prikazati, se ravno zaostajanje v tem oziru zelo neposredno prenaša v prakso in se izraža v številnih problemih na področju planiranja in sploh usmerjanja razvoja. Tako v družboslovju kot v vsakdanji praksi je le redko srečati predstavo o celotnem dogajanju, vidimo le posamezne dele, fragmente, zato pa toliko težje dojamemo smisel celotnega dogajanja okrog nas. To pa postane še dodaten razlog za umik in privatizacijo, kar le zaostri že nastale probleme.

Izgrajevanje sistema samoupravljanja v praksi nakazuje določeno usmeritev od parcialnega (posameznih institucij, npr., delavskih svetov in podobno) k integralnemu na ravni družbe kot celote.³ Družbene znanosti pa, žal, ne stopajo pred tem dogajanjem, temveč mu kvečjemu sledijo z večjo ali manjšo zamudo. Kje so potem izhodišča za usmerjanje razvojnih procesov? Poskušali bomo fragmentarne obravnave naše tematike v družboslovni literaturi vsaj s primeri postaviti v širši strukturni in razvojni kontekst. Tako naj bi prispevali k utrjevanju vsebinsko bogatejše, obenem pa celovitejše predstave o razvojnih procesih, kar je prvi pogoj, da bi jih lahko načrtno usmerjali.

² Zdi se, kakor da bi šlo za – vsaj na prvi pogled – nepojasnjljivo negativno korelacijo med številom deklaracij o pomembnosti znanosti na eni strani in nadaljevanjem nespremenjenega dejanskega stanja na drugi strani. V tem smislu se nam torej problematika (učinkovitosti ali neučinkovitosti) usmerjanja razvoja v družbi nasploh kaže še v bolj specifični obliki tudi kot problem usmerjanja razvoja znanstvenoraziskovalnega dela.

³ O dejanskih trendih in o potrebi gibanja v tej smeri je bilo dosti govora na posvetovanjih v okviru Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj, Ljubljana, 1979–1980.

II. Vloga družbenih znanosti v sistemu samoupravnega družbenega planiranja

1. Stare, neuresničene zahteve in novi izziv

Že skozi daljše obdobje srečujemo ugotovitve, kako v Jugoslaviji družbene znanosti zaostajajo za potrebami načrtnega usmerjanja družbenega razvoja. Čeprav naj bi bila načrtnost, ki se opira na znanstvene analize in predvidevanja, še posebej poudarjena značilnost prav socialistične družbe, dejansko zaostajanje zlasti na področju družbenih znanosti do sedaj še ni omogočilo uresničenja takšnih pričakovanj. Že leta 1965 je na posvetovanju »Usmerjanje družbenega razvoja v socializmu« v Beogradu (v organizaciji revije »Gledišta«) na ta problem opozorilo več družboslovcev – sociologov, pravnikov, filozofov, ekonomistov, demografov in drugih.⁴

Še vedno torej drži dejstvo, da pri nas »močno zaostajamo v spoznavanju in razvijanju modernih disciplin družbenih znanosti, v katerih prevladujejo ne samo organizacijsko-tehnične, temveč tudi sociološke, politološke in psihološke discipline, ki proučujejo možne rešitve za projektiranje razvoja in za to, da bi razum in pamet postala ne samo načelna, temveč tudi dejanska lastnost družbe in človeka« (Jovan Djordjević, *ibid.*, stran 153). V zadnjih desetletjih se je v svetu izredno razvilo znanstveno proučevanje celotnega kompleksa upravljanja, kar povečuje možnosti iskanja optimalnih rešitev za določene cilje tudi tedaj, ko so sredstva omejena in se razmere naglo spreminjajo.⁵

Če so torej jugoslovanski družboslovci že pred petnajstimi leti, ko je imela v naši družbi vloga planiranja dosti manjši poudarek, opozarjali na kritično zaostajanje družbenih znanosti, potem je to vprašanje še toliko bolj zaostreno danes, ko gre za uresničevanje novega sistema samoupravnega družbenega planiranja. Nova ustavna ureditev planiranja kaže na velikopotezno razširitev sfere zavestnega obvladovanja razvojnih sprememb v naši družbi. To se med drugim kaže v naslednjem:

a) razširitev kroga subjektov, »nosilcev planiranja« od prejšnjih birokratsko-tehnokratsko opredeljenih centrov odločanja k najširši možni vključitvi vseh delovnih ljudi in občanov;

b) vsebinska razširitev, ki se ne omejuje več na pretežno ekonomske indikatorje razvoja ali nekatere prostorsko-tehnične vidike, temveč nakaže usmeritev k integralnemu sistemu planiranja;

⁴ Tako je, na primer, Radomir Lukić ugotovil: »Naše družbene znanosti so v ogromnem zaostanku za našim družbenim razvojem in našim družbenim gibanjem. To je ena od temeljnih stvari, ki bi jih bilo treba upoštevati v prihodnjem planiranju razvoja naše družbe«, v: »Usmeravanje društvenog razvoja u socializmu«, Beograd 1965, str. 197.

⁵ V zvezi s tem lahko bolj konkretno rečemo, da znanost o upravljanju med drugim obsega naslednje discipline: 1. v logiki: Bulovalgebre in aksiomska teorija subjektivne verjetnosti, 2. v matematiki: linearno in nelinearno programiranje, dinamično programiranje, teorija iger, teorija informacij in teorija odločanja, 3. matematična statistika, 4. v tehniki: teorija avtomatov in posebno elektronskih računalnikov (ki so za planiranje nujni zaradi izredne hitrosti v iskanju rešitev pri problemih z velikim številom spremenljivk, do katerih prihaja v operacijah upravljanja, 5. v psihologiji: teorija učenja, 6. v ekonomiki: ekonometrija, ekonomska kibernetika, 7. splošna teorija organizacije itd.; gl. Mihailo Marković, Humanizam i dijalektika, Prosveta, Beograd, 1967, stran 390.

c) glede na časovno razsežnost prehod od občasnih intervencij v razvojne procese h kontinuiranemu, nenehnemu in sprotne usmerjanju teh procesov po eni strani ter k razširjanju časovne perspektive oz. obdobja, ki se ga poskuša obvladovati, na drugi strani;

d) glede na raven prostorske družbene organizacije vzpostavlja novi sistem planiranja kristalizacijska jedra usmerjanja v vseh značilnih primerih združevanja in dejanske medsebojne odvisnosti delovnih ljudi⁶,

e) navedene spremembe nujno spremlja tudi večja zahtevnost glede informacijsko-komunikacijskega delovanja, ki je pogoj za samoupravni način izražanja in usklajevanja interesov in te vloge ne more več opravljati po starem, ne da bi se tudi samo bistveno spremenilo in tako postalo sposobno obvladovati izredno povečano kompleksnost planiranja;

f) preobrazba in razširitev sfere družbenega planiranja prihaja do izraza tudi v »metodologiji planiranja«, ki se ne more več opirati na konvencionalne rešitve in mora zagotavljati tako povečano samostojnost kot tudi medsebojno povezanost številnih subjektov planiranja.

Navedeno nam v poenostavljeni obliki kaže, kako novi sistem družbenega planiranja v Jugoslaviji nastopa tudi kot izziv za družboslovno raziskovanje.

2. Znanost in spoznavni proces v planiranju in za planiranje

V prej prikazanem kontekstu torej nujno nastopa tudi (organizirani) spoznavni proces, in sicer kot raziskovanje za potrebe planiranja in kot spoznavni proces znotraj samega procesa planiranja.

V zvezi s prvim na primer, Edvard Kardelj ugotavlja, da bo mogoče oblikovati skupno razvojno politiko le tedaj, če bo novi sistem hkrati povezoval oziroma vzpostavljajl odnose medsebojne odvisnosti med znanostjo in na znanosti temelječimi dolgoročnimi socialističnimi razvojnimi vizijami ter vsakdanjim samoupravnim delom in plansko prakso milijonov delovnih ljudi (ibid., stran 36). Podobno v zvezi z metodologijo planiranja nakazuje naloge zveznega izvršnega sveta, ki naj bi zagotovil, da bo izgrajen odgovoren znanstveni in strokovni aparat v organih in organizacijah planiranja v federaciji. »Zagotoviti moramo, da bodo pri planiranju sodelovali naši najboljši znanstveniki in strokovnjaki, ki bodo lahko v celoti strokovno odgovorni za svoje iniciative in predloge. Kolikor sposobnejši bo ta aparat, toliko večjo moč združevanja misli in akcije vseh nosilcev planiranja v Jugoslaviji bodo imele tudi njegove iniciative in predlogi« (stran 153, podčrtal Z. M.). To misel v zaključku svoje študije »O sistemu samoupravnega planiranja« Kardelj dopolnjuje še z bolj splošno opredeljeno zahtevo glede vloge znanosti in strokovnih služb v procesu planiranja: »Znanost in strokovna priprava sta bistveni pogoj za

⁶ Podobno nakazuje to potrebo Edvard Kardelj v zvezi s pridobivanjem in delitvijo dohodka; glej: O sistemu samoupravnega planiranja, Ljubljana 1977, str. 72.

realnost in uspešnost plana, vendar morata imeti funkcijo reprodukcije in nadaljnega izpopolnjevanja socialističnih in samoupravnih odnosov; ne pa funkcijo vzpostavljanja kakšnega državnolastniškega ali tehnokratskega monopola, takšne tendence pa so ne samo v naši družbi, temveč tudi v naši znanosti» (stran 154).

Prav glede na tu navedeno zahtevo v zvezi z vlogo in usmeritvijo znanosti pa je potrebno upoštevati tudi še dosti bolj množični spoznavni proces in proces osveščanja, ki se odvija v samem toku samoupravnega in družbenega planiranja. V tem oziru pravi Kardelj, da se bo delavec čedalje manj čutil samo kot delavec na svojem delovnem mestu v temeljni organizaciji, čedalje bolj pa kot *odločujoč in odgovoren udeleženec* v celotnem procesu družbene reprodukcije. »Rezultati uresničevanja plana v vseh oblikah združevanja dela in dohodka, ki bodo vplivali na dohodek njegove temeljne organizacije, *mu bodo nenehoma omogočali, da spozna stanje vseh virov, od katerih so odvisni pogoji njegovega dela in življenja.* Planiranje v temeljni organizaciji je tista družbena funkcija, ki delavcu zagotavlja ne le ekonomsko kontrolo nad celotno 'tehnostrukturno' družbe, temveč tudi to, da se sam usposablja kot upravljaec v celotnem procesu družbene reprodukcije. Zato je delavčeva kontrola nad planom temeljne organizacije eden izmed najpomembnejših faktorjev pri premagovanju ostankov položaja in miselnosti mezdne delavca» (stran 67, podčrtal Z. M.).

Znanstveno in še posebej družboslovno raziskovanje je torej po eni strani nekakšna infrastruktura v celotnem sistemu družbenega planiranja, po drugi strani pa mora družboslovje domisliti svojo vlogo tudi glede na svojo prisotnost v vseh procesih odločanja. V tem drugem primeru pa seveda ne gre več za nekakšno zunanjo institucijo ali poseben sektor dejavnosti, temveč bolj za razkrivanje povsem nove vloge, ki bi jo lahko simbolično opredelili z ugotovitvijo, da tudi samoupravljalci delujejo kot raziskovalci.⁷

3. Neuporabljeni izsledki: konceptualna, disciplinarna in institucionalna razcepljenost

Za dosedanje »poseganje« sociologije v problematiko, ki neposredno ali posredno zadeva usmerjanje in planiranje družbenega razvoja pri nas, naj le ilustrativno navedemo naslednje primere:

- raziskave in razprave o zakonitostih in trendih razvojnih procesov, tako s teoretičnega vidika kot tudi v smislu empiričnega raziskovanja;
- objektivni razvojni procesi in vloga subjektivnega dejavnika v usmerjanju in pojasnjevanju dinamike razvojnih procesov na različnih ravneh prostorske družbene organizacije;
- razvojni kazalci in informacijski sistem za potrebe planiranja;

⁷ To idejo smo že predstavili v delu »Samoupravljanje in razvoj«, FSPN, Ljubljana 1980.

– družbene vrednote kot kriteriji v planiranju nasploh in posebej še v prostorskem oziroma urbanističnem planiranju;

– stališča občanov (npr., ugotovljena v raziskavah slovenskega javnega mnenja in drugih anketnih raziskavah) do različnih vprašanj glede usmerjanja nadaljnjega razvoja, tako z ekonomskega, socialnega kot prostorskega vidika (na primer, vprašanja v zvezi z varčevanjem, stališča v zvezi z alternativnimi možnostmi lokacije v prostoru, odnos do manj razvitih območij in njihovega razvoja, percepcije in stališča glede »ekološke krize«);

– pričakovanja in aspiracije glede osebnega položaja posameznika in njegove družine ter glede družbenih sprememb v prihodnosti (npr. predvidevanja in aspiracije, ki naj bi jih uresničili do leta 2000 in podobno);

– protislovja neenakomernega razvoja slovenskih občin in elementi usmeritve v zvezi z njihovim razreševanjem v prihodnosti;

– dolgoročna koncepcija razvoja krajevnih skupnosti, humanizacija bivalnega okolja ter uveljavljanje krajevnih samouprave;

– razvojni trendi na področju kulture, znanosti in izobraževanja in podobno;

– smeri razvoja industrializacije, deagrarizacije in urbanizacije ter tokovi prostorske mobilnosti;

– izobraževanje in planiranje kadrov;

– sociološki vidiki predvidenih sprememb glede na konkretne lokacijske odločitve itd.

Gre torej za protislovno situacijo, ko po eni strani ugotavljamo, da družboslovje močno zaostaja za potrebami družbenega planiranja, hkrati pa imamo na drugi strani veliko število že opravljenih raziskav, ki se vsaj *parcialno in posredno* navezujejo na problematiko planiranja. Tako kot je bilo družboslovno raziskovanje malo udeleženo v dosedanjem planiranju in v pripravi planiranja, tako so na drugi strani ostala razpršena (v vsebinskem kot fizičnem smislu) in s tem v pretežnem delu nepoznana že dosežena spoznanja, ki bi jih morali uporabljati v planiranju. Zato je ena od najbolj prioritarnih nalog v prihodnje pregledati in analizirati dosedanje raziskave, ki so relevantne za posamezne vidike planiranja ter predvidevanja in usmerjanja razvoja.

Takšno nalogo bi bilo potrebno opraviti na podlagi dialektičnega razumevanja razvojnih procesov in še posebej razmerja med objektivnim, stihijskim na eni strani ter zavestnim, načrtnim poseganjem v razvojne spremembe na drugi strani. Prav v zvezi s tem pa lahko ugotavljamo izredno konceptualno, disciplinarno in institucionalno razcepljenost, tako da se spoznanja kopičijo po nekakšnih *ločenih, zaključenih krogih*, ne da bi prišlo do medsebojnega oplajanja, ki se nakazuje kot možnost znotraj najširše dialektične razlage razvojnih procesov. V tem smislu, npr., poteka »po dveh tirih«, povsem ločeno obravnavanje problematike *planiranja* (v ožjem smislu) in obravnavanje vloge *subjektivnega faktorja* v družbenem

razvoju, čeprav gre navsezadnje v obeh primerih za zavestno usmerjanje razvojnih sprememb.

III. Uvajanje in spoznavanje novega

1. Krativnost in rutinerstvo v »teoriji« in »praksi«

Tako v planerski praksi kot v znanstveno-raziskovalnem delu se delovanje odvija po specifični logiki, v odnosu do katere je posameznik dokaj nemočen in se ji praviloma prej ali slej povsem podredi. V praksi gre za izreden pritisk »operativnih nalog«, ki silijo k rutinskemu načinu dela, preprečujejo kontinuirano in dolgoročneje poglobljanje v določeno problematiko in podobno.⁸ V tem smislu bi lahko rekli, da »prakticizem« vseskozi ostaja na površini, obravnava trenutno posebej izpostavljene pojave le parcionalno, zato pa nima primernega izhodišča za razkrivanje protislovij (ki jih lahko identificiramo šele v medsebojni povezanosti med pojavi) in zlasti ne more selektivno delovati glede na razkrivanje bistvenega in nebistvenega v obvladovanju dinamike razvojnih procesov. Tako se pojavlja ugotovitev, da prav za bistvena vprašanja »zmeraj zmanjka časa«; vseskozi so v ospredju drobne »tekoče zadeve«. Identifikacija in upoštevanje tistega, kar je pri vsem tem najbolj odločilno, pa se vseskozi odmikata v prihodnost.⁹

Na drugi strani pa je tudi raziskovalec vpet v specifično logiko delovanja na svojem področju. Pri tem gre za številne probleme, ki segajo od spoznavnoteoretičnih vprašanj, informacijsko-dokumentacijske infrastrukture, organizacije dela in upravljanja vse do materialne in nematerialne stimulacije, ki pogojuje obseg in kvaliteto dela. Na tem mestu naj prikazemo samo zadnjega od navedenih problemov, zato da bi lahko dobili jasnejšo predstav o tem, kako se *prek dolgih verižnih povezav* problematika usmerjanja razvoja medsebojno pogojuje.

Na primer: sedanji način stimulacije znanstveno-raziskovalnega dela na področju družboslovja v glavnem sledi splošni logiki nagrajevanja po delu v materialni proizvodnji. Pri tem se zdi, da je prišlo do vulgarizacije splošnega načela, tj., merila, ki praktično upošteva na eni strani samo materialno stimulacijo, na drugi pa samo kvantiteto, obseg dela. Oboje se medsebojno povezuje v skupni motivacijski sindrom, in sicer ga tukaj vsaj hipotetično, postavljamo kot eno od pomembnih pojasnjevalnih spremenljivk, ki se zdi, da posredno pojasnjujejo obrobno vlogo družboslovja pri reševanju razvojnih dilem naše družbe. To, da se »sankcionira« pravza-

⁸ V eni od naših občin je, npr., v okviru skupščine občine redno zaposlenih približno 200 ljudi; pri tem pa je značilno, da so vsi povsem utopljeni v tekočem, operativnem delu in skorajda ni niti enega med njimi, ki bi se lahko posvečal prvenstveno prav strateškemu vprašanju dolgoročnejšega razvoja občine.

⁹ Do podobnih ugotovitev prihaja Viktor Žakelj, predsednik skupščine občine Škofja Loka; glej tudi »Delo« 18. 10. 1980, str. 21 – okrogla miza: »Znanje je, ni pa ljudi, ki bi ga uporabljali... V občinah za zdaj zaradi tekočih zadev ne utegnejo misliti na dolgoročneje raziskave.«

prav le aktivnost raziskovalca, taka, kakor se kaže v kvantiteti oz. obsegu njegovega dela (število strani raziskovalnega poročila, število objavljenih člankov, knjižnih publikacij), se seveda izraža tudi v rezultatih njegove dejavnosti. S tem ko po eni strani ne uveljavljamo prav specifičnih kriterijev *kvalitete znanstvenega dela*, ki je *skorajda ne sankcioniramo niti v pozitivnem niti v negativnem smislu*, torej sami ustvarjamo ali pogojujemo rezultate, ki so pravo nasprotje tistemu, kar na drugi strani pričakujemo in zahtevamo glede na potrebe družbene prakse. Medtem ko se znanstvena produkcija pojavlja in »uveljavlja« predvsem s svojo kvantiteto, pa planerska in sploh družbena praksa zahteva čim krajšo pot in neposredni dostop do bistva stvari, to je, do akcijsko relevantnih spoznanj.

Pri sedanjem stanju stvari torej s samim delovanjem subjektivnih sil ustvarjamo paradoksalno situacijo; če zadevo zaradi jasnosti nekoliko poenostavim, tako da je nemoč in dezorientacija nosilcev planiranja, ki ne morejo »destilirati« nepregledne množice tekstov, da bi v njih našli uporabno zrno, toliko večja, kolikor več vlagamo v raziskovalno dejavnost, čim bolj se ekstenzivnost »znanstvene produkcije« povečuje, tem verjetneje je, da jo spremlja dvoje:

a) v tej produkciji se zmanjšuje delež, ki je zares plod ustvarjalnega dela in prinaša resnično nova spoznanja (še dodatni problem pa je, seveda, tudi – uporabnost teh spoznanj), in

b) dostop do relevantnih (novih, uporabnih) spoznanj postaja zaradi dodatnega truda, kadrov, časa in materialnih stroškov, ki so potrebni v ta namen, vse težji.

V nekem smislu se torej dogaja naslednje: čim več produciramo, tem manj to izkoriščamo oz. uporabljamo.

Izvirnost in kreativnost niti v teoretičnem smislu niti glede na interes konkretne družbene prakse še nista uveljavljeni kot pomembni vrednoti. Zato imamo dokaj nediferenciran odnos do vsakršnega pisanja, ne glede na to ali gre za čisto mehanično povzemanje že nešteto krat ponovljenih idej ali za nemara celo izredno pomembna nova spoznanja¹⁰, ki bi lahko imela daljnosežne razvojne implikacije. S tem pa se še bolj utrjuje negativni, odklonilni odnos prakse do takšne »znanosti«.

Če tega položaja ne začnemo reševati niti znotraj družbenih znanosti, ki bi se morale spopasti z njim že z elementarnimi profesionalnimi standardi in merili »dostojnega obnašanja«, potem še toliko težje pričakujemo, da bi podobne probleme lahko v krajšem času reševali v praksi vsakdanjega družbenopolitičnega delovanja, ki je v tem oziru še bolj

¹⁰ Za razliko od naravoslovnih disciplin, kjer je prispevek posameznega raziskovalca ali skupine raziskovalcev opredeljen kot povsem določen korak naprej v dokaj jasno opredeljenih pojmovno-teoretičnih in problemskih okvirih akumulacije znanja, pa je stanje v družboslovju dosti bolj zamegljeno. Ravno ta zamegljenost pa dopušča, da se nediferencirano podaljšujeta tako sterilnost in inertnost, ki nazadnje peljeta v določen parazitizem, kot kreativnost in inovativnost, ki v sebi nosita potenciala za najpomembnejše nove rešitve v usmerjanju razvoja. Medtem ko je, recimo, na področju kemije razmeroma lahko ugotoviti, kdo ali kaj prispeva k razvoju znanosti in daje konkretne rešitve za prakso (npr., s tem da proizvede farmacevtska industrija novo tableto), pa smo v družboslovju še daleč od tega.

ohlapno. Dokler pa takšnih sprememb ne uveljavimo, je posledica dejansko na eni strani *negacija, izločitev znanosti iz planiranja* po drugi, v družbeni praksi pa *tudi omejitev potencialnega vpliva občanov* v procesu samoupravnega odločanja.

Zaostanki in »nedorečenosti« na področju družboslovja se zelo neposredno kažejo v samoupravnem odločanju. Kolikor že v družboslovju ostajamo na ravni agregiranja posameznosti, ki postane *nepregledno in neobvladljivo*, je seveda še toliko bolj verjetno, da do tega prihaja tudi na številnih točkah odločanja v praksi, kjer še niso zagotovljeni pogoji za potrebno analitično dejavnost. Tako problematika prehaja naprej in ponovno nastopa v razpravah o posameznih razvojnih vprašanjih, pri čemer pa nihče nima jasne podobe o tem, *kakšne posledice utegnejo imeti alternativne odločitve*. Brez jasne predstave o posledicah pa dejansko sploh ne more biti resničnega samoupravnega odločanja za eno ali drugo alternativo. Popolnejša oziroma drugačna informacija o posledicah alternativnih odločitev bi zelo verjetno povzročila tudi drugačno odločitev.

2. Neprimerna podlaga za planiranje: odtujenost splošnega in omejenost empiričnega

Za dosedanje družboslovno raziskovanje je značilno, da sta v njem globoko zakoreninjeni dve usmeritvi, in sicer: na eni strani zelo posplošeno obravnavanje družbe ter njenih globalnih strukturnih in razvojnih okvirov, na drugi strani pa empirično raziskovanje izbranih pojavov. Prva usmeritev je imela svoja izhodišča v povojni verziji diamata in v začetništvu, v »otroških boleznih« nekaterih disciplin. Ta usmeritev je sicer med našim družbenopolitičnim razvojem doživela nekatere korekture in dopolnitve, vendar pa se je (zlasti kot učbeniška literatura) podaljševala in ohranjala naprej, ne da bi se *oplajala s spoznanji iz naše samoupravne družbene prakse*. Tako je (p)ostala v vsebinskem pogledu prazna in odmaknjena od dejanskega življenja, iz katerega *ni niti črpala niti mu ni dajala* novih impulzov za nadaljnji razvoj naše družbe. Takšna, kakršna je, je nekakšen svet zase in torej brez koristi za konkretno usmerjanje razvojnih sprememb v praksi.

Kot druga skrajnost se je oblikovala empirična sociologija, ki je sicer izražala konkretne družbene razmere, vendar svojih ugotovitev ni osmišljala v širših okvirih marksistične dialektike in razvojne mobilizacije. Zato tudi ni mogla dosti dati predvidevanju in usmerjanju razvoja v praksi.

Takšna cepitev družboslovnega delovanja je sicer že dolgo znana, obenem pa prav zaradi svoje vztrajnosti, ki jo kaže, še posebej problematična. Tudi v tem primeru velja, da se zdi, kot da je število opozoril in deklaracij o potrebi povezovanja teorije in prakse¹¹ v nasprotnem sora-

¹¹ Gre le za enega od številnih primerov *formalno-aktivističnega* ravnanja, za katero je značilno, da neskončno ponavlja *ene in iste cilje*, ne da bi razložilo, zakaj pravzaprav le cepeta na mestu, ter ne da bi poizkušalo razjasniti vzroke zaostajanja in iskalo sredstva za uresničenje cilja.

zmerju z dejanskim stanjem. Ravno takšna trdovratnost pa zahteva od nas, da se bolj poglobimo v vzroke, zaradi katerih se nadaljuje, in jih raziščemo. V zvezi s tem ugotavljamo naslednje: bolj ko posameznik ostaja znotraj že preverjenih in utrjenih pojmovno-teoretičnih in metodoloških, disciplinarnih in institucionalnih okvirov, manj dela mu je treba vložiti, izpričati manj lastnih sposobnosti in se izpostaviti manjši odgovornosti, da pride do bolj ali manj »standardno« sprejemljivih, poprečnih rezultatov. Vsako odmikanje od ustaljenih, utrjenih poti delovanja pomeni za človeka dodatno večjo zahtevnost, zahteve od njega več sposobnosti in ga izpostavlja večjemu tveganju. To nam vsaj do neke mere pojasnjuje izredno *trdovratnost*, s katero se navzlic vsem parolam in deklaracijam *podaljšuje razcepljenost* družboslovnega delovanja, ki s tem že sama po sebi paralizira morebitne težnje k bolj kreativnemu in inovativnemu delovanju. Na ta način je presekana in onemogočena dialektika povezovanja dolgoročnih razvojnih ciljev z aktualnim družbenim gibanjem, ki bi bila sicer ugodno izhodišče za nastanek neštevilnih novih rešitev (inovacij), novih kombinacij elementov obstoječega in potencialnega, konkretnega in splošnega.

3. Kvaziekperimentalna situacija

Družbene znanosti morajo torej najprej opraviti nekatere naloge, šele potem bodo lahko prek sistema samoupravljanja uspešno regulirale in usmerjale razvojne procese. Gre pa tudi za obratno relacijo. V praksi namreč vsak dan nastajajo številne rešitve, ki niso le projekti, temveč v določenih konkretnih okoliščinah preverjene zamisli. Gre torej za ne-kakšne »kvaziekperimentalne situacije«. Nekatere takšne rešitve niso le gole zamisli, katerih uresničljivost bi bilo treba šele preverjati. Čim bolj se uveljavljata samostojnost delovanja številnih samoupravnih subjektov in njihova medsebojna povezanost, tem večja je tudi verjetnost, da se bodo v vse številnejših konkretnih okoliščinah oz. primerih izoblikovale prav specifične ali edinstvene rešitve. Gre torej za *v praksi preverjene novosti*, s tem pa je del spoznavnega procesa že opravljen tam, kjer se je novost uveljavila.

Kolikor bolj se bodo družbene znanosti s svojim pojmovno-teoretičnim in metodološkim instrumentarijem vključevale v razkrivanje razvojnih procesov v različnih situacijah, toliko trdnejše temelje bodo ustvarjale za odpravljanje *kampanjskega uveljavljanja razvojnih programov*. Za današnje stanje je še značilno, da sprožimo akcijo za realizacijo določenih razvojnih programov oz. ciljev po vsej državi hkrati, ne da bi se ozirali na stopnjo razvitosti posamezne enote (republike, občine, krajevne skupnosti ipd.). Takšen način uvajanja novih razvojnih programov oziroma uresničevanja razvojnih ciljev je značilen za pristop »z vrha navzdol«, ki se opira na poprečno situacijo. To pa pomeni, da je program, zdaj ko se

uvaja, že *zapoznel* za relativno najbolj razvite skupnosti in *prezgoden* za relativno najmanj razvite.

S povečano samostojnostjo in povezanostjo številnih samoupravnih subjektov se bo povečala tudi verjetnost, da bodo sami inicirali določene razvojne programe, in sicer v tistem trenutku, ko bo to njihovim specifičnim razmeram najbolj ustrezalo. To bi po eni strani že pomenilo odpravljanje značilnega kampanjskega načina, s katerim se lotevamo različnih razvojnih programov. Sociološka analiza bi v takih primerih lahko nakazala meje dopustnega posploševanja izkustva, ki se je v konkretnih primerih v praksi obneslo. S tem bi takšna *analiza postala sestavni element dinamike razvojnih procesov*, saj bi omogočala, da bi v kar najkrajšem času opredelili vse potencialne uporabnike nekega novega spoznanja.

Na splošno pa povečevanje števila samoupravnih subjektov (nosilcev planiranja) povečuje tudi potrebo po posploševanju in možnosti zanj, ugotavljalo naj bi namreč, kaj jim je v vse raznovrstnejših situacijah skupno. Zato vključevanje večjega števila subjektov v proces planiranja tudi s svoje strani spodbuja *k hitrejšemu odvijanju spoznavnega procesa* v zvezi z iskanjem zakonitosti delovanja subjektivnega dejavnika oz. usmerjanjem razvojnih procesov.

ADOLF BIBIČ

Zapis o politiki in politični znanosti

Če se ponovno vključujemo v razpravo o politični znanosti – v okviru širšega razgovora o vlogi družbenih ved pri nas – nas k temu ne navaja le splošna potreba, da se v času zaostrenih protislovij doma in po svetu znova ovrednoti vloga našega družboslovja in v njem tudi politične znanosti. K temu nas tudi ne spodbuja zgolj splošno spoznanje, da je vloga znanosti in posebej družbenih ved pomembna pri razvozlanju teh protislovij in načrtovanju nadaljnjega družbenega razvoja sploh. K temu nas ne sili samo zavest, da družboslovje zaostaja za spoznanimi družbenimi potrebami.

Če se spet lotevamo nekaterih odprtih problemov politologije, delamo to tudi zaradi tega, ker se ravno v času, ko znanosti in še posebej družboslovju pripisujemo čedalje večji pomen, srečujemo (žal ponovno) s stališči, ki problematizirajo celo obstoj politične znanosti ali pa vsaj skušajo zasejati resne dvome v združljivost nekaterih imanentnih funkcij politične znanosti s socialističnim samoupravljanjem.

Čeprav so dosedanje razprave pri nas in v svetu pokazale, da je politična znanost legitimna disciplina sodobnega družboslovja in da sodi v

samo jedro modernih družboslovnih disciplin, vendar ne smemo molče mimo odklonilnih izjav, enostranskih pogledov, da ne rečemo predsodkov do politologije kot področja družbenih ved. Politika znanost namreč ima in bi lahko še bolj imela pomembno vlogo pri razvoju političnega sistema naše družbe in pri uveljavljanju Jugoslavije v svetu.

1. Ugovore zoper politično znanost, ki smo jih v zadnjem času ob različnih priložnostih lahko slišali ali brali, bi lahko razvrstili v nekaj skupin:

a) Politika znanost kot avtonomna disciplina nam ni potrebna, ker obstoji samo enotna (družbena) znanost in je vsako disciplinarno drobljenje znanosti škodljivo za njeno spoznavno sposobnost. V manj radikalnih oblikah se ta ugovor skrči na trditev, da je politika znanost mogoča, vendar zgolj v navezavi na neko drugo znanstveno disciplino (kot pravno-politična znanost, kot politika sociologija itd.).

b) Politika znanost je znanost, ki je prirejena epohi politične države. Družba, ki gradi socializem in ki podružblja politiko skozi institucije in procese samoupravljanja, ne potrebuje politične znanosti. Politika znanost utegne biti za takšno družbo celo škodljiva, saj jemlje suverenost pri odločanju samoupravljalcem.

c) V najnovejšem času smo slišali tudi približno takšno razmišljanje. Strokovnost naj ima v naši družbi čedalje večjo vlogo. To velja za ekonomijo, za sociologijo, pravo, psihologijo, kulturologijo itd., ne pa za politologijo, češ da se politika ne da znanstveno utemeljevati.

Na takšne in podobne ugovore proti politični znanosti smo pri nas že večkrat odgovarjali. Vendar pa njihovega morebitnega vpliva kljub temu ne bi smeli podcenjevati. Javno mnenje ima svojo moč in ne bi mogli trditi, da je naše javno mnenje, posebno del javnega mnenja v Sloveniji, imuno za poglede, ki brenkajo, upamo si trditi, na nekatere tradicionalne strune abstraktnega antipolitizma. V tem sestavku ne nameravamo odgovarjati na posamezne takšne »argumente« – na nekatere smo že odgovorili v nekaterih drugih prispevkih – želimo pa osvetliti vsaj nekaj vprašanj, ki so povezana s takšnimi in drugačnimi ugovori zoper politologijo. To delamo tudi zato, ker se zavedamo, da obstoje ob takšnih ugovorih tudi bolj ali manj močni potencialni interesi, katerih (možnega) družbenega vpliva ne bi smeli podcenjevati. Tu mislimo na birokratsko-etatične interese, katerih moč v kriznih situacijah lahko naraste. Prav tako mislimo na močne usedline malomeščanske zavesti, ki se je kot izraz individualistične in skupinske partikularizacije zasedla v marsikateri glavi, ki misli zgolj ali predvsem skozi prizmo kratkoročnih materialnih interesov. Ne smemo pozabiti tudi na anarhistične in anarhoidne poglede, ki so že tradicionalni nasprotniki vsake politike in torej tudi politične znanosti. Še zdaleč v naši zavesti in v konkretni vedenjski strukturi nismo premagali sindroma nekakšnega »kulturniškega solipsizma«, ki ne more in ne more doumeti, da sta tudi politika in politika znanost ena izmed bistvenih razsežij sodobnega boja za emancipacijo človeka. Konec koncev takšni

pogledi ustvarjajo ugodna tla za razcvet pragmatizma, ki pozablja na nujno povezanost kratkoročnih in dolgoročnih ciljev.

Vse to in mnoge druge stvari porajajo in neredko krepijo nejasne predstave o politiki in politični znanosti. Te bi lahko zavrle razvoj politične znanosti, če se jim ne bomo upirali in če ne bomo v sami politični znanosti dovolj resno odpravljali pomanjkljivosti, ki smo jih v zadnjih letih večkrat ugotavljali.

Naš zapis – ki ga je treba brati kot dopolnitev pogledom, ki jih je avtor izrekel v nekaterih svojih delih¹ – ima namen, da opozori le na nekaj okoliščin, v zvezi s katerimi se lahko pojavljajo enostranski pogledi na politiko in politologijo.

2. Nesporazumi o politični znanosti nastajajo že ob samem pojmovanju politike. Često slišimo ali beremo, da je politika *sfera odtujitve in odtujevanja*, da je ostanek buržoazne družbe in da se torej samoupravljanje in politika izključujeta. Takšen pogled na politiko, ki se neredko sklicuje na Marxa, postavlja politiko abstraktno proti samoupravljanju in samoupravljanje proti politiki. V samoupravljanju vidi proces, ki zgolj negira politiko, v politiki pa silo, ki zgolj zavira samoupravljanje. V takšnem pogledu ni jasne razmejitve naproti anarhističnemu pojmovanju politike niti ni pravega razumevanja Marxove kritike politike kot kritike politične države in njegove teorije o odmiranju države kot hkratne teorije o socializaciji politike. Ne moremo zanikati, da so takšni pogledi na politiko včasih celo zapeljivi, saj se navezujejo na velike ideje svobode, demokracije, humanizma, kulture itd. Vendar pa so po svojem bistvu metafizični, tradicionalistični, teoretično nesprejemljivi in praktično škodljivi. Ustvarjajo zmedo v pogledih na politiko, eno izmed bistvenih razsežnosti sodobnega sveta in tudi družbe prehodnega obdobja, s tem pa vnašajo nejasnosti in beganja v politično kulturo socialističnega samoupravljanja.

Politike, kot tudi drugih družbenih in političnih pojavov, ne moremo obravnavati abstraktno. Politika v obliki politične države in splošnega političnega posredovanja je vsekakor fenomen odtujitve človeka in posebej delovnega človeka od družbenega upravljanja. Vendar je – kot je pokazal že Marx v svojih najstarejših kritikah »politične države« – takšna politika pomenila in marsikje še vedno pomeni – nasproti fašizmu itn. – tudi faktor in prvino družbenega in političnega napredka. Nekateri vidiki te politike ostanejo aktualni – npr. ideja kontrole nad nosilci oblasti in svoboda njihove kritike – vse do tistega časa, dokler bo obstajala delitev družbe na vladajoče in vladane, na tiste, ki imajo več pooblastil, in na one, ki jih imajo manj. Politike torej tudi v takšni tradicionalni obliki ne moremo imeti zgolj za sredstvo in sfero alienacije. To tem bolj velja za politiko, ki si je postavila cilj, da doseže ne samo politično emancipacijo

¹ Glej zlasti: Politična znanost, ideologija, politika – 1978; Za politologijo – 1981; Interesi in politika – 1981; »Kaj znore politična znanost?«, Komunist;

»Politična znanost – rezultati in neizpolnjene obljube«, TiP, 4–5/1981 itd.

(kjer te emancipacije še ni oziroma kolikor je še ni), marveč da izvede tudi socialno emancipacijo.

Razglašanje vsake politike za politično alienacijo vodi logično k temu, da istovetimo vse politične prakse, čeprav imajo za družbeni progres ne samo različne, marveč često tudi nasprotno vloge. Kam je v zgodovini delavskega gibanja pripeljalo npr. enačenje socialdemokracije in fašizma, je vsem dobro znano. Prav tako lahko v našem času opazujemo učinke različnih, od sleherne politike domnevno »avtonomnih« družbenih gibanj, ki kljub nasprotnemu zatrjevanju in tudi hotenju krepijo desničarske sile, to se pravi konservativno politiko. V naših razmerah so nekatera razsojanja o politiki kot zgolj alienaciji često povezana s hkratnim angažiranjem za takšne ali drugačne družbene vrednote, ki imajo politični značaj, tako se takšna razglabljanja sprevračajo v izrazito politično pozicijo. Nemalokrat »antipolitične« pozicije prispevajo k begu od vsake politike, k begu v svet zasebniškega potrošništva (ali ni že Gramsci opozarjal na politično naravo apolitizma?) ali v svet čistega utopizma, ki naj bi uresničil »popolno družbo« tu in zdaj; v resnici pa ustvarjajo pogoje za restavracijo državnega absolutizma ali kakšne druge oblike alienantne politike.

3. Spori okrog politike nastajajo tudi zaradi nedialektičnega pojmovanja problema depolitizacije v samoupravni družbi. Ta pojem pomeni dve stvari, ki nikakor nista istovetni. Depolitizacija se često uporablja pri nas in v svetu v pomenu upadanja interesa za javne zadeve, v pomenu ravnodušnosti do družbenih in političnih zadev. V tem smislu depolitizacija označuje padanje interesa za politiko in beg iz politike, iz sfere javnega delovanja v sfero ožjih skupinskih ali zgolj zasebnih interesov. To tudi pomeni, da se depolitizacija v tem kontekstu razume kot nekaj, kar osamlja posameznika ali družbene skupnine, kar jih trga iz dejavnosti »za druge«, za razred itd. V tem smislu je pojem depolitizacije tesno povezan s pojmom dezideologizacije, saj se prav tako oddaljuje od vsakega razlikovanja med levico in desnico. Gledana s stališča dialektike interesov je taka depolitizacija popolna razcepitev med parcialnimi in splošnimi interesi, med kratkoročnimi in dolgoročnimi družbenimi cilji, v korist prvih, tj. ožjih parcialnih interesov in kratkoročnih družbenih ciljev.

Depolitizacija, ki bi jo lahko pogojno označili kot *samoupravno* depolitizacijo, nasprotuje takšnemu pojmovanju. Zanja je načelno značilno, da je vezana na negacijo splošnega političnega posredovanja v družbi prehodnega obdobja. Potemtakem niti ne pomeni ravnodušnosti do političnih institucij niti abstraktnega distanciranja od politike na sploh. Nasproti depolitizaciji kot begu iz sfere javnih v sfero zasebnih zadev pomeni samoupravna depolitizacija takšno avtonomizacijo, ki je vezana »na druge«: ne samo v tem smislu, da se zaveda, da je sleherni osebni in skupinski interes posredovan s širšimi družbenimi determinantami, marveč tudi v tem smislu, da omejevanje in preseganje političnopolitichnega pomena hkrati tudi širjenje zavesti o pomenu skupnih in obćih interesov, širjenje pripravljenosti, da z osebnim angažiranjem in tudi z

osebno dejavnostjo sodeluje pri oblikovanju skupnosti. Samoupravna depolitizacija torej ne osamlja človeka, njegovih delovnih in drugih življenjskih kolektivov, marveč jih povezuje. Kajti to ni nekakšen beg za plot svojega individualnega materialnega ali kakega drugega interesa (čeprav daje konkretnim interesom individua in skupnosti vso legitimnost) niti ni zapiranje v sfere posameznih strok niti ne v meje izoliranih nacionalnih in podobnih interesov. Ker je usmerjena »k drugemu«, samoupravna depolitizacija tudi nima nič skupnega z dezideologizacijo. Zanj namreč ni značilno brisanje meja med različnimi interesi s koprenami abstraktnih splošnosti, marveč hotenje po razvidnem razlikovanju interesov in njim prirejenih idej, težnja, ki priznava in celo poudarja *razredno* naravo interesnih cepitev in idejnih spopadov.

Samoupravna depolitizacija ni torej abstraktna antipolitična pozicija, marveč je globoko družbeno osveščena težnja: ko se zavzema za avtonomijo posameznikov in njegovih delovnih in drugih kolektivov, gleda nanje s stališča soodvisnosti in medsebojne odgovornosti; to narekuje realno spoznanje, da za socialistično samoupravno družbo ni bistveno to, da v njej koeksistirajo različni, atomistično in molekularno soobstoječi subjekti, marveč da postajajo lahko ti subjekti vse svobodnejši le, če hkrati prehajajo v širše družbene kolektive in v globalno skupnost. In da ta skupnost lahko živi in se oblikuje kot svobodna skupnost le, če raste iz pravic in svoboščin človeka in občana, iz delovnih in življenjskih kolektivov kot aktivnih subjektov, ki se hkrati zavedajo dolžnosti in odgovornosti do drugih.

Neravnovesja, ki se pojavljajo na poti od politične države k samoupravni depolitizaciji, izvirajo med drugim iz dejstva, da se v praksi samoupravna depolitizacija često pojmuje kot partikularistična negacija politike, ne pa kot preseganje političnega posredovanja, ki pomeni hkrati podružbljanje človeka, njegovih interesov in potreb. Marsikatero nasprotovanje politični znanosti raste prav iz enostranskega razumevanja narave depolitizacije v naši družbi. Ravno problem politizacije in depolitizacije je eno izmed zelo pomembnih vprašanj sodobne politične znanosti.

4. Da je politika stvarnost, v kateri obstoji bolj ali manj izpeljana delitev na »voditelje« in »vodene«, o tem se strinjajo številne sodobne politološke šole, ki so si sicer lahko v laseh. Od nekdaj do današnjega dneva govorijo mnogi družboslovci in politologi o aktivnih »elitah oblasti« in o pasivnih »množicah«. Lahko bi rekli, da tudi marsikatera empirična zavest ostaja pri tej predstavi o politiki kot o neproblematični danosti. Mnogi bežijo pred politiko, ker v njej vidijo zgolj dilemo: ali biti v strukturi »elita oblasti« ali pa pasivno slediti tem »elitam«. Za človeka čistih rok in mehke duše niti eno niti drugo ni sprejemljivo; če se vključi v sfero tistih, ki imajo v rokah »velike odločitve« se bo dehumaniziral, če pa bo pasivno sledil odločitvam manjših, se bo skrčil na vlogo podanika.

Takšne predstave dobro označijo tradicionalno politiko. Za našo slovensko zavest so tembolj kočljive, ker se navezujejo na nekatere

negativne empirične izkušnje; pozabljajo pa, da je med temi izkušnjami in sodobnimi, našimi sedanjimi razmišljanji o politiki nova zgodovinska izkušnja, ki se ji pravi socialistična revolucija. Sama revolucija je najboljši dokaz, da predstava o politiki kot o mehanični dihočomični shemi aktivni voditelji – pasivni vodeni ni nekakšna, kot mislijo elitisti, usodna danost niti ni zgolj pogojena z družbeno delitvijo dela, ki bi nekako mehanično sledila iz stopnje razvoja produkcijskih sil. Tudi pri teh, kot pri mnogih drugih dialektičnih pojmovnih parih, gre za dinamično stvarnost, ki je spremenljiva. To spoznanje je med marksisti zelo lepo opredelil Antonio Gramsci, ko je po ugotovitvi, da je prvi element politike, »da zares obstajajo vladani in vladajoči, upravljalci in izvrševalci«, svojo misel dopolnil s pomembno zgodovinsko napotnico: »Pri vzgoji upravljalcev je temeljnega pomena načelo: ali želimo, da bodo vedno vladani in vladajoči, ali želimo ustvariti pogoje, v katerih bo izginila nujnost takšne delitve? To pomeni: ali izhajamo iz načela večne razdeljenosti človeškega rodu ali smo mnenja, da je ta razdeljenost le zgodovinsko dejstvo, ki ustreza določenim razmeram?«

Samoupravna usmeritev socialistične družbe se navezuje na miselni tok, ki ga je glede dualizma upravljavajočih in upravljanih tako jasno formuliral veliki italijanski mislec, v popolnem skladu z avtentično marksistično tradicijo. Socialistična politična znanost in pojem politike, na katerem temelji, nikakor torej ne zanika zgodovinskega dejstva, da je »v določenih razmerah« obstajala in obstaja delitev družbe na voditelje in vodene. Zanj pa je v nasprotju z elitizmom, klasičnim ali modernim, tujim ali »našim«, značilno, da tega problema in te delitve ne pojmuje moralistično, tj. kot problem »čistih rok« in tudi ne zgolj empirično; da vidi v politični dejavnosti sami sredstvo, s katerim se, s hkratnim spreminjanjem celotne strukture »civilne družbe« in njene razredne narave, lahko zgodovinsko spreminja in celo presega ta odnos; da je zato potrebno, poleg drugega, stalno oblikovati tudi ustrezen odnos moči, ki bo zagotavljal in širil »hegemonijo« tistih družbenih sil, ki jim je do tega, da se delitev na voditelje-vodene zgodovinsko presega; da je preseganje delitve na vladajoče-vladane, voditelje in vodene, dolgotrajen proces, pogojen z zgodovinskimi posredovanji. To pa tudi pomeni, da se lahko tu delitev pod udarci utopizma poglobi ali pod pritiski empirizma ohranja v konservativnem perpetuiranju obstoječega.

Sestavni del socialistične politične znanosti je torej kritična teorija vodstva, ki jo je potrebno skrbno razvijati ravno kot specifično teorijo družbenega usmerjanja, ki se razlikuje tako od buržoazne kot od vsake postrevolucionarne »naturalizacije« delitve družbe na voditelje-vodene in ki bo tudi ustvarjalno kritična do vsake anarhistične abstraktne negacije vodstva-usmerjanja v družbi prehodnega obdobja. Zgodovinska izkušnja je pokazala in še dokazuje, da se je v socialistični družbi v nekaterih fazah in določenih situacijah problem dualizma med voditelji in vodenimi celo zaostрил (problem birokratizacije in tehnokratizacije vodenja v socialistični

družbi). Ti procesi so dobili takšne deformirane oblike, da prihaja socialistična misel včasih celo v zadrego, ali naj sploh uporablja termin »vodstvo«, »vodilna vloga« in podobno. Postavljalo se je in se še postavlja vprašanje, ali je s samoupravljanjem združljiv kakršenkoli terminološki kompleks, ki bi spominjal na delitve, ki so temeljile ali temeljijo na splošnem reprezentativnem sistemu.

Morda se bomo kdaj drugič vrnili k temu pomembnemu vprašanju, pri čemer bi se želeli z njim ukvarjati tako s terminološkega, zgodovinsko idejnega vidika kot s stališča njegovih aktualnih političnih razsežnosti in pomenov. To se nam zdi tem bolj potrebno, ker imamo vtis, da je v dosedanjih razpravah o kolektivnem delu, kolektivnem odločanju in kolektivni odgovornosti v samoupravnem sistemu ostajalo nekoliko v ozadju dejstvo, da gre pri vsem tem tudi za kolektivno »vodstvo«. Menim, da za to ne more biti nobenih načelnih razlogov, saj samoupravljanje ne izključuje usmerjanja in vodilne vloge subjektivnega faktorja družbe, marveč jo predpostavlja. Ne gre torej za to, ali vodilna vloga ali ne, marveč za to, kakšna je oziroma naj bo vodilna vloga zavestnih socialističnih sil družbe v razmerah samoupravljanja (pri čemer je treba tudi razločno osvetliti dialektiko vodstvo-vodilna vloga).

O socialističnem vodstvu oz. vodilni vlogi je razmišljala npr. tudi Rosa Luxemburg, ki ji na noben način ne moremo očitati elitizma, saj je ravno s svojo teorijo o samoemancipaciji delavskega razreda in množic in s kritiko odtujevanja vodstva od množic v delavskem gibanju mnogo prispevala ravno k odpiranju perspektivne neposredne socialistične demokracije in samoupravljanja. Na pomen »vodstva« in tudi njegove vsebinske transformacije opozarjajo tudi vse dosedanje in sedanje krize socializma.

Samoupravljanje ni spontan proces, čeprav v njem prvine spontanosti igrajo pomembno vlogo. Usmerjanje razvoja samoupravljanja, »vodstvo« družbenih in političnih procesov v razmerah naše sodobne družbe in sodobnega sveta še vedno vključuje tudi prvine delitve družbe, ki se kristalizirajo v protislovje med »voditelji« in »vodenimi«. Ena izmed pomembnih nalog socialistične teorije politike in teorije usmerjanja – vodstva je, da razkriva protislovja med »voditelji« in »vodenimi«, da izpostavlja »voditelje« organizirani kritiki »vodenih« in – kar je najpomembnejše – da išče načine, kako presegati cepitev družbe na »voditelje« in »vode« , »vladajoče« in »vladane«, »upravljajoče« in »upravljane«. Če je samoupravljanje načelni odgovor na ta problem, saj kot kritika politične države in splošnega političnega posredovanja ravno ustvarja pogoje za preseganje omenjene dualistične strukture družbe, pa to lahko dosega le, če se v njem vzpostavlja, tudi z odločilno vlogo socialističnega usmerjanja iz »vodstva«, skladen odnos med individualnimi, skupinskimi, skupnimi in splošnimi interesi.

Če se zavzemamo za razvoj teorije socialističnega usmerjanja – vodenja v socialističnem samoupravljanju, s tem ne postavljamo zahteve, ki bi bila tuja naši misli. Gre za potrebo, da to vprašanje, kot mnoga druga,

stopi bolj v zavest politične znanosti. Probleme razlik med »voditelji« in »vodenimi« v najširšem pomenu besede bomo razreševali samo, če se bomo še jasneje zavedali vseh objektivnih in subjektivnih razsežnosti tega vprašanja in vseh ovir, ki stoje na poti hitrejšega preseganja tega dualizma.

Ta kompleks problematike samoupravne družbe priča o še vedno pomembni vlogi politike kot zavestnem usmerjanju družbenih procesov in takem oblikovanju strukture voditelji-vodeni, v kateri se v perspektivi (komunizem) razlika med enimi in drugimi preseže. Zanimarjanje družbenega usmerjanja (in v njem tudi tistega, kar bi lahko imenovali »vodstvo« za razliko od »oblasti«) je družbeno in politično škodljivo, saj odpira pota silam slepega interesnega empirizma in spontanizma, s tem pa družbeni anarhiji in birokratizmu. Ena izmed bistvenih nalog politične znanosti je ravno v tem, da sooblikuje takšen koncept politike, v katerem bo tematika usmerjanja in »vodstva« organsko povezana s perspektivo razvoja samoupravljanja in podružbljanja interesov in politike.

5. Vloga političnega faktorja v samoupravni družbi ni zgolj nekakšen izraz težnje ljudi, tudi v socializmu, po oblasti in vladanju. Čeprav tudi te konservativne težnje ne bi mogli zanikati in ji postavljamo nasproti različne bolj ali manj učinkovite ovire (omejitve mandatov, prepoved ponovne izvolitve, rotacija itd.), ki sodijo bodisi v klasični arzenal boja zoper državni absolutizem ali pa imajo samoupravni predznak, pa je temeljna podlaga vloge politike v družbi prehodnega obdobja še vedno protislovna narava interesov, ki se v njej spopadajo za vpliv in udeležbo v oblasti in upravljanju drugih družbenih zadev. Protislovno naravo socialistične družbe, ki vodi v družbene in politične konflikte in včasih celo v začasne krize, razločno označuje program ZKJ takole: »Izgradnja socializma se torej ne more skriti na mirno, enakomerno in izenačeno dejavnost vodilnih sil socialistične družbe, ampak pomeni organski družbeni proces, ki se razvija preko svojih notranjih protislovij. V takšnem procesu socialistična družba odstranjuje ostanke eksploatorskih sistemov in njihove ideologije, kakor tudi lastne prehodne in preživele odnose in oblike, lastne napake in konservativizem. Tako prihaja do izraza človekova težnja po zmerom boljših in višjih dosežkih, kar je neločljivo povezano z razvojem socializma.«

Če so torej protislovja naravna sestavina in celo gibalna sila socializma, je ugotavljanje protislovij in njihovo obvladovanje (razreševanje in preseganje) ena izmed bistvenih nalog politike in zavestnega faktorja družbe sploh. Progresivna socialistična misel je že zdavnaj ugotovila, da je potrebno korenine protislovij v neki socialistični družbi iskati v prvi vrsti v njej sami in šele nato v mednarodnem okolju. Potemtakem je tudi imperativ socializma in politične znanosti v njem, da odkriva vire protislovij v družbenoekonomskih, političnih in ideoloških odnosih neke družbe, da ocenjuje njihovo specifično težo in dožene njihovo naravo, zlasti pa, da išče ustrezne oblike, v katerih bi se lahko ta protislovja demokratično

razreševala in obvladovala tako, da bi se krepila moč tistih družbenih sil, ki so lahko in ki so dejansko nosilke socialne emancipacije družbe.

Spoznanje, da je socialistična družba v bistvu protislovna družba, ki postaja vse bolj skupna last sodobnega socializma (primerjaj razprave o tem v sodobni Poljski, kjer se odkrito govori o ekonomski, politični in moralni krizi in o problemih njenega premagovanja), ima za posledico tudi to, da se pred vodilne sile socialistične družbe zastavlja znova in z novo aktualnostjo vprašanje političnega sistema družbe prehodnega obdobja. Politični sistem naj bi se razvijal tako, da bi zagotovil, da se raznovrstni interesi socialistične delovne in siceršnje življenjske »baze« svobodno izrazijo, hkrati pa naj bi zagotovil, da se protislovja interesov presegajo v dinamičnih sintezah, v katerih bi prihajali do veljave skupni in splošni interesi. Politični sistem, kakršen se razvija v Jugoslaviji, je z načelnim priznanjem in institucionalno izvedbo samoupravljanja tudi formalno priznal interesno protislovnost in raznovrstnost in ji ustvaril možnosti za njeno artikulacijo. Subjektivne sile socializma so tudi jasno postavile problem mehanizmov za preseganje interesnih protislovij in za oblikovanje skupnih in splošnih interesov. Bistveni pogoj za oblikovanje teh interesov je ravno to, da se v procesu artikulacije in integracije interesov, ki je protisloven in celo konflikten proces, v polni meri izrazijo ne samo empirični interesi različnih interesnih subjektov družbe, marveč tudi zavest o soodvisnosti teh interesov in odgovornost za oblikovanje skupnih in splošnih interesov. Strateški nosilec te zavesti in njej ustrezne družbene in politične aktivnosti, so lahko le subjektivne sile družbe, v njihovem okviru pa ima posebno vlogo organizirani politični faktor družbe. Priznavanje interesnega pluralizma torej nikakor ne zmanjšuje vloge subjektivnega faktorja družbe, marveč jo celo povečuje. To ni samo logični sklep, marveč je tudi empirična izkušnja, ki se verificira tudi skozi negativne oblike.

Če se zavzemamo za razvoj teorije usmerjanja in vodstva socialistične družbe na podlagi samoupravnega interesnega pluralizma, mislimo ravno na to, da samoupravni pluralizem zahteva nove prijeme v realizaciji družbene sinteze. Zdi se, da je ravno med obsežno sfero artikulacije interesov in med nezadostno ali neustrezno razvitimi mehanizmi usmerjanja vodstva, eno izmed temeljnih protislovij v razvoju našega političnega sistema. To protislovje poraja mnoga druga protislovja in konflikte, ki niso zmerom v prid krepitvi samoupravljanja. Naj naštejemo le nekatere med njimi:

- protislovje med številom samoupravnih institucij in med dejanskim razvojem samoupravljanja;
- protislovje med protibirokratsko in protitehnokratsko intenco samoupravljanja in med pojavi krepitve birokratskih tendenc družbe, kar sega v same samoupravne institucije družbe;
- protislovje med delovno-produkcijskim in med potrošniško-distributivnim gledanjem na družbene odnose;

- protislovje med družbeno naravo lastnine in med egoističnim skupinskim prilaščanjem (nezaslužnega) dohodka itd.;
- protislovje med kompleksno naravo družbenih interesov in med njihovo redukcijo na enostransko pojmovano dohodkovno obliko;
- protislovje med avtentičnimi interesi združenega dela in med nesorazmernim razvojem posameznih prvin družbene nadstavbe;
- protislovje med legitimnim pluralizmom nacionalnih interesov in med nacionalistično zlorabo tega pluralizma v sebične partikularistične namere itd.

Katera od teh protislovij so »organska«, ne moremo tukaj obravnavati. Na vsak način pa takšna in podobna protislovja vodijo v številne konflikte in nekatere celo v krizne situacije. Ravno v teh primerih pa se kaže velik pomen, ki ga ima politični subjektivni faktor družbe, njegova ustvarjalnost in sposobnost, da na podlagi analize družbenih protislovij predvidi njihovo možno stopnjevanje v družbene konflikte, njegova sposobnost, da pravočasno prepreči razraščanje družbenih konfliktov v politične krize in da, če že pride do kriz, te krize obvlada tako, da to rezultira v krepitvi socializma v demokraciji in demokracije v socializmu. Politična znanost je socialistični samoupravni družbi potrebna tudi za to, da s svojo spoznavno-raziskovalno funkcijo sodeluje pri odkrivanju družbenih protislovij, pri analizi družbenih konfliktov in kriz in pri iskanju demokratičnih sredstev za njihovo premagovanje. Lahko rečemo, da naša politična znanost (in tudi druge družbene vede) resno zaostaja v uresničevanju te svoje funkcije.

6. Ko govorimo o politiki in nekaterih njenih razsežnostih, se nam na vsakem koraku razkriva tudi protislovna narava politike v družbi prehodnega obdobja. Mnoge enostranosti v pojmovanju politike v tej družbi, kar velja tudi za socialistično samoupravljanje, izvirajo iz tega, ker se često premalo zavedamo, da se politika, kot mnogi drugi družbeni pojavi, ne dá označiti zgolj z eno ali nekaj značilnostmi. Če gledamo nanjo zgolj v relaciji do politične države, političnih strank, se nam pokaže v eni perspektivi. Če gledamo nanjo s stališča zavestnega usmerjanja družbenih procesov v razmerah interesno heterogene samoupravne družbe, se nam razkrijejo druge njene značilnosti. V drugačni luči se nam pokaže politika, če vidimo v njej izraz razrednega boja in drugače, če jo pojmujeemo le kot skupinsko-interesni konflikt.

Kakorkoli pojmujeemo politiko, ne moremo zanikati, da gre za izrazito zgodovinski pojav, ki torej ne trpi abstraktnega opredeljevanja. Če je v pretežni zgodovini politika igrala vlogo dominacije, podrejanja, pa hkrati ne moremo zanikati, da je zlasti v zadnjih stoletjih in še posebej v XX. stoletju pomembna tudi kot faktor osvobajanja.

Zaradi take protislovne narave politike tudi ni mogoče sprejeti abstraktnih trditev, da politika nasprotuje samoupravljanju.

Prvič. Samoupravljanje ni nastalo brez politične iniciative in brez

politične volje, čeprav je pri tem igrala pomembno vlogo tudi spontana pobuda delavskega razreda.

Drugič. Samoupravljanje se ne razvija brez aktivne vloge politike. Organizirane subjektivne sile družbe imajo pomembno vlogo v razvijanju oblik samoupravljanja, v določanju temeljnih normativnih okvirov, v katerih naj bi se razvijali samoupravni odnosi, v zastavljanju srednjeročnih in dolgoročnih ciljev razvoja samoupravnih odnosov in družbe sploh.

Tretjič. Organizirane politične subjektivne sile družbe in njihovi politično-izvršilni organi imajo pomembno vlogo pri odločanju o neposredni uporabi ustreznih ukrepov v kriznih situacijah družbe, vključno s tistimi ukrepi, ki nastajajo zaradi nedelovanja ali neustreznega delovanja samoupravnih institucij.

Četrtič. Politične sile družbe še vedno igrajo (naj bi igrale) nenadomestljivo vlogo v procesu integriranja parcialnih interesov in v formuliranju skupnih in splošnih družbenih interesov.

Petič. Politične subjektivne sile družbe igrajo še vedno pomembno vlogo v sferi mednarodnih odnosov.

Naloga politične znanosti (in drugih družbenih ved) je tako kritika politike kot pojava odtujitve in odtujevanja, kot tudi afirmacija politike kot faktorja emancipacije in razvoja samoupravljanja.

Vsekakor: politični subjektivni faktor družbe v razmerah socialističnega samoupravljanja je vedno manj tradicionalni splošni politični posrednik med državo in družbo, med razredom in politično oblastjo. »V takšnih socialističnih skupnostih (gre za teritorialno-politične skupnosti, med katerimi je najvažnejša komuna) postajajo družbena vprašanja, gospodarstvo in kultura skupna politična stvar, politika pa se spreminja v družbeno aktivnost, ki ne usmerja človeka samo proti posameznim vrhovom strank – kar se godaja v pogojih buržoazne demokracije – ampak ga vrača javni stvari, ki je njegova, to se pravi, usmerja ga neposredno k družbenim zadevam«.

Če smo si ponovno dovolili citirati znani odlomek iz Programa ZKJ, smo to storili ne samo zaradi tega, da bi opozorili na kontinuiteto obravnavanja politike v programskih dokumentih organiziranih subjektivnih sil naše družbe (primerjaj podobno oznako politike v Kardeljevih *Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*), marveč tudi, da bi poudarili, da je takšna strategija *podružbljanja politike* pogojena z vodilno vlogo zavestnih socialističnih sil; to je tudi z vodilno vlogo organiziranega političnega subjektivnega faktorja, ki se realizira v povezanosti z vsemi ustvarjalnimi silami socialistične zavesti. Kdor bi govoril o procesu podružbljanja politike zgolj s stališča spontane aktivnosti samoupravnih subjektov, ne da bi pri tem hkrati ustrezno poudaril nujno aktivno vlogo političnih in drugih subjektivnih sil družbe, ta bi delal podobno napako – le z nasprotnim predznakom – kot tisti, ki ne bi videl v družbi prehodnega obdobja protislovja med »voditelji« in »vodenimi«, med vladajočimi in vladanimi, med delavskim razredom in njegovimi

lastnimi reprezentanti, njegovo lastno »birokracijo«. Če je podružbljanje politike strategija preseganja politične odtujitve v socializmu, se lahko realizira le, če je proces voden in usmerjen, če so njegovi vodilni protagonisti hkrati sposobni, da se postopoma »odpovedujejo« sredstvom oblasti, da so ne samo nosilec demokratizacije družbe, marveč ravno zaradi tega tudi nosilec lastne demokratizacije in omejevanja prvin lastnega političnega monopola, pobudnik ustvarjanja novih oblik javnega delovanja v političnem in družbenem odločanju. Ravno takšen protisloven položaj in protislovna vloga politike in političnega subjektivnega faktorja v socialistični družbi kaže na to, kako velika zgodovinska odgovornost je pred vodilnimi silami socialistične družbe. Opozarja pa tudi na protisloven položaj in veliko odgovornost političnih in drugih družbenih ved, kolikor so le-te, kot znanost sploh, tudi subjektivni faktor socialistične družbe. Strategija razvoja političnih in drugih družbenih ved je skupna odgovornost političnega subjektivnega faktorja družbe, delavcev in institucij na področju političnih in družbenih ved in drugih sektorjev združenega dela.

7. Samoupravljanje in podružbljanje politike nikakor ne nasprotuje politologiji, marveč celo zahteva zlasti raziskovalno vzgojno-izobraževalno in tudi politično-kulturno vlogo politične znanosti. Če je konkretno uresničevanje teh vlog in razmerje med njimi stvar presoje prej omenjenih treh temeljnih dejavnikov (o tem bi, kot o drugih družbenih vedah morala čimprej steči odgovorna in konkretna diskusija), pa vsaj relativna zaokroženost našega prikaza zahteva, da opozorimo še na eno razsežnost politike in politične znanosti, ki igra v naši družbi in v sodobnem svetu vse večjo vlogo. Mislimo na mednarodne odnose.

Tisti, ki včasih skušajo dokaj na hitro opraviti s politično znanostjo, neredko pozabljajo, da njena »snov« niso samo odnosi in institucije našega družbenopolitičnega sistema, čeprav je že sam politični sistem socialističnega samoupravljanja tako velik zalogaj, da se ga je naša politična znanost raziskovalno komaj dotaknila. Toda čedalje obsežnejše in pomembnejše področje sodobne politične znanosti so tudi zunanja politika naše in drugih dežel, mednarodni odnosi, ki se razvijajo znotraj blokov in med njimi, politika neuvrčenosti, problemi in vloga regionalnih integracij, struktura in vloga mednarodnih organizacij itd. Sem sodi teorija mednarodnih odnosov kot temeljna disciplina tega znanstvenega področja. Ne smemo tudi pozabiti na mednarodne aspekte sodobnega socializma in na številne discipline, ki ga obravnavajo. V mednarodne študije sodi tudi v zadnjih letih vse pomembnejša politološka komparativistika, regionalne študije ipd.

Vse večji interes, ki ga v sodobnih družbah posvečajo mednarodnim študijam, izvira iz čedalje večje soodvisnosti in povezanosti narodov in dežel vsega sveta. Spoznavni kapital, ki ga skriva v sebi proučevanje mednarodnih odnosov, postaja vse pomembnejši v določanju mednarodne politike. V vzhodnoevropskih socialističnih deželah so zrasle v zadnjih letih številne raziskovalne institucije, ki se ukvarjajo s kapitalističnim

svetom ali s posameznimi deli tega sveta (ZDA, ZRN itd.). Na drugi strani pa na Zahodu delujejo številne ustanove za raziskovanje vzhodne Evrope in sploh sodobnih socialističnih dežel. Številne institucije tako na Vzhodu kot na Zahodu se ukvarjajo z globalnimi problemi mednarodnih odnosov ali njihovimi aspekti. Dežele v razvoju ali posamezne regije v njih so v novjšem času predmet posebne znanstvene pozornosti. Po drugi strani pa tudi te dežele (med njimi tudi Jugoslavija) ustanavljajo svoje institucije za proučevanje mednarodnih odnosov, saj se zavedajo, da bodo tako laže vplivale na svoj neodvisen položaj v svetu in na mednarodne odnose sploh.

Ni treba posebej poudarjati, kako velika je (ne vedno spoznana) potreba za proučevanje sodobnih mednarodnih odnosov v naši družbi. Čeprav je naša internacionalistika dosegla nekatere vidne rezultate, smo še daleč od tega, da bi mogli biti z doseženim zadovoljni. Zato lahko samo pozdravimo pobude pristojnih svetov za mednarodne odnose, da to vprašanje natančneje proučijo in sprejmejo ukrepe za celovitejši in dolgoročnejši usmerjeni program mednarodnih raziskav.

8. V tem zapisu smo se le bežno dotaknili nekaterih vidikov družbenopolitične prakse, ki zahtevajo aktivno in razvito politično znanost. Govorili smo predvsem o tem, zakaj politična znanost, manj pa smo razpravljali o vseh bistvenih vsebinskih razsežnostih, dosežkih in pomanjkljivostih politične znanosti v našem ožjem okolju. Menimo namreč, da se lahko bralec, ki je zainteresiran za stanje razprav o politologiji, o teh aspektih pouči v že objavljenih delih v naši republiki in drugod po Jugoslaviji. Vendar bi želeli, namesto sklepa, izreči nekaj misli o tem, v čem je treba videti ključni problem politične znanosti v Sloveniji (gl. o tem podrobneje naš članek *Položaj politične znanosti na Slovenskem*, TIP, št. 4/1972, čigar temeljne ugotovitve so še vedno veljavne).

Vsekakor obstoji neskladje med družbeno ugotovljeno potrebo po razvoju politične znanosti in tempom njenega razvoja pri nas. Pri oblikovanju politoloških raziskovalnih kadrov zaostajamo tako na področju proučevanja političnega sistema jugoslovanske družbe kot na področju sodobnega socializma in mednarodnih odnosov sploh. Pri tem nas vse preveč vežejo toge sistemizacije, ki jih priznavajo (čedalje strožji) kriteriji izobraževalnih skupnosti. Lahko bi rekli, da tudi potencialni odjemalci takšnih kadrov ne kažejo dovolj razumevanja za kadrovska vprašanja politološke stroke, čeprav je očitno, da bi ravno take kadre potrebovali za mnoga »dela in naloge« na številnih področjih in ravneh našega družbenega življenja. Oblikovanje raziskovalnih politoloških kadrov, ki bi jih morali šolati tudi v drugih jugoslovanskih centrih in v tujini, je prioriteta naloga razvoja politologije v naši republiki. Pri tem bo potrebno združevati pobude, interese in sredstva številnih družbenih interesentov, od raziskovalnih organizacij in drugih organizacij združenega dela do družbenopolitičnih organizacij in do državnih organov.

Če toliko poudarjamo razvoj raziskovalnih kadrov za politologijo, delamo to zato, ker je po našem globokem prepričanju, ki smo ga že nekajkrat ponovili, to danes ključni člen v razvoju naše politične znanosti (in ne samo nje). Vse kompleksnejši družbenopolitični in družbenoekonomski odnosi v naši družbi in v sodobnem svetu zahtevajo številnejše in tudi kvalitetne raziskovalne delavce, saj je, kot kažejo tudi očitne potrebe družbene prakse, vse pomembnejša ravno spoznavna sposobnost politične znanosti. Ne zaradi tega, ker bi pristajali na priljubljeno krilatico o ideološki nevtralnosti družbene znanosti, marveč predvsem zaradi tega, ker lahko danes politična znanost uresničuje tudi svojo ideološko, tj. politično-kulturno funkcijo uspešno le tako, če bo povečala svojo kognitivno sposobnost.

Vse premalo se zavedamo, kako pomembno bi bilo, če bi za posamezna področja politologije imeli več ustrezno usposobljenih raziskovalnih kadrov. Ne samo, da bi s tem zapolnili nekatere raziskovalne praznine, ki so vnebovpijoče (npr. v Sloveniji se nihče profesionalno raziskovalno ne ukvarja s problemi sodobnega socializma niti ne s sodobnimi političnimi sistemi, niti ne z zgodovino politične misli na Slovenskem in komaj malo s problemi političnega sistema itd.). Hkrati bi številnejši primerno uporabljen kadrovskega potencial prispeval h kvalitetnejšemu vzgojnoizobraževalnemu procesu tako na področju političnih kot na področju drugih družbenih ved. Povečali bi tudi vzgojno učinkovitost politoloških predmetov tako na visokošolski ravni kot v usmerjenem izobraževanju sploh. Večje število raziskovalnih politoloških kadrov bi tudi bilo v veliko pomoč v uresničevanju programov takšnih institucij, kot so delavske univerze, centri za družbenopolitično izobraževanje, politične šole, centri za obrambno usposabljanje itd. Ne smemo tudi spregledati, da bi učinkovitejše kadrovske poteze na področju politologije vplivale na večjo kakovost slovenske strokovne in družbenopolitične publicistike. Kolikor gre za kadre za področje mednarodnih odnosov, sodobni socializem, regionalne specialiste itd., bi lahko tudi prispevali h kvalitetnejšemu uresničevanju kadrovske politike na področju mednarodnih odnosov in mednarodnih stikov.

Vse to po našem mnenju nalaga še posebno odgovornost organiziranim političnim silam naše družbe, saj so v mnogočem ravno le-te najbolj odgovorne za uresničevanje kadrovske politike na področju razvoja raziskovalnih kadrov sploh in posebej kadrovskega potenciala politologije.

Raziskovanje samoupravljanja v združenem delu

1. Raziskujemo premalo ali dovolj?

Argumentiran odgovor na vprašanje, ali samoupravljanje raziskujemo dovolj ali premalo (ali morda celo preveč?), je sorazmerno težaven. Zaplete se že pri odgovoru na to, kaj razumeti kot samoupravljanje. Če ga razumemo v širšem smislu kot celosten in temeljni družbeni odnos, potem se pravzaprav vse raziskave družbenih odnosov pri nas nanašajo tudi na raziskovanje samoupravljanja. Posebej tiste, ki se ukvarjajo s sodobnimi odnosi in z neposredno preteklostjo. Posredno ali neposredno ne morejo mimo sprememb, ki jih samoupravljanje vnaša v vsa področja družbenega življenja.

Če pa govorimo o raziskovanju samoupravljanja v nekoliko ožjem smislu, če recimo med raziskovalnimi nalogami iščemo take, ki neposredno kot predmet raziskovanja opredeljujejo uresničevanje samoupravljanja na nekem področju družbenega življenja ali funkcioniranje samoupravne organizacije itn. – potem je raziskav že znatno manj in po vsej verjetnosti premalo.

Med takšno področje, kjer je raziskav o samoupravljanju sorazmerno malo, sodi tudi združeno delo. Tako jo vsaj mogoče sklepati po prijavah na raziskovalni skupnosti. Ker so objavljeni le naslovi nalog, seveda tudi takšen sklep ni povsem zanesljiv. Vendar med naslovi le redko odkrijemo raziskovalno institucijo, ki predlaga raziskavo s tega področja in v večjih raziskovalnih institucijah le redke posameznike, ki se ukvarjajo z raziskovanjem samoupravljanja v združenem delu.

Upoštevati kaže še, da niso tako redke raziskave, ki jih opravljajo zaposleni družboslovni delavci v združenem delu samem. O teh raziskavah, njihovem številu, vsebinski usmerjenosti itn. vemo zelo malo. Z nekaterimi se priložnostno seznanimo na občasnih posvetovanjih strokovnih društev ali prek tovarniških glasil, strokovnih revij in podobno. V glavnem informacijski sistem na tem področju ne deluje, zato je seznanjanje predvsem preveč naključno in zasebniško.

2. Vsebina raziskav

Ob tako pomanjkljivem poznavanju dejanskega stanja na področju raziskovanja samoupravljanja v združenem delu je seveda tudi nekoliko

negotovo govoriti o vsebini. Zato se omejujem na znane raziskave in njihove izsledke.

Kaže, da je bilo v zadnjih letih največ raziskav na področju delovanja delegatskega sistema. K temu je pripomogla celotna družbena skrb za delovanje delegatskega sistema in za uresničevanje delegatskih odnosov. Ta skrb se kaže tudi v formiranju medrepubliškega projekta o delegatskem sistemu, ki ga v Jugoslaviji izvajajo že več let; rezultati so bili publicirani v knjižni obliki ali v strokovnih člankih v večih republikah. Obenem so ob koncu prvega mandatnega obdobja skupščine analizirale izkušnje in pomanjkljivosti ter seveda dosežke v delovanju delegatskega sistema. Verjetno je oboje – potrebe občinskih skupščin in izdelan metodološki instrumentarij – spodbudilo ožje raziskave v nekaterih občinah in delovnih organizacijah.

Po številu in obsegu so precej pogoste tudi mednarodne raziskave odnosov predvsem v industriji oziroma jugoslovanski deli takih raziskav. Omeniti velja tudi raziskovanja porazdelitve moči, konfliktov, socialne politike, povezanosti organizacije združenega dela in okolja itn.

Moj namen je predvsem opozoriti na nekatera neraziskana področja, ne pa naštevati raziskano. Eno izmed takšnih premalo raziskanih področij je prav gotovo stopnja razvitosti samoupravnih odnosov. Naj se še tako čudno sliši, nismo sposobni objektivno izmeriti, ali je v neki organizaciji združenega dela samoupravljanje razvito bolj kot drugje ali ni. Niso izdelani kriteriji merjenja, niso izdelani standardi ocenjevanja itn. Zato na tem področju ostajamo ali pri globalnih ocenah ali pri parcialnih meritvah.

Verjetno je eden izmed razlogov tudi v tem, da tradicionalna empirična sociološka metodologija za takšno merjenje ni najbolj uporabna. Raziskave samoupravljanja vse preveč ostajajo na ravni anketnega merjenja stališč delavcev kot posameznikov. Premalo razvijamo in izpopolnjujemo kazalce bolj objektivne narave. Pri stališčih pa seveda ugotavljamo razlike med zasebnimi in javnimi stališči, na tej podlagi razlike med stališčem in dejanskim ravnanjem, probleme v zvezi z razumevanjem vprašanj in odgovorov, problem standardov pri ocenjevanju itn. Zato smo pogosto v dilemi, kaj rezultati pravzaprav pomenijo. Če potrjujejo vnaprejšnje domneve, potem je vse v redu. Sicer pa pride do problema interpretacije.

Nadalje je nepokritih cela vrsta problemov uresničevanja samoupravnih odnosov. Naj naštejemo le nekatere:

- odnosi med temeljnimi organizacijami in delovnimi skupnostmi za opravljanje del skupnega pomena niso razrešeni, zlasti ne z vidika svobodne menjave dela;
- uspešnost delovanja delavskega sveta in njegov odnos do izvršilnih in poslovodnih organov;
- dejavnost organizatorjev dela na srednjih organizacijskih ravneh – nekaj vemo o obnašanju in problematiki mojstrov ter nekaj več o direktorjih, o vmesnih stopnjah pa zelo malo;

- odnos med (proizvodnimi) temeljnimi organizacijami in temeljnimi organizacijami skupnega pomena;
- vemo, da delegatski sistem sorazmerno dobro funkcionira v organizacijah združenega dela, mnogo slabše pa med temeljnimi organizacijami in zborom združenega dela občinske skupščine in skupščinami samoupravnih interesnih skupnosti – treba bi bilo raziskati, v čem so vzroki;
- v celoti je malo raziskav na področju odgovornosti oziroma neodgovornosti tako v organizacijah združenega dela kot izven njih, pa je obenem jasno, da brez razrešitve tega problema samoupravljanje ne more biti uspešno;
- neraziskano je veliko področje samoupravno organizacijske narave: konflikti, storilnost, motivacija, fluktuacija, absentizem itn.;
- opravljene so bile šele prve raziskave o povezanosti med uresničevanjem samoupravnih odnosov in uporabljeno tehnologijo ter na njej zgrajeno organizacijo dela;
- interesna struktura različnih skupin delavcev in predvsem možnosti oziroma ovire in potrebni pogoji za usklajevanje in prilagajanje interesov (povezano z odgovornostjo);
- uresničevanje pravice delavcev do iniciative – kako premagati ovire, ki jih srečuje delavec, ko hoče uresničiti svojo idejo, predlog itn. (te možnosti so očitno zelo različne glede na položaj delavca, ne pa glede na pomembnost predloga);
- planiranje dela in delovnih dosežkov tako pri skupinah kot pri posameznikih;
- itn.

Spisek gotovo ni kratek, čeprav ni izčrpen. Tako bi lahko še naštevali z različnih zornih kotov. Različni avtorji bi prišli do različnih seznamov. Takšne, bolj popolne seznime bi lahko dobili v delovnih načrtih posameznih raziskovalnih institucij in programih različnih organov pri družbenopolitičnih organizacijah.

3. Motivacija in kadri za raziskovanje

Raziskovalnih problemov torej ne manjka. Seveda pa objektivni obstoj potreb še ne pomeni, da so tudi subjektivno spoznane. Zato so tudi raziskovalci samoupravljanja ali tisti, ki bi to po svoji kvalifikaciji lahko bili, pogosto v nevarnosti, da bi bili brez dela. Pa ne gre le za vprašanje razpoložljivih sredstev za raziskovalno delo, prej za vrsto drugih ovir.

Spoznanje o nujnosti raziskovalnega pristopa k vrsti samoupravnih problemov je v združeno delo le deloma prodrlo. Predvsem pa je bil do zdaj ta prodor dokaj neenakomeren. Imamo primere, ki so naravnost fantastični. Delovne organizacije poznajo potrebe po raziskavah, vabijo raziskovalce, dajejo potrebna sredstva, omogočajo raziskovanje, uporabljajo izsledke itn. Vendar so to na družboslovnem področju izjeme.

Poprečje je dokaj nezainteresirano, zlasti ker ne vidijo takojšnjih rezultatov. Še na tehnološkem področju je malo zanimanja, na družboslovnem pa še manj. To je nekako tipičen podcenjujoč odnos do lastne pameti.

Tudi v organizacijah, kjer so zaposleni sociologi, politologi in podobni profili, ni povsod raziskovalnega dela. Mnogi profili te vrste se ukvarjajo s čisto drugimi problemi, kot pa so tisti, za katere so se usposabljali. Ponavadi jim dajejo v delo tisto, kar nekako ne spada v delokrog nikogar drugega: pravilniki o uporabi počitniških prikolic, evidence in statistika, udeležba na različnih seminarjih in posvetovanjih itn. Mnogi družboslovci se tudi prilagodijo takim razmeram. Nekateri pa uspejo in dokažejo potrebo in nujnost tudi po raziskovalnem delu. Vse je odvisno od celotnih razmer v organizaciji in zlasti od tistih, ki imajo možnost uresničevati svoje pobude. Zato je veliko odvisno prav od direktorjev. Če oni spoznajo in priznajo potrebo po raziskavah samoupravljanja, pomeni, da so obenem tudi sami prepričani v nujnost razvijanja samoupravnih odnosov, potem je verjetno, da bodo to iniciativo tudi uresničili.

Nasprotna stran seveda niso situacije, ko bi nekdo, zlasti ne direktor, oporekal potrebam po raziskovanju samoupravnih odnosov. To ni v skladu z družbenimi razmerami in tudi ne v skladu z družbenim dogovorom o kadrovske politiki. Gre za tipično »samoupravno neodgovornost«: priznavanje potreb v načelih in na splošno; konkretno pa se kratko malo nič ne zgodi. Raziskave ne nastajajo same od sebe. Potrebni so kadri, sredstva itn. Te pogoje je treba posebej zagotoviti. In dovolj je, da kratko malo nič ne stori, pa raziskovanja ni. Pojav, ki ga poznamo tudi v drugi obliki: delavski svet celo sklene, da je treba nekaj storiti, vendar se sklep nikdar ne uresniči. Obenem pa tudi nihče ne kontrolira, zakaj ni bil uresničen, ali pa uresničenje odlagajo od seje do seje, dokler ga končno enkrat ne pozabijo.

Na drugi strani pa so ovire tudi pri raziskovalcih, zlasti raziskovalcih iz profesionalnih raziskovalnih institucij. Zdi se, da se mnogi raziskovalci samoupravljanja problema lotevajo za organizacije združenega dela s preveč splošnega stališča, iščejo podatke pri večjem številu organizacij, izračunavajo povprečja itn. Skratka, usmerjeni so predvsem na odslikavanje stanja, manj pa na njegovo spreminjanje. Za organizacijo ima takšna raziskava sorazmerno majhno korist. Pa vendar ima organizacija pri tem precej tudi stroškov. Če, recimo, petdeset delavcev porabi za anketo eno delovno uro, je to petdeset delovnih ur, ki jim jih morajo plačati (sicer bi delavci sodelovanje odklonili, vsaj med delovnim časom). Delovni proces je moten, itn. Tudi iz teh razlogov marsikje odklonijo sodelovanje, če le morejo.

Zdi se, da se raziskovalci premalo lotevamo raziskovanja problemov, ki v organizacijah združenega dela dejansko obstojijo in se jih tam tudi zavedajo. Takšno raziskovanje bi bilo usmerjeno na reševanje konkretnih problemov. Raziskovalci bi morali najti rešitev problema oziroma raziskovati s ciljem, da bi problem razrešili. Vendar kaže, da je sorazmerno malo

raziskovalcev pripravljenih za takšno raziskovanje. Nekateri menijo, da je preveč prakticistično, predrobno, nevredno znanstvenega zanimanja. Drugi spet niso usposobljeni za takšne raziskave ali pa v organizacijah združenega dela ni zagotovljenih drugih pogojev.

Nekateri raziskovalci tudi menijo, da je njihova naloga problem raziskati, rešujejo pa naj ga drugi. To je stara dilema. Menim, da raziskovalci ne morejo ostati le pri raziskovanju in analizi, saj se šele z razreševanjem problema preveri ustreznost njihovega raziskovalnega rezultata. Obenem pa je tudi res, da problema ne morejo sami reševati. Če hočemo v organizacijah združenega dela razreševati takšne probleme, je nujno, da raziskovalci izven organizacije sodelujejo z dejavniki v organizaciji. Akcij za rešitev problema, ki so ga raziskali, se praviloma ne morejo v organizaciji združenega dela lotiti raziskovalci sami, temveč le skupaj z dejavniki v organizaciji ali z njihovo pomočjo. Raziskovalcev pa ni mogoče razrešiti odgovornosti tudi pri oblikovanju predlogov za ukrepe.

V takšnih razmerah je logično, da je prostora za raziskovanje malo. Za družboslovne raziskave, če sem prištejemo tudi raziskovanje samoupravljanja, v mnogih organizacijah združenega dela še velja, da so nekakšen »luksus«. Tega si včasih privoščijo, če gospodarsko dobro stojijo. Če pa ne, pa je prav raziskovanje samoupravljanja pogosto tisto področje, kjer se začne »stabilizacijsko« varčevanje.

4. Učinkovitost raziskav

Če upoštevamo navedene in druge omejitve, je razumljivo, da je tudi učinkovitost raziskav različna od pričakovanja. Sicer pa je vprašanje že, kaj je učinkovita raziskava. Če bi to vprašanje postavili različnim raziskovalcem in delavcem v združenem delu, bi po vsej verjetnosti dobili dokaj raznolične odgovore. Nekateri menijo, da je raziskovalec dosegel dovolj velik učinek oziroma izkoristek svoje raziskave, če je podatke publiciral v knjigi ali strokovnem članku. Domnevajo, da strokovne knjige in članke porabniki množično bero. In če so še reakcije javnosti ugodne, je cilj dosežen. Vendar druge raziskave kažejo, da strokovnjaki pri nas berejo le strokovno literaturo iz ozkega področja. Razprav o strokovnih problemih samoupravljanja je malo. Mislim na razprave o problemih, ne na ponavljanje ustave, zakona o združenem delu, dokumentov kongresov družbenopolitičnih organizacij, Kardeljevih del ipd. Zato strokovne javnosti pravzaprav ni. Poznavalci že dokaj zanesljivo napovedujejo, kdo bo objavil »kritiko«, če neki avtor objavi knjigo. V daljšem obdobju je potem obratno, vse po sistemu »daj – dam« ali »ti pohvali mene – jaz bom tebe«. Takšnega grupaštva je sorazmerno veliko. Tudi založbe in revije imajo sorazmerno ozek krog avtorjev, izjeme so redke.

Spet drugi – zlasti nekateri praktiki v organizacijah združenega dela – pričakujejo, da se bodo neposredno rešili vsi problemi, brž ko se v

organizaciji pokaže zunanji strokovnjak. Ker takšnih hitrih in enostavnih vsestranskih rešitev ni, so nezadovoljni in razočarani nad strokovnjaki. So pa tudi sociologi in podobni profili, ki so prepričani, da tako rekoč ves svet komaj čaka na rezultate njihovih raziskav in so razočarani, ko ugotovijo, da ni tako. Spreminjanje stvarnosti kot objektivni cilj raziskovanja je sorazmerno zapleten postopek. Ni dovolj samo proučiti te stvarnosti in odkriti progresivne težnje. Program akcije za spreminjanje stvarnosti mora kot svoj program sprejeti neka realna politična sila, ki je sposobna s svojo aktivnostjo dosegati družbene spremembe. To velja tako za organizacijo združenega dela kot za družbene skupine in družbo v celoti. Takšna politična sila pa mora biti obenem prepričana, da je za reševanje problema oziroma doseganje družbenih sprememb potrebno tudi strokovno delo.

Učinkovitost raziskovanja samoupravljanja močno ovira razdrobljenost raziskovalcev, njihova nepovezanost. Raziskovalci delajo vsak zase ali v majhnih skupinah. Pretoka informacij je malo. Zato se posamezna spoznanja in dobre rešitve tudi malo razširjajo in premalo splošno uporabljajo. Za posamezna področja in za posamezne probleme imamo izdelano in preizkušeno metodologijo in teorijo. Tudi če je problem splošen, ga v vsaki organizaciji raje ponovno rešujejo zase in po svoje, kot pa da bi izkoristili obstoječe že izdelane rešitve. Recimo, imamo izdelano in preizkušeno metodologijo in instrumentarij za proučevanje odsotnosti z dela, ki ga opredeljujemo kot enega temeljnih problemov gospodarske uspešnosti v zadnjih letih. Vendar so se problema resno lotili in tudi dosegli omembe vredne rezultate le v posameznih organizacijah in vsak po svoje. Zato se ogromno energije, časa in s tem tudi denarja porabi za začetna dela, za tisto, kar bi lahko naredili enkrat za celotno slovensko gospodarstvo.

Ni vsega krivo samo pomanjkanje medsebojnih informacij. Gre tudi za to, da ni širše potrebe po tem, da bi hkrati urejali neki problem. To pomeni, da je vse premalo koordinacije in dogovarjanja. To koordinativno vlogo bi lahko imele mnoge institucije – gospodarske zbornice, splošna združenja, strokovna društva, raziskovalno-razvojni instituti, sestavljene organizacije združenega dela itn.

Zdi se, da tudi delovanje raziskovalnih skupnosti in financiranje raziskovalnih projektov ni naklonjeno niti njihovi praktični uporabi niti širšemu in tesnejšemu povezovanju z združenim delom, čeprav uradno govorimo že dolgo povsem nasprotno.

Predvsem so postopki obravnavanja predlogov za financiranje ali sofinanciranje raziskav dolgi in zapleteni. Ocena družbene pomembnosti poteka po enem tiru, odločanje o sredstvih pa po drugem. Očitno sta si oba precej narazen. Tako se zgodi, da raziskovalec leto in pol ne dobi nobenežga odgovora. Če se je obenem dogovarjal s kakšno organizacijo združenega dela za sofinanciranje, je to absolutno predolga čakalna doba. Res je, da je raziskovalnih zahtevkov preveč in denarja premalo. Toda po mojem prepričanju ni najboljša varianta v takih razmerah pozabiti na

selektivnost in do neke mere poskrbeti za osebne dohodke redno zaposlenih raziskovalcev. Odobrena sredstva so že kar po pravilu skoraj za polovico nižja kot zahtevana. To spodbuja ali k prenapihnjnim predkalkulacijam (zahtevati veliko, da dobiš malo) ali pa onemogoča resno opravljanje nalog. Kot raziskovalec in kot recenzent nekaterih nalog imam vtis, da tudi premajhna sredstva za posamezne raziskave tako skrcijo obseg raziskav, da so rezultati malo uporabni. Obenem pa sploh ni denarja za publiciranje ali druge oblike seznanjanja javnosti z raziskovalnimi dosežki. Hkrati pa so v uporabi tudi razne »finte«. Z eno izmed takih so, recimo, v lanskem letu vrsti raziskovalcev za eno leto sploh onemogočili, da bi konkurirali za sredstva. V takšnih razmerah se zaradi kompliciranosti normalne poti oblikujejo vseh vrst »bližnjice«, ki jih uporabi, kdor jih pač more. Poročila o raziskovalnih nalogah pa ostajajo v predalih raziskovalne skupnosti.

Ovir torej ne manjka. Vendar obenem kaže, da smo prišli v tisto obdobje razvoja, ko bo treba dokazovati tudi učinkovitost družboslovnih raziskav v organizacijah združenega dela; dokazati, da tudi raziskovanje samoupravnih problemov lahko pelje do dolgoročno ugodnih gospodarskih rezultatov. Obenem pa je tudi družboslovno raziskovanje toliko napredovalo, da to lahko dokaže, saj že imamo nekaj zelo uspešnih primerov. Morali bi se bolje organizirati, da bi jih širše uporabili.

5. Samoupravljanje v temeljni organizaciji

Posebej bi opozoril, da vrsta raziskav kaže na to, da je organiziranje temeljnih organizacij pomenilo velik, morda tudi odločilen korak k uveljavljanju samoupravnih odnosov v združenem delu. Dokaj zanesljivo lahko trdimo, da je prišlo do prerazporeditve moči v temeljnih organizacijah, v katerih se zbori delavcev kot oblika neposrednega in enakopravnega odločanja uveljavljajo kot najvišji organ odločanja. To velja vsaj za proizvodne temeljne organizacije, manj pa za temeljne organizacije skupnega pomena in delovne skupnosti.

Zdi pa se, da smo zastali na ravni temeljnih organizacij. Če smo dokaj pogumno decentralizirali upravljanje do ravni temeljnih organizacij, pa se premalo ukvarjamo z možnostmi realizacije samoupravnih odnosov v temeljnih organizacijah. Zlasti tam, kjer imamo še vedno velike temeljne organizacije z nekaj sto ali celo več kot tisoč zaposlenimi. Ni dvoma, da so tako veliki zbori delavcev v smislu uresničevanja samoupravnih odnosov kot oblika sprejemanja najpomembnejših odločitev lahko le formalnost. Zato so se zlasti v Sloveniji začele v takšnih organizacijah oblikovati samoupravne delovne skupine.

Samoupravne delovne skupine kot manjše skupine delavcev (recimo do 30) so skupine, ki delajo skupaj, se poznajo med seboj in oblikujejo vrsto medsebojnih družbenih vezi. Zato se uveljavljajo kot oblike delnih

zborov delavcev, kot informativne skupine, sindikalne skupine, realna delegatska baza itn. Vse bolj pogosto pa dobivajo tudi samostojne samoupravne pristojnosti odločanja v okviru pooblastil, ki jih omogoča zakon.

Prednost teh skupin je zlasti v tem, da omogočajo neposredno povezovanje dela in upravljanja in so tako lahko realna baza za uresničevanje samoupravne integracije delavcev. V teh skupinah delavci lahko neposredno sami urejajo vrsto vprašanj v zvezi z njihovim vsakdanjim delom, obenem pa realizirajo tudi vrsto drugih samoupravnih pravic. Ker postanejo sami pristojni za urejanje vrste zadev v zvezi z delom, se poveča njihova odgovornost, vrsta konfliktov se razreši že na tej ravni, večja je iniciativnost, sami odpravljajo vrsto problemov – od razporeditve dela zaradi odsotnosti, do zastojev pri delu, nadomeščanja, odpravljajo manjše okvare itn. Vse to skupno tudi lahko precej poveča produktivnost dela. Ko smo jih, na primer, vpeljali v novomeškem Novolesu, so skupno z nekaterimi drugimi ukrepi pripomogle, da se je produktivnost dela dvignila v šestih mesecih za več kot dvajset odstotkov.

Opozoriti velja, da podobne rešitve na najnižji ravni organizacije dela razvijajo dokaj uspešno tudi v drugih državah, tako v razvitih zahodnih državah, kot tudi v Sovjetski zvezi in drugod. Vendar brez samoupravnih pristojnosti. Pa vendar dosegajo dokajšnje proizvodne rezultate in večje zadovoljstvo delavcev. Samoupravljanje daje še večje možnosti za uspešno delovanje takšnih skupin. Z njimi bi hkrati lahko dosegli bistveno zvečanje produktivnosti in doslednejše ter racionalnejše uresničevanje samoupravljanja.

Vendar kaže, da je za zdaj pri nas še precej bojazni, da ne bi takšne skupine povzročile dezintegracijskih teženj. Praksa kaže, da je takšna bojazen dokaj neupravičena. Samoupravna delovna skupina seveda ni in ne more biti nekakšna »mini« temeljna organizacija. Za to ni niti tehnoloških niti ekonomskih pogojev. Pač pa lahko postane temeljna integracijska enota združenega dela. Uspešno združevanje tehnoloških in samoupravnih vidikov dela poveča pripadnost delavcev organizaciji, poveča odgovornost in samoiniciativnost, poveča zadovoljstvo in občutek samostojnosti delavcev. Zato bi veljalo pogumneje in širše vpeljevati ta organizacijski ukrep, še zlasti, ker smo ga doslej že dovolj natančno proučili, da vemo, kaj je treba storiti in kako.

Sklep

Raziskovanje samoupravljanja v združenem delu nedvomno napreduje. Vendar počasneje, kot so realne družbene potrebe in tudi možnosti. Zato je vrsta področij in problemov še neraziskanih. Morali bi se bolje organizirati, tako raziskovalci kot združeno delo, da bi odpravili ovire, ki jih je še precej. Spodbuditi bi morali vsaj tiste raziskave, ki so sposobne dokazati tudi dobre ekonomske rezultate v združenem delu, zlasti –

gledano dolgoročno. To bi spodbudilo tudi druge raziskovalce, da bi se lotili bolj praktičnih problemov združenega dela in ne bi ostajali samo na ravni teorije. Končno je treba teorijo preveriti v praksi. Boljša povezanost raziskovalcev bi omogočila tudi bolj racionalno raziskovalno delo in večjo učinkovitost ukrepov v združenem delu. V združenem delu pa bi morali spoznati, da raziskovanje tudi na področju uresničevanja samoupravljanja ni nepotreben luksus ali kozmetika, temveč potrebna in koristna sestavina uresničevanja samoupravljanja.

SLAVKO SPLICHAL

Pogoji in ovire uveljavljanja družboslovnega raziskovanja

Načrtovanje raziskovalnega dela v novem srednjeročnem obdobju (1981–1985) je spodbudilo (ali bolje: oživilo) razprave o funkcijah in uveljavljanju družbenih ved v naši družbi. V ta okvir velja uvrstiti posvetovanje o teoretičnih in metodoloških aspektih raziskovanja socialistične samoupravne družbe, ki ga je pripravil lani Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, problemsko konferenco ZKS o vlogi in nalogah znanosti v nadaljnjem družbenoekonomskem razvoju januarja letos, pripravo zbornika in posvetovanja o teoretičnem in empiričnem v družboslovnem raziskovanju v Raziskovalnem centru za samoupravljanje in seveda pobudo revije Teorija in praksa. Čeprav gre v teh primerih predvsem za pobude slovenskih družboslovcev, te razprave presegajo nacionalni prostor tako po pomenu za nadaljnji razvoj družbenih ved kot tudi po »jugoslovanskih koreninah«, ki segajo najizraziteje v posvetovanje o problemih empiričnega raziskovanja v družbenih vedah na Ohridu leta 1965 v organizaciji Inštituta za društvene nauke iz Beograda ter v razpravo o teoretsko-metodoloških temeljih raziskovanja v družbenih vedah na Marksističnem centru CK ZK Srbije leta 1976. V vseh naštetih primerih je (bilo) v ospredju vprašanje možnosti in pogojev »krepitve družbene vloge družboslovja«.

Čeprav nimam na voljo zadostnih empiričnih dokazov, bi si vendarle upal trditi, da je družboslovje v Jugoslaviji sploh in v Sloveniji posebej napredovalo predvsem (ne izključno) ekstenzivno, in celo manj na raziskovalnem področju. Naraščalo je število visokih šol in fakultet ter družboslovnih smeri, predvsem pa število študentov na njih (tako je v Sloveniji na družboslovnih in humanističnih smereh leta 1974 diplomiralo 676 študentov, pet let kasneje pa že 1360, medtem ko je bilo v letih od

1945 do 1973 skupaj 7228 diplomantov). Vse manj ugodno razmerje med številom učiteljev in študentov na visokih šolah je zmanjševalo realne možnosti za znanstvenoraziskovalno delo, pri čemer ne smemo spregledati, da (vsaj v Sloveniji) večina raziskovalnega dela na področju družboslovnih ved poteka prav na fakultetah in visokih šolah. Sedanja stabilizacijska prizadevanja na področju družboslovnega raziskovanja ustvarjajo protislovno situacijo: po eni strani mehanizmi financiranja visokošolske (in torej velik del raziskovalnih) organizacije silijo v drobitev pedagoškega procesa, da bi zadostil postavljenim normativom, s tem pa se povečuje pedagoške obveznosti znanstvenih delavcev, po drugi strani si (še brez zanesljivih mehanizmov) prizadevamo zmanjšati število študentov družboslovnih ved.

Drugi sklop problemov, ki zavirajo kvaliteten razvoj družboslovnih ved, zadeva izpeljavo ideje o svobodni menjavi dela med delavci v raziskovalni in drugih vrstah dejavnosti, ki je ne omejuje več toliko šibka materialna podlaga družbe kot ne dovolj razvita zavest o tem, da je razvoj družboslovne znanosti ena temeljnih sestavin strategije opiranja na lastne sile in z njo opredeljenega družbenega razvoja. Razreševanje tega vprašanja je postavljeno v ospredje z oblikovanjem posebnih raziskovalnih skupnosti, vendar za področje družboslovja še zdaleč ne velja, da bi v eni ali več posebnih raziskovalnih skupnostih uporabniki in izvajalci na podlagi posamičnih in skupnih potreb in interesov oblikovali celostno raziskovalno politiko. Ostanki starega še vedno prevladujejo nad uresničevanjem novega: tako so uporabniki rezultatov družboslovnih raziskav pretežno v negospodarskih organizacijah, medtem ko proizvajalci v gospodarskih organizacijah praktično ne sodelujejo pri načrtovanju raziskovalnih programov. Po drugi strani tudi v delu družboslovnih raziskovalnih organizacij še obstaja težnja, na katero je kritično opozarjal Kardelj, da se zveza med izvajalci in uporabniki praktično omeji samo na medsebojne pogodbe o načrtih raziskovanja, namesto da bi se obe »strani« trajno dogovarjali in z usklajevanjem prihajali do skupnih interesov in dolgoročno zastavljenih raziskav za uresničitev skupnih ciljev.

Med (potencialnimi) uporabniki izsledkov družboslovnih raziskav – tudi zaradi nepovezanosti z raziskovalci – prihaja do hudo poenostavljenih predstav o »uporabni vrednosti« družboslovja, tako da so izsledki, ki jih ni mogoče neposredno materializirati v družbenih odnosih (ki, npr., ne prispevajo k večji učinkovitosti dela, k boljšemu poslovnemu uspehu ipd.), preprosto označeni za neuporabne in nepotrebne. Ob tem se večkrat spomnim na anekdoto o Faradayu, ki je na sitna vprašanja, čemu koristi njegovo odkritje principa indukcije električnega toka, odgovoril z vprašanjem: »Čemu pa koristi novorojenček?« Žal so predstave, da mora biti družboslovje koristno na tak način, tudi v glavah posameznih delavcev v raziskovalnih organizacijah. Te vrste pritiskom in zahtevam po dokazovanju družbene koristnosti so kajpak izpostavljeni zlasti tisti raziskovalci, ki so eksistenčno odvisni od (o)cene (uporabnosti) rezultatov njihovega

dela, manj pa seveda tisti, ki jim njihova »dela in naloge« dovoljujejo več svobode pri usklajevanju izbire predmetov in načinov raziskovanja z lastnimi interesi. (Tudi zato je razvoj družboslovja močno vezan na akademske institucije).

Pri tem pa vendarle ne gre zgolj za pragmatično presojanje uporabnosti raziskovalnih izsledkov. Za položaj in funkcijo družboslovnih ved v naši družbi je osrednjega pomena njihov prispevek k razvoju samoupravljanja kot vladajočega družbenega odnosa in k razvijanju svobodne, ustvarjalne človekove osebnosti. Tako naravnano družboslovno raziskovanje se nujno sooča s protislovjem med raziskovanjem možnosti, pogojev in poti celostnega osvobajanja človeka kot največje produktivne sile in družbenimi (stabilizacijskimi) težnjami po krepitvi materialne osnove sistema, ki so pogosto operacionalizirane le s kategorijo dohodka kot temeljnega motiva gospodarjenja. Pri tem se neredko ustvarja videz, da sta dohodek oziroma produkcija materialnega bogastva tudi smoter socialistične produkcije in ne le sredstvo za zadovoljevanje individualnih, skupnih in celotnih družbenih potreb. Seveda obstaja tudi druga stran tega protislovja: kolikor družboslovno raziskovanje ne upošteva objektivnih pogojev, možnosti in zakonitosti razvoja, dejansko bolj zamegljuje kot pa pojasnjuje in prispeva k spreminjanju družbenih odnosov. Tako raziskovanje je daleč od tistega, ki ga je v bistvenih črtah opredelil Marx: da namreč mora raziskovanje človekovega družbenega bivanja in njegove zavesti izhajati iz njune določenosti s členitvijo družbe in odnosom človeka do narave, utemeljenih v določenem načinu materialne proizvodnje. Samo takó usmerjeno družboslovno raziskovanje dolgoročno lahko postaja dejanska proizvajalna sila in prispeva k odpravi pojmovanja in prakse, da je znanstvenoraziskovalno delo oziroma da se šteje za obliko porabe oziroma da velja znanost za dejavnost, ki je zunaj »družbene prakse«, ne pa njen neločljivi sestavni del.

Prav od razreševanja protislovja med napori za razvijanje materialne podlage družbe, prizadevanji za večjo produktivnost, dohodek, izvoz itn. ter iskanjem poti za osvobajanje človeka je odvisno, ali se bo družboslovnemu raziskovanju posrečilo, da se bo uveljavilo kot pomembnejši dejavnik družbenega razvoja. Živeli bi v iluziji, če bi pričakovali, da težaven gospodarski položaj Slovenije in Jugoslavije (vsaj kratkoročno) ne bo imel negativnih posledic na razvoj družboslovnega raziskovanja. Toda prav tako napak bi bilo, ko bi se družboslovci ustrašili kritike takega razvoja materialne podlage družbe, ki ne upošteva pogojev in možnosti celostnega razvoja samoupravnih socialističnih odnosov. V tem primeru bi kaj lahko padli v neplodne poskuse odpravljanja nezaželenih rezultatov enostransko načrtovanega razvoja, da bi – zavestno ali ne – okrepili prav tisti sistem, ki take nezaželene (stranske) učinke nujno proizvaja.

Zdi se mi, da je del družboslovcev pri nas (podobno kot že Engels v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja) v obdobju hitrega gospodarskega razvoja preuranjeno sodil, da smo že dosegli tako stopnjo v razvoju, ki naj

bi omogočala odpravo blagovne proizvodnje in podreitev življenjskih razmer ljudi njihovi lastni kontroli, in da je treba odkrivati le še (subjektivne) ovire, s katerimi se srečuje razvoj samoupravljanja. Marx se je »skoka človeštva iz sveta nujnosti v svet svobode« loteval z veliko več »obzira« do realnih možnosti; in še danes kajpak velja, da le kritika, ki upošteva realne možnosti, lahko zagotovi družboslovnemu raziskovanju vlogo sooblikovalca družbenega razvoja. Podobno kot Marx z opredeljevanjem razlike med mišljenim in dejanskim komunizmom je tudi Kardelj utemeljeno opozarjal, da zamisel cilja še ni izkaz za revolucionarno naravo praktične akcije, zakaj »tudi najboljša volja in namera lahko namesto umotvora napravita nestvor, če manjka znanja in pa pripravnih orodij. Potemtakem bi bilo enako škodljivo, če bi prehiteli objektivne možnosti kot če bi zaostajali za njimi«.

Na drugi strani se srečujemo z idejami, da mora razvijanje samoupravljanja nujno prispevati predvsem k večji ekonomski uspešnosti organizacij združenega dela, kar popolnoma nedvoumno implicira predpostavko, da je ekonomska uspešnost, proizvodnja materialnega bogastva temeljni smoter socialistične proizvodnje, ne pa le sredstvo za osvobajanje človeka in razvijanje njegove individualnosti. Tako usmerjeno družboslovno raziskovanje pelje k temu, da zgubi svojo marksistično in humanistično naravo, saj »pozablja«, da krepitev materialne podlage družbe sama po sebi neposredno ne ustvarja »kraljestva svobode«, temveč je celo (saj je povezana z večjo intenzivnostjo dela) njegovo nasprotje in ne le njegova podlaga v smislu »obilnejšega pritekanja vseh virov kolektivnega bogastva«, kot je pisal Marx. Neutemeljeno *podrejanje* razvoja samoupravljanja razvoju materialne sfere je (tudi) refleks napačnih predstav, da je produktivno (lahko) le delo v materialni proizvodnji (ki rezultira v materialnem bogastvu), ne pa vsako delo, katerega presežni del si prisvoja delavec sam, ne glede na vsebino dela, njegovo posebno koristnost ali posebno uporabno vrednost.

Naša prizadevanja za razvoj družboslovnega raziskovanja bi morala biti usmerjena prav v razkrivanje in razreševanje tega temeljnega protislovja, če hočemo, da bodo raziskovalni dosežki (tako na teoretični kot na empirični ravni) tudi več prispevali k celostnemu družbenemu razvoju. Taka (pre)usmeritev družboslovnega raziskovanja se bo nujno srečevala z odpori zlasti tistih sil, ki vztrajajo na določanju pomembnosti znanstvenih izsledkov s stališča obstoječega stanja, ne pa s stališča možnega, prihodnjega. Del teh odporov raste iz samozadovoljnosti neznanstvenega in nestrokovnega dela v strokovnih službah in skupnostih, ki kajpak ne bo odmrila sama od sebe, ampak jo bo treba »nasilno« odpraviti. Nekaj jih je tudi v krogih raziskovalcev, in zlasti zanje velja Kardeljeva oznaka iz beležk o družbeni kritiki: »Kdor ostaja pasiven iz strahu, da se utegne zmotiti, greši bolj kot tisti, ki dela in se moti.« Obe vrsti oportunitizma – če ostanem le pri njiju – se lahko razraščata v odsotnosti konkretne odgovornosti strokovnih in raziskovalnih delavcev ter njihovi anonimnosti, skriva-

nju za fasado institucij ter sklicevanju na Znanost oziroma na Prakso, ki naj bi – vsaka zase – edini veljavno reprezentirali družbene interese in potrebe (tudi) na področju raziskovalnega dela.

Najbrž ni družbe ne posebnega okolja, kjer bi bili raziskovalci zadovoljni s stopnjo vključenosti družboslovnega raziskovanja v procese (političnega) odločanja. Tako nezadovoljstvo je nekako »naravno« in celo stimulatивно, če ne gre za (zavestno) izključevanje znanosti iz procesov odločanja in/ali družbeno artikuliranih interesov iz (načrtovanja) raziskovalne dejavnosti. Če sem prej govoril o pomanjkljivostih v mehanizmi in procedurah vplivanja uporabnikov na raziskovalno dejavnost (pri čemer včasih prevladuje tudi neutemeljeno mnenje, da so interesi in cilji raziskovalcev zgolj zasebni), bi veljalo zdaj spregovoriti še nekaj besed o vključevanju izsledkov znanstvenoraziskovalnega dela v odločanje o načrtih razvoja in njihovo praktično izpeljavo. Če na eni strani lahko raziskovalnemu delu očitamo, da je preveč pogosto zgolj eksploratorne narave, ker nima jasno opredeljenih ciljev in se reducira na pozorno opazovanje in vestno registriranje pojavov, da je njegov rezultat prej razkrivanje zanimivosti kot zakonitosti ali celo samo reorganizacija in reprodukcija že znanega, je po moji izkušnji najpogostejša pomanjkljivost na »drugi strani« nejasno, nekonkretno opredeljevanje praktičnih nalog in ciljev pri oblikovanju predlogov odločitev. Posledica tega je, da ni mogoče postaviti določenih kriterijev relevantnosti informacij, potrebnih za odločanje; in še naprej, prevelika količina (nepotrebnih) informacij in s tem povezana prevelika količina porabljenega časa, energije in sredstev. Znano pa je, da prevelika količina informacij v družbi povzroča dezintegrativne učinke, da ljudi pasivizira, namesto da bi jih mobilizirala za akcijo, s tem da ljudem ustvarja videz neobvladljive kompleksnosti družbenih odnosov.

Naročniki in/ali uporabniki (ne mislim posebej na primere financiranja prek raziskovalne skupnosti) imajo le redko jasen odgovor na vprašanje, zakaj je treba neko temo, problematiko raziskati in s kakšnimi nameni je povezana izbira teme. Raziskovalne organizacije so kajpak hvaležne tudi mecenom, ki so ponosni na svojo razumevajočo naklonjenost družboslovnemu raziskovanju, toda tak odnos dolgoročno ni v korist ne razvoju raziskovalnega dela ne povezovanju izvajalcev in uporabnikov. Če bi hoteli tako stanje preseči, bi se morali obe »strani« v fazi snovanja raziskav prizadevati za jasno opredelitev bistvenih značilnosti družbene situacije, ki določajo (ne)relevantnost izbrane problematike, ne pa se (na primer) zadovoljiti s povzemanjem norm iz zakonov in dogovorov. Težavnost te preusmeritve je predvsem v tem, da bi raziskovalnim organizacijam v sedANJI situaciji najbrž prej oteževala kot povečevala realne možnosti za ustvarjanje dohodka, od naročnikov pa bi zahtevala (najbrž ni pretirano reči radikalno) spremembo v pojmovanju in odnosu do raziskovalnega dela.

Vendar pa je taka preusmeritev nujna, če hočemo naše družboslovno raziskovanje razviti tudi na tistih posebnih področjih, kjer je »nemarksi-

stično raziskovanje prišlo dlje«, to je, zlasti v razvijanju »teorij srednjega dometa« ter metodoloških postopkov in rešitev. Popolnoma se strinjam s stališčem S. Bolčiča na posvetovanju o teoretsko-metodoloških temeljih raziskovanja v družboslovnih vedah pred petimi leti, da bodo »brez razvijanja marksističnih ,teorij srednjega dometa‘ empirična raziskovanja še naprej padala v ,empirizem‘ ali pa bodo iskala teoretska izhodišča v ,teorijah srednjega dometa‘, ki so se razvile v okrilju meščanske družboslovne misli.« Prepričan sem celo, da je le z razvijanjem »teorij srednjega dometa« mogoče preseči neplodno ponavljanje najsplošnejših zakonitosti družbenega razvoja (ki pri nas sicer ni tako »popularno« kot ponekod v socialističnem taboru) in pretirani normativizem, ki ne vidi več razlike ne le med normativnim in stvarnim, temveč tudi ne med znanstvenim in normativnim, s čimer je (le) prevrnjena na glavo Habermasova koncepcija o primatu znanosti v moderni družbi.

V tem okviru bo morala postati ena izmed prioritetenih nalog raziskovalcev »prevajanje« kriterijev teoretične veljavnosti in statistične signifikantnosti empiričnih dognanj o zvezah in odnosih med procesi in pojavi v kriterije praktične signifikantnosti. V dosedanjih razpravah pri nas, pa tudi v svetu navadno prihajajo v ospredje problemi, možnosti operacionalizacije teorije za empirično raziskovanje, močno v ozadju – kolikor se sploh obravnavajo – pa so problemi »operacionalizacije« rezultatov empiričnega raziskovanja v (alternativne) možnosti praktičnega delovanja; npr. v smislu: kolikšna je verjetnost, da bo z neko intervencijo v družbene odnose dosežen želeni cilj (v celoti, delno...), ob katerih nujnih pogojih, s kakšnimi privzetki in ob kakšnih nezaželenih (stranskih) učinkih? Odgovor na tako vprašanje ne zadeva le razmerja med statistično in praktično signifikantnostjo izsledkov, ampak predvsem *model* empiričnega raziskovanja, zakaj s postavitvijo modela raziskovanja (naj storimo to implicite ali explicite) so tako rekoč usodno določene omejitve (ali »dometi«) raziskovalnih izsledkov. V empiričnem raziskovanju nikoli ne moremo zaobjeti vseh enot in spremenljivk dejanskih odnosov, ki jih želimo raziskovati, medtem ko vsako praktično delovanje nujno zadeva (vpliva na) njihovo celoto. Najlažje se je seveda odreči empiričnemu raziskovanju in s tem dosledno odpraviti kakršnokoli možnost preverljive napake (tj., praktične falsifikacije v empiričnem raziskovanju verificirane hipoteze), včasih celo z arbitrarnim postuliranjem nespremljivosti nasprotij med marksistično zasnovano teorijo (znanostjo) in empiričnim raziskovanjem. Sklicevanje na nezmožnost vsakršnega empiričnega raziskovanja, da bi predmet raziskalo izčrpno in v celoti, celote ne izpeljuje s pomočjo glave iz dejanskega sveta, kot bi dejal Engels, ampak celoto kratko malo ima v glavi. Tej apriorni celoti je odveč vsako raziskovanje (raziskovanje ,v celoti‘), čeprav tega kajpak noče priznati, in to tem bolj, čim bolj se v raziskavah kaže, da je celota v glavi subjektivno in objektivno omejena.

Tako kot se mi zdi nesmiselno, da bi poskušali odpraviti nezadovoljstvo raziskovalcev z že doseženim (pa naj gre za razvoj same znan-

stvene discipline ali njen družbeni položaj), saj je prav to eden izmed dejavnikov napredovanja, tudi kritika odnosov »(empirično) raziskovanje – praktično delovanje« ne pomeni, naj bi se trudili za dokončno odpravo protislovij v odnosih (medsebojni odvisnosti) med raziskovalci in uporabniki rezultatov raziskovanja, kolikor (ker) so sestavni del in gibalo ustvarjalnega raziskovalnega dela. To protislovje je treba vedno znova razreševati – na vedno višji ravni ustvarjalnih sil in upoštevajoč spreminjajoče se družbene razmere ter tudi specifične interese raziskovalcev in uporabnikov (ne kot nasprotje, marveč kot konkretizacijo splošnih družbenih interesov). Sicer bi se (še naprej oziroma tudi pri nas) dogajalo, da bi namesto medsebojne povezanosti in odvisnosti med ustvarjalci in uporabniki raziskovalnih izsledkov uveljavljali v praksi podrejenost uporabniške sfere ustvarjalski ali narobe. Nobena izmed njiju sama zase ne more biti »objektivni razsodnik v vprašanih resnice«, kot je nekoč pisal Kardelj, ker pa ju nikakor ne odvezuje njunega dela odgovornosti za razvoj samoupravne družbe, odgovornosti za družbeno prakso, ki je edino »merilo« resnične znanstvene in družbene vrednosti raziskovalnega dela.

MACA JOGAN

Sociologija med »sociološkimi« in družbenimi dejstvi

Pri presojanju vloge, ki jo ima oziroma naj bi jo imela sociologija v naši družbi, so ob upoštevanju različnih »zunanjih« okoliščin vredne pozornosti tudi »notranja« usmeritev, struktura in kvaliteta sociološke znanosti, zlasti zaradi preprostega razloga, ker v tej disciplini od njenega nastanka pa do danes ni enotnih pojmovanj o predmetu, načinih in mejah spoznavanja ter praktični uporabi zanj. Spričo te zgodovinske disciplinarne obremenjenosti so zanimiva in vsekakor nezanemarljiva vprašanja, ki zadevajo kakovost znanstvenega sociološkega spoznavanja posameznih procesov in pojavov v naši družbi, čeprav danes odgovori nanje večinoma ostajajo še na hipotetični ravni. V svojem razmišljanju se bom omejila na nekatere vidike povezanosti teoretičnih izhodišč z empiričnim proučevanjem in družbeno prakso ter koncepcij o tem.

Zdi se, da je v našem družbenem prostoru dokaj močno zakoreninjena predstava, da je znanost dobra sama po sebi in da pelje večja izraba znanosti že tudi k višji stopnji humanosti v medčloveških odnosih. Ob tem optimističnem prepričanju, ki je zlasti vredno razmisleka, kakor govorimo o družboslovju, se navadno pozablja na vprašanje: kakšna je ta znanost.

Morda bo kdo takoj zavrnil takšno vprašanje, češ znanost je znanost ali pa je ni, nemogoče je znanost navznoter ločevati na eno ali drugo smer, kajti vsaka znanost odkriva resnico. Toda merila resničnosti in znanstvene vrednosti niso čisto enotna, kot niso enaki interesi vseh ljudi; spomnimo se le znane misli, da bi ljudje prav gotovo poskušali ovreči tudi geometrijske aksiome, če bi prizadevali njihove interese. Vprašanje – »za kaj znanje« ali za koga sociologija, ki so ga postavljali humanistično usmerjeni sociologi v različnih obdobjih, je nedvomno umestno tudi danes in za nas.

Vloge družboslovnih znanosti pri reševanju družbenih problemov in pri opredeljevanju smernic prihodnjega razvoja ne moremo vnaprej le pozitivno vrednotiti in v naših razmerah ne moremo pričakovati, da bo znanost samodejno učinkovala na reprodukcijo ali razvoj samoupravnih socialističnih odnosov in se znotraj znanosti kot take socialistično-humanistične izrabljala ne glede na svojo teoretično podlago in pristop k empiričnemu raziskovanju. Gre za to, da je nesprejemljivo pojmovanje o nekakšni »nezainteresirani« znanosti, ki pravzaprav nikoli ni obstajala in nikoli ne bo, kot upravičeno meni G. Myrdal (1968/54). Prav upoštevanje protislovnih poti razvoja sociologije kot posebne discipline v svetu in konkretnih oblik razrednega boja v naši družbi nas spodbuja k nedvoumnemu izhodiščnemu stališču v tem okviru.

Uveljavljanje sociologije v naši družbi ne poteka neodvisno od tokov razvoja te discipline v svetu, zlasti v kapitalističnih družbah, v katerih je bila in je še močno navzoča usmeritev v »Affirmationswissenschaft« (S. Herkommer, 1977), v znanost torej, ki naj opravlja vlogo miselnega potrjevanja in utrjevanja obstoječega sistema na njegovih nespremenljivih materialnih in moralnih temeljih. Takšna usmeritev je bila možna ob oženu spoznavnega interesa na odkrivanje sredstev za učinkovito funkcioniranje celote, ki je po definiciji veljala kot neprotislovna enotnost medsebojno povezanih sestavin; ob tem je šlo za sistematično zanemarjanje razkrivanja in pojasnjevanja zgodovinske opredeljenosti posameznih družbenih pojavov in procesov. Iz predmeta sociološkega pojasnjevanja so bila izločena tista protislovja, ki jih poraja neenakomerna razporeditev lastnine in moči, sam predmet pa je bil zožen predvsem na moralno sfero. S tem je bila povezana moralizirajoča vloga sociologije, ki jo zlasti označuje prizadevanje za (moralno) preobrazbo ljudi, ne pa hkrati tudi za korenito, revolucionarno spreminjanje družbenih razmer.

V različnih teoretičnih smereh (npr. funkcionalizem, strukturalizem, teorija konflikta, sistemska teorija) je kljub nekaterim modifikacijam še zmeraj močna pozitivistična spoznavno-teoretična naravnost, ki je per se nezgodovinska, »negacija zgodovine pa je hkrati vedno filozofija statusa quo« (W. D. Hund, 1973/141). Nedialektičnost in nematerialističnost te naravnosti v analiziranju in pojasnjevanju družbenih pojavov se kaže v izvemanju nekega konkretnega pojava iz zgodovinskega časa, v tem, da rabi ta pojav bolj kot ponazorilo teoretičnega modela. V teoretič-

nem modelu, ki je večinoma subjektivistično in abstrakno oblikovan, je pogosto bolj pomembna notranja logična koherentnost kot pa zajemanje totalitete konkretnosti v vsej njeni različnosti in protislovnosti. V tem okviru zapolnjevanje praznin v teoriji ni odvisno le od širšega zajemanja empiričnih dejstev, kajti enostranskosti in praznine so posledica tega, ker teorije niso oblikovane tako, da bi vsebovale resničnost, na kar opozarjajo tudi različni kritiki sodobnih teoretičnih usmeritev (npr. G. Myrdal, 1968, 236). Izvzeti iz zgodovine se lahko družbeni pojavi razumejo in obravnavajo kot stvari, ki (da) se spontano razvijajo; spontanost pa je spet teoretično »znanstveno« razložena tako, da dopušča le kopičenje količinskih sprememb, medtem ko do globalne spremembe družbenega sistema v tej refleksiji ne more priti. Končnost obstoječega je meja, prek katere tudi znanost ne more in ne sme zaradi notranje logike stvari samih. Iz zgodovinske totalitete je izbrisan subjekt, v razlagi pa je dan velik poudarek tehnološkemu determinizmu.

Med pomembnimi določnicami dosedanjega razvoja sociologije je tudi načelo o etični (vrednostni) nevtralnosti, čistosti sociologije, ki ga srečamo tudi pri nas. V začetku sedemdesetih let je A. Gouldner (1975, 3) ugotavljal, da je bil »mit vrednotno nevtralne sociologije na vsak način zmagovit« in da so se vse sociološke sile od Parsona do Lundberga združile v tajno zvezo, zato da bi sociologom vsilile dogmo: »Ne boš izrazil vrednotne sodbe,« posebej ne kot sociolog. Čeprav je še danes mnogim sociologom to načelo sveto, pa ves razvoj sociologije kaže, da je večinoma pomenilo predvsem zahtevo po odmiku od revolucionarnih vrednot. V novejšem času T. B. Bottomore (1977, 146) upravičeno zavrača kot neutemeljena tista pojmovanja, po katerih je »simpatija« z revolucionarnim gibanjem bolj ideološko obarvana kot pa privrženost statusa quo. Vendar je prav zavračanje radikalnih vrednot in njihovo iztiskanje iz sociološke teorije pripomoglo k institucionalizaciji sociologije ter k njenemu profesionalnemu utrjevanju in napredovanju v nekaterih zahodnih družbah (npr. Nemčija, Francija). Ni naključje, da se je začelo prav konec 19. stoletja poudarjati načelo vrednote nevtralnosti v sociologiji, saj lahko v tem vidimo odgovor (»vladajoče volje«) na vedno močnejši izziv družbenih nasprotij, izhajajočih iz temeljnih protislovij kapitalistične epohe. Instrumentalna usmeritev sociologije (iskati predvsem primerna sredstva za učinkovito doseganje danih ciljev, ne vrednotiti teh ciljev) nikoli ni bila nepolitična in tudi danes ne more biti takšna, pa če zagovorniki »čiste«, ideološko neobremenjene sociologije to priznajo ali ne.

Čeprav se morda zdi že dolgočasno, pa je treba ponovno poudariti, kar kažejo vse pomembne sociološke teorije, da namreč kljub poudarjanju vrednotne nevtralnosti, v teh teoretičnih razlagah vrednote niso nekaj tujega, umetno dodanega »čistemu telesu« racionalne znanosti, temveč so vključene v temeljne postavke, postulate in teoretične trditve, v teoretične modele, ki rabijo kot »načela« za organizacijo empirije. Kot primer lahko vzamemo postulat o normativni urejenosti kot konstanti (kot neki po sebi

obstoječi entiteti), ki vsebuje natančno določene vrednote in tudi spoznavne meje: represivne vrednote in nedialektično spoznavanje. Drugačne vrednote in drugačno spoznavno usmerjenost pa nakazuje postulat o normativni urejenosti kot zgodovinskem in razrednem produktu ali postulat o sistemu kot protislovni in nestatični celoti. Sociologija, ki kot inherentne sestavine vključuje represivne vrednote, ne more prispevati k osvobajanju ljudi, saj je omejena na »socialno tehnologijo«, medtem ko je njena vloga kritične humanistične znanosti zelo majhna, če ne celo eliminirana. Če analiziramo neko teorijo glede na vrednote, ki jih ima, če te vrednote odkrijemo in opredelimo, potem gotovo ne gre za vnanje pridajanje ideoloških atributov (»ideologiziranje«), kot menijo nekateri sociologi. Da pa razkrivanje vrednot ni nepomembno, nam potrjuje spoznanje, ki ga je L. Goldman takole oblikoval (1958, 41): »Nekatera vrednotenja dopuščajo večjo razumevanje resničnosti kakor druga. Če imamo opravka z dvema nasprotnima sociologijama in če hočemo zvedeti, katera izmed obeh ima večjo znanstveno vrednost, bo prvo, da se bomo vprašali, katera izmed obeh nam omogoča razumeti drugo kot družbeni in človeški pojav, izluščiti njeno spodnjo gradnjo in z neko imanentno kritiko osvetliti njene nedoslednosti in njene meje. V pluralizmu interesov in vrednot, ki pa ni povezan z uravnovešenim razporejanjem družbene moči, bo zato pri opredeljevanju možne vloge družbene znanosti in pri razkrivanju dejanske vloge znanosti v spoznavanju družbenih dejstev, vselej pomembno vprašanje, ki ga je zastavil H. S. Becker: na čigavi strani smo.

Seveda pa ni nujno, da bi šlo vselej za skladnost med izraženo vrednotno usmeritvijo in med tisto, ki je dejansko navzoča v teoretičnih koncepcijah, v samem procesu spoznavanja ter v rezultatih in praktičnih posledicah raziskovanja. S tega vidika se sicer kaže Myrdalova zahteva (1968, zlasti 52) po jasni in izraženi vrednotni premisi kot nujni prvi korak, ki pa vendar sam po sebi še ne zagotavlja kvalitete znanstvenega spoznavanja, čeprav omogoča vpogled v (morebitni) razmik med hotenim ciljem znanosti in realnimi dosežki. Vprašanje neskladnosti med vrednotno izraženo usmerjenostjo in dejansko spoznavno naravnostjo sociologije je še posebej zanimivo tudi za sociologe v naši družbi, saj lahko v njej odkrijemo primere vzporednosti (sprejemanje glavnih socialistično-humanističnih vrednot in hkrati teoretičnih koncepcij, ki so v bistvu tem vrednotam nasprotne).

Glede na nesporne težnje, da bi šla naša sociologija čimbolj v korak s svetovnim razvojem sociologije, pa glede na še vedno močno pozitivistično spoznavnoteoretično usmeritev in z njo povezano konservativno vrednotno usmerjenostjo (z obojim je delno povezana tudi usmeritev v metodah) ni odveč opozoriti na potrebo po kritičnem izbirnem sprejemanju tujih teoretičnih koncepcij. Tudi smeri, ki se razglašajo za kritične do pozitivizma in ki se v novejšem času spuščajo na prej zanemarjena področja (npr. etnometodologija z zanimanjem za »vsakdanje življenje«),

večkrat ostajajo znotraj globalnih okvirov znanosti, ki je od celovite resničnosti razmeroma močno odmaknjena. Prav ti primeri ponujajo ugotovitev, da ni vse, kar je sodobno in moderno, vselej tudi vsebinsko novo in spoznavno plodno in da pri tem ne moremo mimo vprašanja o notranji kakovosti kritičnosti.

Pri vrednotenju, sprejemanju in uporabi različnih sodobnih teoretičnih prijemov, ki so se razvili zunaj naše prakse, je torej potreben tudi nedvoumen odgovor na vprašanje kot, kakšne so temeljne postavke in trditve posameznih teoretičnih razlag (ali paradigem, če uporabim Kuhnov izraz, ki je zadnje čase dokaj priljubljen), kakšna je njihova skladnost s konkretno zgodovinsko resničnostjo, katere vrednote so vsrkane v izhodiščih, kakšne so možne smeri uporabe spoznanj. Že zastavitev teh vprašanj vključuje zavračanje mnenja, da lahko znanstvena spoznanja služijo kateri koli skupini v družbi, ali vsaj, da lahko enakovredno koristijo različnim skupinam. Pri načinih uporabe družboslovnih spoznanj bi lahko razlikovali med neposredno in posredno uporabo. Če vzamemo kot primer marksistična spoznanja o bistvenih vzrokih razredne neenakosti in o razrednem boju, potem je šlo pri množičnem sprejemanju teh spoznanj in ustrezni organizirani dejavnosti za neposredno koristno uporabo pri deprivilegiranih; prav ta spoznanja pa so posebno uporabili tudi nosilci »vladajoče volje in moči«, tako da se je meščansko usmerjena znanost angažirala za zmanjševanje pomena teh spoznanj in njihove mobilizatorske moči.

Znanstvenokritična in humanističnosocialistična usmeritev sociologije je v razvijanju samoupravne družbe vedno bolj uresničljiva možnost, hkrati pa je tudi pogoj za nadaljnje poglobljanje procesov demokratizacije in osvobajanja v vseh sferah družbenega življenja. V tem procesu pa se sociologija ne more zgledovati po tistih »vzorcih sociološkega delovanja«, ki so (bili) »koristni v svoji nekoristnosti«, ki so izhajali iz predstav o samozadostnosti spoznavanja in bili politično konservativno obarvani. Kljub posebnemu disciplinarnemu pristopu se sociologija ne more in ne sme ukvarjati s »sociološkimi dejstvi«, ki bi bila ločena od sveta realnosti, mu tuja (weltfremd); nesprejemljiva je »sociologija brez družbe« in praksa, ki bi bila le »praksa teorije«. Sociološka razlaga, ki ostaja pretežno na formalni ravni, ki je ne zanimata konkretna zgodovinska opredeljenost in vsebina posameznih pojavov ali procesov, ostaja v bistvu na pragu znanosti, pri čemer se poslužuje različnih tavitoloških opredelitev in mnogovrstnih tipologij. Če naj sociologija deluje emancipativno v naših konkretnih okoliščinah, potem se mora ukvarjati z analizo in pojasnjevanjem kompleksnih in protislovnih realnih zgodovinskih pojavov.

Ob tožbah o zaostajanju naše sociologije za potrebami prakse se moramo tudi vprašati, ali ne botruje malo »zamudništvu« tudi včasih nemara premajhen interes za nekatera »znotrajznanstvena« vprašanja sociologije in premajhna pripravljenost, da bi na ta vprašanja odgovarjali drugače, kot večinoma odgovarja akademska »svetovna« sociologija. Z

omembo tega vidika razmišljanja nikakor ne mislimo, da je to v naši sociologiji prevladujoč pojav; po drugi strani pa si pred njim, čeprav je redek, ne smemo zatiskati oči. Omemba nekaterih pojavov, ki kažejo na »stranpoti« sociološkega znanstvenega proučevanja, je prispevek k celovitejšemu razsojanju o posamičnih vidikih odnosa med sociologijo in družbeno prakso.

Za nekatera empirična sociološka raziskovanja pojavov v naši družbi je npr., značilno, da kot teoretična izhodišča prikazujejo različne rešitve tujih sociologov, nato pa slede rezultati empiričnega (navadno anketnega) raziskovanja. Namesto poglobljene analize zgodovinskih okoliščin, ki so privedle do posameznih procesov, nastopajo »univerzalne« teoretične sheme, cilj pa je – ne tako redko – le preverjanje hipotez, ki iz teh shem izhajajo. Nepriznavanje ali pa tudi nepoznavanje konkretnih zgodovinskih poti razvoja je včasih povezano tudi s stereotipnimi enostranskimi sodbami, ki trdovratno ponavljajo že raziskano in pojasnjeno, pa ovrženo (npr. stereotip o konservativnosti in patriarhalnosti kmečkih ljudi kot konstanti, s katerim je v bistvu že v tridesetih letih tega stoletja obračunal J. Marentič; ali pa stereotip, da je ženska predvsem gospodinja, da je njeno mesto v zasebnem gospodinjstvu, in novejši stereotip, da z zaposlovanjem žensk narašča odklonsko obnašanje pri otrokih).

Kot izraz neupoštevanja ali nepriznavanja zgodovinskih posameznih pojavov najdemo tudi v naših socioloških »logih« različne vrste redukcionističnih razlag, med katerimi sta opazni bodisi težnja po polepševanju, bodisi po poslabševanju resničnosti. V prvem primeru pogosto naletimo na normativistično razlago pojavov, pri čemer je normativno možno stanje izenačeno z že obstoječim, to pa pravzaprav le zamegljuje dejanske odnose med ljudmi v družbi. Rezultati tako zastavljenih raziskovanj imajo le majhno vrednost (če sploh imajo kakšno) in ne morejo koristiti tistim, ki so v obstoječih razmerah dejansko v slabšem položaju. Druga tendenca – poslabševalna – pa se kaže v neupoštevanju dejansko novega in progresivnega v naši družbi in v poudarjanju tega, kar izginja, kot da edino to obstaja. Tu gre v bistvu za drugačno prekrivanje »sein« z »sollen«, v katerega so vključeni pesimizem, nihilistični odnos do resničnosti in malodušje. Takšna usmerjenost lahko gnezdi le znotraj samozadostnega »sveta socioloških dejstev«, glede na možnosti družbene izrabe pa lahko tovrstne ugotovitve služijo predvsem tistim, ki se trudijo, kako bi čimbolj zavirali in oteževali procese osvobajanja ljudi. Odtrganost od kompleksne resničnosti je v tem okviru pogoj za »privezanost« na en sam (statični) vzorec obstoja resničnih družbenih odnosov. Tako ena kot druga skrajnost v »sociološkem prisvajanju sveta« peljeta na spoznavne stranpoti in nikakor ne moreta biti podlaga za utrjevanje socialističnih samoupravnih odnosov.

Enostranska teoretična usmerjenost sociološkega raziskovanja se tudi pri nas včasih povezuje z malikovanjem nekaterih metod oziroma tehnik zbiranja in obdelave podatkov. Spoznavno najbolj kočljiva situacija je

brez dvoma takrat, kadar postane uporaba tehnik cilj, ne pa več sredstvo. Če omenim prisposodob: to je tako, kot če bi se kirurg zanimal predvsem in samo za rezila; kaj bo pri pacientu izrezal in čemu, pa naj bi bila povsem postranska zadeva. S samozadostno sociologijo so (bile) nekatere metode relativno močno povezane; preusmerjanje sociologije od sveta zgolj »socioloških dejstev« k področju »družbenih dejstev« narekuje tudi drugačen odnos do metod raziskovanja.

Navedba nekaterih konkretnih stranpoti pri sociološkem proučevanju nam omogoča sklepanje, da lahko sociologija deluje tudi daleč proč od zelenih vzorcev delovanja znanosti v socialistični samoupravni družbi. Sociologija lahko prispeva k poglobljanju neenakosti, k večji moči »močnih«, k tehnokratskemu načinu odločanja. Prikrivanje oziroma nerazkrivanje mnogoplastnosti vsebine dejanskih odnosov je pomembna sestavina nesvobode in manipuliranja z ljudmi, nedemokratskega odločanja, pa bodisi da je takšna naravnost posledica zavestne odločitve ali pa – verjetno, najpogosteje – posledica posebne znanstvenoteoretične »sociološke« profesionalne orientacije.

Navedena literatura:

- S. Herkommer: »Soziologie der Sozialstruktur, Historisch-materialistische Kritikpunkte zu Klasse und Schicht« (v knjigi, ki jo je izdal H. J. Krismansky: *Soziologie des Konflikts*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1971);
G. Myrdal: *Value in social theory*, London, Routledge & Kegan Paul, 1968;
W. D. Hund: *Geistige Arbeit und Gesellschaftsformation*, Frankfurt/Main, Europäische Verlaganstalt, 1973;
A. W. Gouldner: *For Sociology*, Penguin Books, 1975;
T. B. Bottomore: *Sociologija kao društvena kritika*, Zagreb, Naprijed, 1977;
L. Goldmann: *Humanistične vede in filozofija*, Ljubljana, CZ, 1958.

ANTON PERENIČ

Dejavniki v razvoju teorije prava

I

Kot predstavniku splošne teorije prava (se pravi, najbolj abstraktne discipline znotraj pravnih znanosti) mi ne bi smelo biti tuje načelno in zato zvečine abstraktno razpravljanje o neki skupini problemov, toda narava stroke, ki ji pripadamo, ter ne tako redek občutek, da prav zaradi svoje abstraktnosti ostaja osamljena s svojimi dosežki, da med njimi in konkretnjšo ravni raziskovanja ne prihaja do sozvočja, me sili vselej, ko naj bi sodeloval pri splošnem razčiščevanju domnevnih ali resničnih problemov, v dvom o smiselnosti in potrebnosti takega razčiščevanja. Žal vsaj v okviru lastne stroke ne morem najti dovolj zanesljivih ugotovitev, ki bi potrdile soodvisnost med splošnim razčiščevanjem problemov stroke in njenimi

konkretnimi raziskovalnimi rezultati, kot oseben občutek pa se mi vsiljuje spoznanje, da je za taka razčiščevanja praviloma značilna dvoličnost, ki jemlje smiselnost razčiščevanju samemu. Ko izstopimo iz konkretnega raziskovanja, smo polni kritičnih misli o metodoloških in teoretičnih dosežkih svoje stroke, o njihovem (ne)vključevanju v prakso, o interdisciplinarnem sodelovanju itn., pri ponovnem vstopu vanj pa se kot očiščeni tega splošnega bremena navadno vračamo k ustaljenemu opravljanju svojega posla.

Kljub navedenim pomislekom vidim vendarle neko vrednost v rezultatih takih »očiščevanj«. Časovno zaporedje, v katerem do njih (vsaj v izrazitejši obliki) prihaja ter njihova vsakokratna temeljna vsebinska naravnost odkrivata nekatere zakonitosti, ki se tičejo tako notranjega razvoja posameznih strok, kakor tudi odnosa med teorijo in »družbeno klimo« ter so zato vendarle uporabna snov tudi za analizo tega odnosa, za presojo obojestranske iskrenosti (tako teoretične kot idejnopolitične) pri ocenjevanju stanja v teoriji in njene družbene vloge ter končno za dojetje vzrokov, zakaj načelno razčiščevanje pušča praviloma za seboj tako malo praktičnih sledi. Zato kljub začetnim pomislekom k stvari sami.

II

O razvoju teorije prava v zadnjem desetletju (pa tudi v vsem povojnem obdobju) je bilo v zadnjih letih toliko povedano in to iz ust najpomembnejših predstavnikov stroke, da bi si k temu komaj upal kaj bistvenega dodati. V Sloveniji takih razprav¹ in ocenjevanj sicer ni bilo, menim pa, da večina ocen o razvoju discipline, ki jih imam tokrat v mislih, velja tudi za teorijo prava, kot se je razvijala v Sloveniji.

Kot najsplošnejšo oznako – vsaj za drugo polovico zadnjega desetletja – bi lahko navedel poudarjeno samokritičnost nosilcev teorije prava, ki gre včasih tako daleč, da se skoraj v celoti odrekajo svojim dosežkom in poudarjajo, da je teorija prava šele na začetku svoje poti. Najobsežnejše razprave so se v zadnjih letih lotevale predvsem bistva teorije prava in njene metodologije ter pri tem neizprosno ugotavljale, da manjkajo naši teoriji tako trdni teoretični kot tudi metodološki temelji, ki bi ji omogočali ustvarjalno in učinkovito raziskovati temeljne probleme jugoslovanskega pravnega reda. Najti je celo ugotovitve, da smo pri razvijanju marksistične teorije prava šele na začetku poti, še več, da niti ni resnejših poskusov, da bi tako teorijo oblikovali, da nastaja večina rezultatov še vedno po poteh, ki jih je utrla tradicionalna pravna znanost itn. O metodologiji smo izvedeli, da je vsaj pri nekaterih problemih na nižji ravni kot pred vojno, da ne poznamo dosežkov svetovne znanosti, da je zanemarjeno dialektično proučevanje prava, da se ni podrobneje in natančneje niti razprav-

¹ V mislih imam predvsem razprave, ki jih je v letu 1977 in 1979 objavila revija Gledišta. Moje povzemanje pa se opira predvsem na objavljane Radomira Lukića, Jovana Djordjevića in Nikole Viskovića.

ljalo, kaj pomeni dialektična metoda v pravu, da je sociološka metoda ostala pretežno šablonska in dogmatična, na ravni načelnopolitičnih deklaracij brez pravega prodiranja v bistvo problemov samih, da je nerazvita politološka metoda, kar vodi k apologetski in prikimavajoči znanosti, ne samo tedaj, ko gre za vprašanje politične vrednosti posameznih zakonodajnih aktov, temveč celo tedaj, ko gre za strokovno-tehnične prvine pravnega normiranja itn.

Ob tako ugotovljeni zaostalosti in nerazvitosti metodologije, njeni ujetosti v stare, tradicionalne metodološke okvire bi bilo pričakovati, da se je uspešneje razvijala vsaj dogmatično normativna metoda, toda opozarjajo nas, da je tudi ta zašla v površnost in da močno zaostaja za modernim razvojem te metode. Tako pravzaprav ni smeri raziskovanja in njene metodološke naravnosti, ki bi bila deležna bolj prizanesljive ocene.

Taka poplava kritičnosti skorajda jemlje pogum za iskanje dosežkov in uspehov naše teorije, a vendarle bi si upal trditi, da bi podrobnejša analiza pokazala tudi na vzpone ali vsaj na občasne dovolj izrazite poskuse preseči poprečno raven. Privolitev v neizprosno kritičnost se zdi vendarle dovolj smiselna, če upoštevamo, da so naši pravni teoretiki z ne dosti manjšo ostrino opozarjali na nerazvitost teorije in njene metodologije že pred petnajstimi leti, toda upoštevanja vrednih in zlasti obsežnejših premikov kot kaže ni bilo, s čimer se potrjujejo tudi moji uvodni pomisleki o smiselnosti takih ocenjevanj.

Podrobnejše prikazovanje omenjenih razprav bi šlo čez okvire postavljenih vprašanj, obenem bi me sililo k ponavljanju, saj sem o njih že dovolj obsežno poročal², zato se bom tokrat lotil nekaterih v vprašanjih zajetih problemov z nekoliko drugačnega zornega kota.

Dotaknil se bom ene same oznake naše teorije, ki pa se vztrajno ponavlja tako v splošnejših razpravah o stanju in razvoju teorije, kakor tudi v zapisih, ki skušajo oceniti raziskovanje posameznih problemov. Gre za oznako, da je naša teorija še vedno »normativistična«, oziroma, da teče njeno raziskovanje po tistih metodoloških poteh, ki so značilne za normativizem kot poseben pristop k proučevanju prava.³ Pri tem bolj ali manj

² Na splošno v razpravi: »Novejši premiki v jugoslovanski teoriji prava«, zbornik znanstvenih razprav, PF, Ljubljana 1980, o odnosu med teorijo prava in sorodnimi disciplinami ter posebej o soočanju teorije prava z rezultati empiričnih raziskav pa v člankih: »Ali pravna teorija lahko prispeva k učinkovitosti prava?«, zbornik Višje pravne šole v Mariboru 1980, ter »Vrednosne pretpostavke samoupravnog prava«, Marksistička misao 1981/2.

³ Ob siceršnji privolitvi v smiselnost raziskovanja vzrokov za »normativizem« v naši teoriji prava ne bo odveč naslednje opozorilo: dajanje imen različnim teoretičnim pristopom in smerem ustvarja možnost njihovega razvrščanja in primerjanja, toda hkrati se odpira tudi možnost, da na posamezne oznake pristopa in smeri obesimo različne apriorne vrednostne prispeve, ki nas včasih že vnaprej odvezujejo, da bi teoretično strpno in objektivno prodirali v bistvo posameznega pristopa, odkrivali, v čem je njegov prispevek k raziskovanju nekega pojava, kje so njegove spoznavne meje in koliko ter zakaj je (ne)funkcionalen v danih družbenih razmerah. Negativna vrednostna oznaka nekega pristopa je tedaj lahko tudi sredstvo za vnaprejšnje odklanjanje njegove uporabe in za posplošeno zavračanje njegovih rezultatov, lahko pa vodi tudi do tega, da se tedaj, ko sicer hodimo po poteh, ki so značilne za tak pristop, sprenevedamo, kot da počnemo nekaj drugega, in uporabljamo polno varovalnih ograditev, da nas ja ne bi zalotili pri tem »nečednem« početju. In narobe, glasno sklicevanje na pozitivno ovrednoten pristop naj bi že vnaprej vsakogar opozarjalo, da gre za spoznanja, ki jim samoumevno pripadajo oznake »znanstvenost«, »objektivnost«, »kritičnost« itn. in je zato morebitna kritična presoja takih spoznanj obenem napad na pristop sam.

eksplicitno ugotavljamo (ne zgolj za pravno teorijo, temveč tudi za druge družbene znanosti, kajti »normativistični sindrom«⁴ naj bi bil splošen pojav), da vodi tak pristop k apologetiki in ponarejanju resničnosti. Tokratna omejitev zgolj na omenjeno oznako je kljub široko zastavljenim vprašanjem utemeljena, saj bi se ob njenem razčlenjevanju moralo razplesti velik del tega, kar je v vprašanjih zajeto.

Ob ugotovitvi, da je normativizem eden izmed najpogostejših in vztrajno se ponavljajočih očitkov na račun naše teorije, je mogoče sklepati, da ta pristop še vedno prevladuje, da za zdaj še nima resnejšega konkurenta, da pa obenem obstoji izrazita želja po razvijanju in utrditvi drugačnega pristopa in torej po odpravljanju obstoječega stanja. Če bi ob tem dejstvu poskušali ugotavljati, kakšni so dosedanja poprečni dosežki naše pravne teorije, bi morali upoštevati predvsem spoznanja, do katerih se je dokopala naša teorija ob svoji normativistični naravnosti. Večinska in trajna usmerjenost na en sam pristop in njegov metodološki model bi najbrž morala peljati k ugotovitvi, da je naša teorija sicer res izrazito enostranska, da pa je vsaj v danih okvirih ustvarila dovolj kakovostne rezultate. In vendar, če se vrnemo h kritičnim presojam obstoječega stanja, zvemo, da temu ni tako, kajti daleč naj bi zaostajali za razvitim normativizmom, tako po metodološki plati kot po teoretičnih rezultatih. Če bi povzel navedene ocene v poenostavljeni obliki, bi lahko dejal, da smo še vedno (denimo, z nekaterimi dovolj vidnimi in upoštevanja vrednimi izjemami, da ne bom do koga krivičen) normativisti, toda slabi in zaostajajoči normativisti.

Tako ugotovljeno stanje in njegovo negativno ovrednotenje zahteva odločno odkrivanje vzrokov, ki so nas vseskozi silili v neakovostni in zaostajajoči normativizem oziroma v normativizem nasploh. Dosedanje iskanje vzrokov je po moji sodbi ostajalo pretežno znotraj teorije same, le redkokdaj (in še tedaj obotavljajoče in previdno) smo se spraševali, ali ni razen intrateoretičnih in, denimo, še čisto subjektivnih vzrokov mogoče najti in raziskati še drugih vzrokov ki presegajo teorijo in ki bi morda pripeljali do širšega in objektivnejšega pogleda v pojav, ki nas zanima. Pri tem naletimo na nesmisel, da ob ostrih očitkih na račun našega teoretičnega in metodološkega redukcionalizma, ki hromi uspešnost naše teorije, ostajamo ozki in enosmerni tudi tedaj, ko naj bi odkrili vzroke tega redukcionalizma.

Vzroki znotraj teorije same naj bi bili po dovolj razširjenem mnenju v nerazvitosti marksistične teorije in njene metodologije, še posebej v ostankih dogmatičnega marksizma, v odsotnosti vsakega resnejšega interdisciplinarnega sodelovanja, v nekritičnosti in apologetičnosti, pa še v slabi kadrovske zasedbi itn. Dodatni vzroki, ki pa še vedno ostajajo znotraj znanosti same, naj bi bili v sorodnih napakah tistih družbenih znanosti, ki

⁴ Povzeto po: Milan Popović: »Ogled o normativizmu«, Ideje 1981/82, str. 7.

naj bi dajale teoriji prava uporaben material za celostnejše obravnavanje njenega predmeta.

Prav zadnja ugotovitev, ki jo močno podpirajo kritično razpoloženi pripadniki posameznih družboslovnih disciplin, opozarja, da tako stanje v jugoslovanskih družbenih znanostih ni naključno, da ga tudi ni mogoče do konca pojasniti zgolj z intrateoretičnimi stiskami in kakršnimikoli individualnimi vzroki, temveč da je treba iskati vzroke tudi v družbenih razmerah in njihovih spremembah (pri čemer z družbenimi spremembami razumem tako objektivno družbeno gibanje kot tudi zavestno spremljanje in spodbujanje tega gibanja). Sama po sebi se ponuja hipoteza o dovolj vidni vzročni povezanosti med stanjem naše teorije in družbenopolitično »klimo«⁵ posameznega razvojnega obdobja.

Hipoteza se opira na ustrezne in dovolj znane zgodovinske izkušnje. Tako, denimo, ni naključje (ali zgolj intrateoretični problem), da si je pravni pozitivizem tako nezadržno začel utirati pot po utrditvi meščanskega sveta in postal koherentna in učinkovita teorija (metodologija in pravna ideologija) pravne sfere tega sveta. Tudi vzrokov za krizo pravnega pozitivizma navadno ne iščemo zgolj v nemoči pravnih teoretikov, temveč predvsem v ekonomskih in političnih spremembah meščanske družbe. Prav tako ne more biti naključje, da je marksizem (tudi v okviru pravne teorije in tu še posebej doživel svoje dogmatsko ponižanje v statistično-birokratskem socializmu. Tudi različno dojemanje marksizma, (s ponaredek vred) ni odvisno zgolj od individualnih lastnosti tistih, ki se lotevajo njegove razlage, temveč so bistveni zgodovinski vzroki.⁵

Prepričan sem, da je nemogoče resneje razpravljati o teoriji prava in tudi o njeni metodologiji, če ob tem zanemarimo moderno pojavno obliko prava, njegovo realno in ideološko funkcijo ter tiste dejavnike, ki to pravo genetično in funkcionalno opredeljujejo v posamezni družbi. Če vsaj delno opravimo tako analizo, ko gre za preučevanje razvoja teorij v drugih družbah, in vnovič ugotovimo, da je tam teorija vsaj poprečno vzeto izraz družbe, v kateri se razvija, in da drugačna tudi biti ne more, pa ob soočenju z našo teorijo pogosto ugotavljamo kot nekaj povsem očitnega, da ta pogosto opazno zaostaja za družbeno resničnostjo, v našem primeru za pravno platjo te resničnosti. Krivdo je potlej res mogoče iskati le v teoriji sami oziroma pri tistih, ki se gredo teorijo, saj nočejo ali pa ne znajo dojeti te resničnosti. Ob tem praviloma pozabljamo na sicer tolikokrat ponovljeno ugotovitev o sorazmerno velikem razhajanju med pravnim sistemom in njegovim uveljavljanjem v konkretnih družbenih odnosih. čeprav to razhajanje precej vpliva na teorijo in tudi na njeno metodološko naravnost.

Ob iskanju vzrokov za jugoslovanski normativizem zato ne smemo prezreti tudi nekaterih značilnosti našega pravnega sistema in poti, po katerih se oblikuje.

⁵ Glej: Predrag Vranicki, *Marksizam i socijalizam*, Zagreb 1979, str. 102.

Ker iščemo tokrat vzroke za kakovostno zaostajanje naše teorije prava in njene metodologije, se ne bomo posebej zaustavljali pri odlikah tega sistema, temveč pri tistih njegovih značilnostih, ki vsaj domnevno utegnejo vplivati na oslABLJENO teoretično raziskovanje. Tako, na primer, ni mogoče spregledati dejstva, da smo včasih navajeni »presepati« obstoječe stanje predvsem z novimi idejnimi projekcijami in na njih temelječimi normativno-institucionalnimi spremembami, ki naj utrdijo in potrdijo te projekcije ter ustvarijo s svojo obsežnostjo in razraščeno vidom korenitih in tudi v praksi doseženih sprememb. Da v takih primerih ne bi prišlo do razdiralnega dvoma o morebitnem razhajanju med deklarativnim, normativnim, institucionalnim in dejanskim, je treba vztrajno poudarjati, kako deklarativno in normativno sledita predvsem zahtevam in premikom prakse in ji s svojo ustvarjalno nabitostjo odpirata svobodnejšo pot razvoja. Praksa ter normativno-institucionalni model se ob takem načinu videnja stvari zlivata v eno samo in neprotislovno resničnost in ker je normativna plat te resničnosti laže ugotovljiva, čemu bi se tedaj menili še za drugo plat te resničnosti. Bodimo in ostanimo normativisti, saj smo tako vendarle tudi proučevalci prakse. Kako dosti manj utrudljivo in hkrati varno je tako »gojenje« teorije. Iskanje morebitnih neskladij, nestrinjanje ali obotavljivo strinjanje z neko novo zamisljo je zato lahko odklonsko vedenje, ali se tako vsaj zdi, če upoštevamo, da iz razumljivih razlogov vsako novo normativno dejanje spremlja močan idejno-mobilizacijski obroč, ki skuša spodbuditi uresničevanje normativnega v konkretnih družbenih odnosih. V takih primerih se preskuša pogum teoretičnega raziskovanja in hkrati meri mesto teorije v družbenem ustvarjanju, njena družbena funkcija in potrebnost sploh.

Ne gre pozabiti, da ostaja manj prostora za ustvarjalnost teorije v vseh tistih primerih, ko si politika ob iskanju ustrezne družbene rešitve lasti preveč samostojne ustvarjalnosti in inovativnosti. V takih trenutkih se zdi legitimna le tista teorija, ki to ustvarjalnost razlaga in ji tako daje ustrezen teoretični pridi. Teoretični konformizem tedaj ni nujno le neka individualna prirojena napaka, temveč je odvisen tudi od objektivnega mesta teoretične misli v posamezni družbi.

Ker veljajo podobne ugotovitve tudi za druge družbene znanosti, je pravzaprav razumljivo, da tako težko (ali pa sploh ne) prihaja do interdisciplinarnih stikov. Vsaj za pravno teorijo bi lahko dejali, da si je lahko samozadostna v vseh tistih primerih, ko obvelja ocena, da je normativizem značilna težnja naše sociologije, politologije, ekonomije itn. Če smo sami normativisti, celo trmasti normativisti z dolgo tradicijo (pogojeno s pojavno obliko modernega prava, vsaj tako, kot jo še vedno dojema pretežni del evropske teorije), čemu bi se menili še za tuj, denimo, sociološki ali politološki normativizem. Da so v teh disciplinah vendarle nastali tudi drugačni rezultati, velja raje pozabiti, pogosto opozarjajo na močno razhajanje med Sein in Sollen, so za normativizem torej brez pomena, pa tudi sicer niso vselej deležni posebnih priznanj.

Primerjava med temi disciplinami, ali vsaj med sociologijo in pravom, se zdi vendarle smiselna vsaj zaradi tega, ker so se sociologi doslej resneje lotili iskanja vzrokov za obstoječe stanje svoje vede. Res je, da jih k temu morda sili ugotovitev, da je v razvoju sociologije prihajalo do izrazitejših kakovostnih nihanj, kar še jasneje opozarja na povezanost razvoja ali nazadovanja sociologije z »družbeno klimo«.⁶ Pravni teoretiki navadno trdijo, da v njihovi teoriji ni takih nihanj. Sam bi si upal postaviti tudi drugačno trditev, saj mislim, da bi mogli tudi za teorijo prava postaviti približno enake vzporednice med njenim razvojem in »družbeno klimo« kot sociologi, s pripombo, da bi utegnili biti primerjanje manj izrazito, kar je mogoče pojasniti tako s predmetom pravne teorije kot tudi s profesionalno-psihološkimi zavorami pravnikov sploh.

Ob tem začetnem tipanju o domnevni povezanosti med kakovostjo teorije prava in njeno družbeno odmevnostjo ter »družbeno klimo« ne trdim, da je »notranje vzroke« mogoče zanemariti ali da so morda le zelo podrejeno pomembni. Če upoštevamo, da je bilo doslej že veliko napisanega predvsem o teh vzrokih, sem hotel usmeriti pozornost tudi na »zunanje vzroke«, pri čemer menim, da so notranji ob vsej svoji specifičnosti, ki izhaja iz pojma teorija samega, bolj ali manj neposredno povezani z zunanjimi in jih zato ne bi smeli obravnavati ločeno. Če opozarjamo vsaj na nekatere zunanje vzroke, tudi ne pomeni, da valimo odgovornost za obstoječe stanje teorije onstran teorije in zunaj nje, kajti tudi zunanji vzroki niso le neka usodna nujnost, ki bi se ji morali tooretiki vdano podrežati. Najbrž pa je kot dovolj utemeljeno mogoče sprejeti trditev, da se v posamezni družbi še najbolj razvija (vsaj količinsko, če že ne vselej tudi kakovostno) tista teorija ali teoretična smer, ki ima oporo v družbeni klimi, saj je treba tedaj njenim nosilcem premagovati najmanj »zunanjih ovir«. Če je tako, tedaj tudi naš normativizem (kolikor se seveda strinjamo z ugotovitvami, da je to značilni »sindrom« naše teorije) z vsemi svojimi posebnostmi ni disfunkcionalen in nerazumljiv pojav, temveč se vsaj poprečno kaže kot »funkcionalen« pristop k nekim prvinam našega pravnega sistema v različnih razvojnih obdobjih.

Prizadevanja po razvijanju in utrditvi marksističnega pristopa (ta so po moji sodbi dovolj izrazita tako v slovenski, kot tudi v jugoslovanski teoriji sploh, kar ni težko razumeti, saj nastajajo v okviru družbenega modela, ki se vsaj kot model, če že ne vselej tudi kot konkretno uresničevanje, ponaša z izrazito živostjo in odprto, ki sami po sebi spodbujata in terjata ustvarjalno in odprto teorijo) morajo z navedenimi dejstvi računati ter izhajati iz temeljnega spoznanja, da marksizem kot kritična misel ni ustvarjen za apologijo, s čimer so v posameznih primerih določene tudi meje za njegovo konkretno uporabo. Če te meje dojemamo, pa ne pomeni, da se z njimi tudi samoumevno strinjamo, temveč predvsem, da odkrivamo njihove vzroke in iščemo poti za njihovo odpravljanje.

⁶ Glej na primer: Zdravko Mlinar, »Samoupravljanje i sociologija«, Sociologija 1980/1-2, ter Josip Županov: »Sociologija, marksizam i industrijska sociologija«, Sociologija 1980/1-2.

Nekatere naloge sociologije prava

(v splošni kreipitvi družbene vloge družboslovja)

Med družbene pojave, ki nas spremljajo od rojstva do smrti, lahko uvrstimo tudi pravo. Zato je razumljivo, da segajo razmišljanja o pravu v same začetke racionalnega, filozofskega pojasnjevanja sveta. Vendar kljub večstoletnemu proučevanju prava še vedno ne razpolagamo s popolno in sklenjeno definicijo tega družbenega pojava.

Sicer pa do »enkrat za vselej« zadostne opredelitve prava gotovo niti ne bomo prišli, kar je navsezadnje v skladu z načeli dialektičnega materializma o relativnih resnicah in odsotnosti absolutnih resnic. Asimptotično približevanje bistvu pojavov oziroma resnici se v proučevanju prava izraža v ugotavljanju spremenljivosti tako objekta kot subjekta spoznavanja. Spreminjanje pravne sfere in spreminjanje ljudi, njihovih osebnostnih struktur ter spoznavnih sposobnosti so botrovali različnim opredelitvam prava skozi zgodovino.

V nekem smislu je vsaka doba oblikovala svoj teoretični pogled na pravo in razvila svoj način njegove praktične uporabe. Tako so se za posamezna obdobja zdele nekatere pojasnitve pravnega fenomena v glavnem sprejemljive in zadostne. Vključene so bile v možne teoretične domete vsakokratne dobe in rabile so potrebam družbene prakse, katero pravo sooblikuje in institucionalizira. Mogoče pa je tudi trditi, da se je vsaka doba – včasih bolj, drugič manj manifestno – zavedala pomanjkljivosti ter nedokončnosti pravno-teoretičnih spoznanj. To velja od rimskih pravnikov, ki so zavzemali različna stališča do prava in njegove opredelitve, prek srednjeveških glosatorjev, do različnih pogledov zgodovinskih, naravno-pravnih ali realističnih (socioloških) konceptov prava meščanske dobe. Dokončnih in enotnih pogledov na pravo zaenkrat tudi še ni oblikovalo marksistično naravnano družboslovje oziroma pravoznanstvo. Zategadelj se vedno znova postavljajo zahteve po novih, popolnejših pojasnjevanjih prava ter njegovih redefinicijah. Novi vidiki teoretičnih pogledov na pravo so potrebni prav tako za naš čas in naš prostor. To velja še posebej zaradi samoupravnega koncepta političnega sistema ter njegove odseve v pravni nadstavbi.

Za sedANJI trenutak lahko ugotavljamo, da se ob pravoznanstvu, katerega meje se neprestano širijo ter poglobljajo, v razmišljanja o pravu intenzivno vključujejo pravnofilozofska in pravnosociološka prizadevanja. Filozofske in sociološke dimenzije lahko veliko pripomorejo k bolj celostnemu pogledu na pravo, seveda pa ne morejo pretendirati, da bi same, brez temeljne teorije prava in posebnih pravnih znanosti dale

sklenjeno podobo pravne sfere. Medsebojno sodelovanje teh in še drugih znanstvenih disciplin je tudi na tem področju najboljši način za pojasnitev enega dela sveta oziroma družbene stvarnosti in seveda tudi ustrezna pomoč ter usmeritev za spreminjanje te stvarnosti.

Če bi tedaj iskali »opravičilo« in utemeljitev za (tudi) sociološko proučevanje prava, potem bi bil prvi razlog prav v že omenjenem dejstvu, da je pravo eden izmed najpomembnejših družbenih pojavov. In če sociologijo pojmujeemo kot znanost o družbi in pomembnih pojavih v njej, kot znanost o družbenem življenju človeka, se mora sociologija dotakniti tudi prava, ki močno posega v človekovo družbeno delovanje in nehanje. To pa je po mnenju dr. Lukića možno zlasti na dva načina: z uporabo rezultatov in spoznanj obče sociologije pri pojasnjevanju pravnih pojavov in z uporabo socioloških metod pri proučevanju prava kot družbenega pojava.¹ Pri prvem pristopu bi na primer uporabili obče sociološka spoznanja o odvisnosti družbene nadstavbe od družbene podlage in jih uporabili za pojasnjevanje dogajanj v pravni sferi, pri drugem pristopu pa bomo, na primer, s sociološkimi metodami in ustreznimi raziskovalnimi tehnikami odkrivali vzroke za nasprotja med pravnimi normami in družbeno stvarnostjo oziroma uresničevanjem teh norm v praksi.

Sicer pa niso redke trditve, da med pravnimi vedami in sociologijo prava ni bistvenih razlik v predmetu in metodi proučevanja, razlike so v namenu raziskovanja. Po stališču dr. Goričarja bi se gibal v sferi pravnih znanosti, kadar bi proučevali pravni red kot neodvisno, globalno družbo pa kot odvisno spremenljivko. V sferi sociologije prava pa smo, kadar gledamo na pravo kot odvisno spremenljivko, na ustrezno globalno družbo pa kot na neodvisno spremenljivko.²

V vsakem primeru je tako za življenje globalne družbe zelo pomembno delovanje pravne sfere, kakor so tudi za pravno nadstavbo odločilnega pomena dogajanja v celotni strukturi globalne družbe in še posebej v njeni ekonomski podlagi. Omenjeni vidiki se zelo jasno kažejo v procesih nastajanja in izvrševanja splošnih pravnih norm. Pri tem se v fazi nastajanja poudarja predvsem vpliv širše družbe na oblikovanje pravno-normativne nadstavbe, v fazi izvrševanja pa nato vpliv pravne strukture na odvijanje procesov v globalni družbi in njenih posameznih segmentih. S proučevanjem omenjenih vzajemnih odnosov (družba – pravo – družba) se sociologija prava vključuje še zlasti v raziskovanje pravnih odnosov. Tako lahko skupaj s pravno teorijo, katere pozornost je usmerjena na pravne norme in filozofijo prava, ki proučuje pravne vrednote, prispeva k čim bolj celostni podobi prava.³ Seveda bo ta podoba lahko le relativno celostna in trajna, uporabna pač predvsem za naš čas in prostor. Po svojih

¹ Radomir Lukić, *Metodologija prava*, Beograd 1977, str. 90.

² Jože Goričar, »Pravna veda in sociologija prava«, *Razprave in zapisi*, Maribor 1979, str. 43.

Glej tudi: Peter Jambrek, *Zgradba in razvoj družbe*, Ljubljana 1980, str. 21.

³ Anton Žun, »O nekaterih vprašanih sociologije prava«, *Pravnik* 4–6, Ljubljana 1974.

najboljših elementih, ki so se najbolj približali bistvu prava, bo lahko prešla tudi v prihodnje še bolj popolne ter celostne definicije.

Vsa ta prizadevanja seveda niso samemu sebi namen, temveč so vpete v praktično dejavnost socialnih sil. Teoretična prizadevanja na področju pravnih znanosti ter sorodnih znanstvenih disciplin, h katerim je mogoče prištevati tudi sociologijo prava, so usmerjena v nudenje pomoči praksi pri izgrajevanju takšnega pravnega sistema, ki bo kar najbolj odseval objektivne razmere družbenega obstoja in razvoja. Po mnenju dr. Žuna mora marksistično proučevanje prava poudarjati pomen njegove praktične socialne učinkovitosti, pri kateri stopa navsezadnje državno in politično prisiljevanje v ozadje, izstopa pa pomen družbene stvarnosti z njeno normativno močjo.⁴

Pravodajna dejavnost naj bi tedaj oblikovala tak pravni sistem, ki bo pospešujoče vplival na razvoj družbe, ne da bi pri tem objektivne težnje družbenoekonomskega razvoja toliko prehitel, da bi prenehal biti socialno učinkovit. Ekonomska vsebina pravnih odnosov namreč velja za bistveno determinanto pravnih oblik. Zaradi znanega dialektičnega razmerja med vsebino in obliko pa ima oblika (prava norma) tudi svojo relativno samostojno eksistenco in s tem tudi možnost za povratni vpliv na vsebino.⁵ Čim bolj točno bodo odkriti možni dometi tega povratnega vpliva, tem bolj uspešno bo lahko tudi usmerjanje družbenega razvoja s pravno-institucionalnimi sredstvi. S temi »odkritji« in spoznanji pa danes ob pravoznanstvu nastopa vsaj deloma tudi že sociologija prava.

Posredovanje in uporaba znanja ter znanstvenih disciplin sta zato v našem družbenopolitičnem sistemu ne samo potrebna, temveč tudi institucionalno možna. Mesta za uporabo družboslovnih spoznanj so dokaj številna. Prav posebno pa izstopa pomen družbenih svetov.

Družbeni sveti se namreč ustanavljajo kot oblika organizirane demokratične izmenjave in usklajevanja mnenj, medsebojnega sodelovanja in posvetovanja o načelnih vprašanjih pri določanju in izvajanju politike ter kot pomoč pri pripravljanju, sprejemanju in izvrševanju družbenopolitičnih in samoupravnih odločitev.⁶ S tem zagotavljamo širši družbeni vpliv na uresničevanje funkcij oblasti in na upravljanje drugih družbenih zadev.

Ob vpeljevanju družbenih svetov ves čas poudarjamo, da mora njihovo delo temeljiti na znanstvenih dosežkih, napredni družbeni zavesti in samoupravni praksi ter na strokovnem znanju in izkušnjah. Na drugi strani pa prav družbeni sveti kot sestavni del delegatskega sistema dajejo znanstvenim institucijam več možnosti za uveljavitev njihovega vpliva na potek družbenega in gospodarskega življenja. To seveda hkrati tudi povečuje odgovornost znanosti in njenih predstavnikov za dana mnenja, predloge in stališča. Prek družbenih svetov se tako znanost tesneje vklju-

⁴ Anton Žun, »Marxova misel o pravu«, *Pravo in sodstvo v samoupravni družbi* (ur. P. Jambrek), Ljubljana 1979, str. 15.

⁵ Več o tem v Anton Perenič, *Relativna samostojnost prava*, Ljubljana 1980.

⁶ Zakon o temeljih družbenih svetov in zveznih družbenih svetih, Ur.l. SFRJ, 34/79.

čuje v družbeno okolje in dobiva iz njega tudi impulze za svoje delo, dograjevanje svojih spoznanj ter prilagajanje družbenim spremembam. Skratka, s svojo aktivno prisotnostjo v delu svetov lahko znanstvene institucije in posamezni znanstveniki ustvarjalno pomagajo pri hitrejšem doseganju ciljev našega družbenogospodarskega razvoja. To še posebej velja za družboslovje in v tem okviru tudi za pravne in sociološke znanosti.

Zato je v ustrezni zakonodaji predvideno, da lahko organi družbenopolitičnih skupnosti, družbenopolitičnih organizacij, neke znanstvene, strokovne ter druge samoupravne organizacije in skupnosti in družbene organizacije ustanavljajo skupaj družbene svete. Pri delu svetov pa lahko sodelujejo tudi organi in organizacije, ki sicer niso ustanovitelji sveta. To je še posebej pomembno prav za znanstvene in strokovne organizacije ter znanstvene, strokovne in javne delavce kot posameznike. Ti bodo pritegnjeni k delu v svetih, ko bodo sveti obravnavali vprašanja, ki neposredno zadevajo neko stroko oziroma, ko bo svet potreboval njihovo pomoč zaradi zagotavljanja ustrezne strokovne višine pri obravnavanju posameznih problemov. Sicer pa mora na splošno delo svetov potekati po delegatskih principih, kar med drugim pomeni, da udeleženci pri delu sveta delegirajo svoje predstavnike glede na vprašanja, ki se obravnavajo na posamezni seji.

Upoštevač veliko razvejanost družbenih svetov lahko ugotovimo, da ti že danes angažirajo veliko število znanstvenih in strokovnih delavcev oziroma njihovih organizacij. Omenjeno sodelovanje pa naj bi se v prihodnje še stopnjevalo. Družbene svete ustanavljajo tako družbenopolitične skupnosti (v federaciji, republiki, občini, na medobčinski ravni) kakor tudi družbenopolitične organizacije ter organi uprave.

Družbeni sveti delajo na sejah v skladu z dogovorjenim delovnim programom, sestajajo pa se tudi glede drugih vprašanj, ki jih predlaga v obravnavo kateri od udeležencev. Seveda je pogosto potrebna za sejo temeljita priprava gradiva, analiz, strokovnih mnenj, prikaz znanstvenih dosežkov itn. Pri delu sveta so nato vsi udeleženci enakopravni. V primeru neenotnega mnenja o nekem problemu zato svet posreduje udeležencem oziroma zainteresiranim subjektom pač različna mnenja in predloge, ki so bili dani na seji sveta.

Družbeni sveti torej v nobenem primeru ne sprejemajo končnih odločitev, pač pa obravnavajo načelna vprašanja v zvezi z določanjem politike in pripravljanjem predpisov, družbenih dogovorov, samoupravnih sporazumov (sveti družbenopolitičnih skupnosti) ter vprašanja, ki zadevajo izvajanje neke politike in izvrševanje predpisov (sveti v upravi). O vseh teh vprašanjih potem odločajo samostojno pristojni organi in organizacije. Pri tem pa je predvidena njihova obveznost, da ob pripravljanju in sprejemanju odločitev obravnavajo mnenja ter predloge ustreznega družbenega sveta. Moč družbenega sveta torej temelji na argumentih in strokovno utemeljenih predlogih. Zato je kvalitetno delo družbenih svetov brez dejavne navzočnosti ustreznih znanstvenih delavcev skoraj ne-

mogoče. Nova ureditev družbenih svetov zahteva, da morajo znanstvene in strokovne organizacije ter sploh znanstvena misel ne le formalno, temveč tudi dejansko sodelovati pri delu družbenih svetov. Doslej so se v delo svetov vključevali predvsem posamezni znanstveniki, vse bolj pa se uveljavlja težnja, da bi pritegovali k delu svetov ustrezne znanstvene institucije. Z bolj poudarjeno vlogo znanosti v delovanju svetov bo mogoče hitreje uporabiti družboslovna in druga znanstvena spoznanja v procesih spremljanja družbenih odločitev oziroma k hitrejšemu prenašanju teorije v prakso. Na drugi strani pa znanost dobiva prek udeležbe v delu družbenih svetov pomembne informacije in signale za svojo usmeritev k proučevanju ključnih ter perečih dogajanj v družbi, naravi in človeku samem.

Glede na povedano bi bila, denimo, pomoč sociologije prava pri delu družbenih svetov lahko usmerjena v proučevanje procesov prenašanja in »prevajanja« splošnih (in nespornih) temeljnih vrednot naše globalne družbe v njihovo pravno-normativno podobo ter še, dalje, v določanje poti za uresničevanje splošnih pravnih norm v bolj konkretnih organizacijskih prijemih in navsezadnje v dejanskem družbenem vedenju in ravnanju ljudi. Vrednote, družbena pravila, oblike organiziranosti ter ustrezne sestavine proizvodjalnih sil namreč močno določajo modele zaželenega družbenega vedenja.⁷

Tako v praksi kot teoriji smo namreč v naši družbi pri koncipiranju temeljnih vrednot in njihovi teoretični obdelavi dosegli zadovoljivo stopnjo jasnosti. Manjša dorečenost in enotnost pa je navzoča ob problematiki prenašanja in zavarovanja teh vrednot v pravno-institucionalno strukturo. Še manj teoretično obdelano, kakor tudi praktično preizkušeno pa je pretakanje splošnih idejnih usmeritev in normativne strukture v konkretne organizacijske oblike ter konkretno vsakodnevno dejavnost ljudi. Pri vseh omenjenih prenosih je zelo pomembno smotrno oblikovanje splošnih pravnih norm v zakonskih aktih in njihova nadaljna razdelava v podzakonskih ter splošnih samoupravnih aktih. Bolj ko bomo ob tej aktivnosti upoštevali odvisnost narave prava od dosežene razvojne stopnje ekonomske podlage družbe, bolj uspešna bo v praksi usmerjajoča vloga prava ter njegov pospeševalni povratni učinek na vzrok svojega nastanka (razvoj proizvodjalnih sil ter narava proizvodnih odnosov).

Poglobljeno raziskovanje nakazanih razmerij je gotovo samo ena izmed glavnih nalog pravno-teoretičnih in pravno-socioloških proučevanj jugoslovanske družbe, vendar zelo pomembna, če ne kar ključna. Upoštevanje spoznanj iz takšnih raziskav bi preprečilo sprejem marsikaterega zakona oziroma kakšne njegove določbe, ki samo povečuje nasprotje med normativnim in stvarnim. Z ustreznimi metodami in raziskovalnimi tehnikami pa kaže še zlasti proučevati praktično delovanje pravnih institucij, procese pravnega odločanja v zakonodajnih in novih samoupravnih nor-

⁷ Peter Jambreč, op. cit., str. 147.

modajnih centrih, pravne procese pri upravnem (v državni in samoupravni sferi) ter sodnem odločanju (v državni in samoupravni sferi), vpliv razredno-interesnih okoliščin na strukturo pravnega sistema in njegovo delovanje, oblikovanje pravne kulture in procese pravne socializacije ter delovanje pravniškega poklicnega sloja.

Omenjena in še druga znanstvena spoznanja lahko dobijo večjo praktično težo gotovo prek bolj upoštevanje dejavnosti družbenih svetov. Seveda je pri tem treba priznati znanosti tudi pravico do zmote in nedorečenosti, kar pa v znanstvenem svetu spet ne sme biti zlorabljeno. Sicer pa vsaka prava znanstvena prizadevanja že sama po sebi težijo za zmanjševanjem negotovosti v spoznanjih in predvidevanjih. To seveda velja tudi za sociologijo prava. Zato velja v njenem okviru – ob sodelovanju še drugih disciplin – nadaljevati v slovenskem prostoru z empiričnim raziskovanjem pravnih pojavov in na tej podlagi grajenimi teoretičnimi posplošitvami, upoštevajoč obča spoznanja marksistično usmerjene obče sociologije. Le tako bomo lahko dohitevali in lovili korak z razvojem sociologije prava v svetu. Prav tako ne sme izostati kritično prenašanje pravno-socioloških spoznanj iz drugih okolij, zavedajoč se seveda pri tem specifičnosti našega družbenega okolja. Ustrezno vključevanje v mednarodne znanstvene tokove pa je na današnji stopnji razvoja nujno potrebno. To vključevanje naj bi težilo tudi k obojestranskosti, se pravi, da je v procesu vključevanja treba v splošna spoznanja discipline prispevati svoje dosežke, obenem pa iz teh spoznanj tudi jemati, kar je v njih najbolj vredno in utemeljeno. Omenjena usmeritev velja tudi za proučevanje medsebojnih vplivov globalne družbe in njene pravne nadgradnje kot temeljno preokupacijo sociologije prava.

VLADO SRUK

Odročno družboslovje

Ko sem bral vprašanja Teorije in prakse in pretresal mogoče odgovore nanje, se mi je nenehno vsiljevala žalostno-smešna asociacija, naslov Rosijevega filma *Kristus se je ustavil v Eboliju*; ustavil se je in ni odšel naprej v zagamano hribovje... Asociacija je groba in neposredna: del slovenskega družboslovja, tistega perifernega, ostaja *bogu za hrbtom*. Odnos zapostavljenosti. Zadeva seveda ni niti najmanj simpatična in ima lahko v prihodnje tudi bolj neprijetne posledice, kot so bile dosedanje.

Že vrsto let so podatki o financiranju družboslovja in še zlasti t. i. humanističnih oziroma nacionalnih ved v Mariboru in v severovzhodni Sloveniji nasploh vse prej kot spodbudni. Žalostni položaj je mogoče

pojasnjevati na najrazličnejše načine: ni (dovolj) raziskovalcev; ni pravega interesa za raziskovanje; ni ustreznega modela organiziranosti raziskovanja in raziskovalcev; interesenti niso pravočasno in v zadovoljivem obsegu informirani o možnostih financiranja; ni institucij, ki bi spodbujale raziskovanje in uveljavljale zahteve raziskovalcev itn. Toda naj bo razlaga kakršnakoli že, dejstva vendarle ostanejo. Sramotno nizke številke, in še o teh bi se dalo razpravljati: zelo različne možnosti in načini financiranja – kar bržčas ni dosti odvisno od vloženega dela, napora; favoriziranje skupinskih projektov, kot da bi intelektualno delo ne bilo skozi vso zgodovino v prvi vrsti individualno delo (za teamsko delo je treba raziskovalce ustrezno usposobiti – znanstveni team je tudi vse kaj drugega kot zaslužkarska skupina); neverjetna zapletenost samoupravnega (!) financiranja raziskovanja, ki ga obvladajo le redki posamezniki (v institucijah urejajo te zadeve običajno že kar specializirani poznavalci).

Ne glede na vse to kaže razmisliti o vprašanih ankete (razen o 4. in 7. vprašanju) z vidika relativno slabotnega, odrinjenega družboslovja. Odgovori še zdaleč niso celostni, pač pa so le bežno skicirani.

Tematiko razvoja družboslovnih strok je s stališča njihove problemske in disciplinarne razčlenjenosti, metodološke rigoroznosti, razmerij med izkustvenimi in teoretičnimi vsebinami, zgodovinskimi in sodobnimi vidiki obravnavanja, domačimi in tujimi sestavinami i. pd. še posebej težavno opredeljevati, če gre za takšno relativno slabotno, odročno družboslovje, kakršnega poskuša predstaviti ta zapis. Človeka ima, da bi ustavil kritično nihalo na skrajni negativni točki. Navsezadnje je glavni problem majhnega, nerazvitega, odrinjenega družboslovja prav v tem, da njegovi maloštevilni predstavniki običajno predavajo *splošne* (konceptualno heterogene, »slabo-neskončne«) *predmete*, da se skorajda ne specializirajo, temveč »svažtarijo«; v njihovem pisanju se največkrat namesto metodološke strogosti uveljavlja bolj ali manj vprašljivo publicistično ohlapno izražanje...

Kakorkoli že, razvoj strokovnega delovanja posameznikov je v zadnji instanci odvisen od družbenega okolja, v katerem poteka... Toda gotovo je zadnje desetletje prineslo neki napredek tudi odročnemu, perifernemu družboslovju. Zato bi kazalo dodobra pregledati, ali ni morda tudi na obrobju slovenskega družboslovja nastalo kaj sprejemljivega, ustreznega, koristnega... Ko danes središčna (denimo – ljubljanska) občila ignorirajo veliko večino dogajanja zunaj *centra*, bržkone ravnaajo zelo napak... Morda pa je prav *bogu za hrbtom* bila ob proučevanju kakega problema navržena kaka koristna pobuda, kaka ustrezna solucija izkustvenega in teoretičnega, zdajšnjega in historičnega, našega tukajšnjega in tujega? Ni nujno, mogoče pa je vendarle.

Anketa formulira tudi vprašanje o disciplinarni razdrobljenosti in kompleksnosti, o mitu nevtralnosti ter o belih lisah na področjih marksisti-

stičnega raziskovanja in umovanja. Vse to so seveda hkrati tudi posebni problemi odročne, relativno slabotne in okrnjene humanistike.

Bržčas je disciplinarna razdrobljenost še mnogo večje zlo tam, kjer je znanstvenih delavcev (za posamezna področja znanosti in nasploh) malo. Smo priče groteskni podobi: nekaj specialistov se »omejuje« na kar se da ozko »svoje« področje, vse ostalo pa je nepokrita praznina. Ta prazni prostor je seveda huda skušnjava za tiste raziskovalce, pisce, mislece, ki se niso pripravljene zapreti v kak ozek vrtiček; ti utegnejo grabiti preširoko in bodo skoraj nujno ostajali na površini. Površnost – najgrša izmed vseh pregreh učenjakov, raziskovalcev... Na eni strani n. pr. skrajno podrobne, z dejstvi in opisi preobremenjene zgodovinske razprave, pretirano vsebinsko, krajevno in časovno omejene, na drugi jalovo, učbeniško razvozeno ali esejistično nedisciplinirano zgodovinopisje; (takšne primere bi lahko našli za vsako družbeno vedo – od pedagogike do socialne psihologije, od sociologije do politične ekonomije).

Prav v okoljih, kjer je (takšnega ali drugačnega) družboslovja malo, zelo bujno raste in cveti samozadovoljstvo. Tudi tisto, kar je običajno in majhno, bi bilo rado veliko; tudi tisto poprečno ali celo neumno hoče biti pametno... In samozadovoljstvo je definitiven konec, grob ustvarjalnosti. Namesto izvirnih poskusov, tveganih potez, novih izrazov – ponavljanje tega, s čimer je oseba tako do kraja zadovoljna...

Kjer je ustvarjalnih ljudi malo in so tudi siceršnje razmere neugodne za raziskovalna, študijska in druga intelektualna snovanja, se običajno izraža tudi kriza dialoga, komuniciranja. »... Tako kot na tej (mariborski) univerzi še ni kakega pomembnejšega oporišča družboslovja in filozofije, skratka humanistike, je tudi publicistično skoraj povsem pasivna, nema. Univerza, ki bi intenzivno razvijala humanistične vede, teoretično in aplikativno, bi lahko na najrazličnejše načine osmišljala, kritično interpretirala družbeno dogajanje v obsežni severovzhodni slovenski regiji. Odpiranje univerze k družbi, javnosti (o čemer toliko slišimo) je, kar zadeva humanistiko, neogibno predvsem publicistično. Deficit publicistike (znanstvene, znanstveno-relevantne, kulturne, filozofske, marksistične itn.) je ena najhujših hib univerzitetne kulture, ki naj bi *rasla, se v svoji rasti izražala*... Če pomislimo, da v vsem času, kolikor obstajajo mariborske visoke šole, ni bilo med učitelji na njih niti ene publicirane znanstvene ali nazorske polemike, diskusije, dialoga, se šele pav zavemo, kje smo. To pravzaprav niti ni *molk*... *Molčimo* takrat, kadar bi se lahko izrazili, pa smo *tiho*. To pri nas je intelektualna gluhonemost.« (V. S., *Nazorska vprašanja*, Z. O., str. 192)

Kakorkoli že, kjer ni komuniciranja, dialoga, vladata razdrobljenost, atomiziranost. Govoriš, pa nihče ne posluša; pišeš, pa nihče ne bere; provociraš, pa se nihče ne jezi... Odsotnost ali trganje običajnih, normalnih vezi, komuniciranje med posamezniki in skupinami.

Kar zadeva mit nevtralnosti, se ta lahko prav tako uveljavlja v razmerah slabotne, okrnjene navzočnosti družboslovja kakor tudi tam,

kjer je znanstvenoraziskovalne dejavnosti mnogo več. Toda zdi se, da sta strokovnoznanstveni nevtralizem in njegovo nasprotje – vsiljiva površinska idejnost in verbalna politična angažiranost – v dejavno in kadrovsko deficitarnem okolju še bolj nevzdržna; kot da bi redki družboslovci z eno ali drugo držo, poz(icij)o poskušali prikriti dejanski *deficit* ustvarjalnosti, dejansko kapitulacijo pred družbeno problematiko.

Bele lise na področju marksističnega (in marksološkega) raziskovanja in umovanja? Jasno je, da je takšnih lis manj tam, kjer je na univerzi in ob njej cela vrsta institucij, ki se ukvarjajo z neposredno ali posredno relevantnimi dejavnostmi. Poskušajmo si predstavljati ljubljansko družboslovje brez filozofske fakultete in brez FSPN, brez marksističnih centrov na CK ZKS, na SAZU in še kje, brez inštituta za zgodovino delavskega gibanja in še cele vrste drugih pomembnih ustanov... Dobimo – mariborsko družboslovje in mariborski *marksizem*. Nekoliko poenostavljeno, toda, žal, prav nič pretirano.

Mnogo »mladih« univerz ima te probleme. So tako rekoč brez humanistike, brez prepotrebne substance idejnega kultiviranja. Celo družboslovne visoke šole (pedagoške akademije, upravne in pravne šole, ekonomsko-komercialne šole, šole za organizacijo dela i. dr.) so koncipirane pragmaticistično, brez širše in globlje zasnove miselne kulture, nazorske problematike. Včasih se zdi, da tudi družbeno-politični dejavniki v ožjih in širših okoljih teh mladih, še nedozorelih ustanov niso kaj prida zainteresirani za njihovo znatnejšo marksistično uveljavitev. Ko so po smrti tovariša Edvarda Kardelja sodelavci marksističnega centra mariborske univerze to sicer malo pomembno ustanovo hoteli poimenovati po Spersansu in tako sebe in družbo zavezati za večji obseg in višjo kakovost dejavnosti, so naleteli na gluha ušesa in dobili odklonilen odgovor; kriza dejavnosti centra se je tedaj še poglobila.

In vendar je bele lise mogoče pokriti ali vsaj prikriti z raznimi interdisciplinarnimi in polidisciplinarnimi snovanji, s koordiniranjem in povezovanjem institucij in ustvarjalcev. Vsak pameten korak zahteva temeljit premislek. Ob neadekvatnih ukrepih, defektnih sodelovanjih in povezovanjih so lahko bele lise nevarne pasti, skušnjave za različne poljubnosti, šarlatanstvo.

Ko razmišljamo o odročnem družboslovju, se moramo zamisliti tudi v problematiko izkustvenega raziskovanja ter v vprašanja vključevanja v tukajšnje raziskovalne programe in v mednarodne projekte. Ilustrirajmo ta problem: na eni strani visoki plotovi butalskih vrtičkarjev, na drugi neskončna polja, ki jih obdelujejo skupaj ljudje najrazličnejših nacionalnih, državnih, nazorskih in drugih pripadnosti...

Vsaj doslej se je mariborski kadrovski potencial le skromno vključeval v širše programe in projekte. Tu in tam kaka raziskava oplazi tudi severovzhodno slovensko regijo, toda sodelovanje tukajšnjih kadrov se le redko povzpne nad anketiranje in podobna preprosta opravila. Bržkone je

na področju ekonomskih ved mnogo bolje, toda tudi tu bi lahko ugotovili resen bazično-teoretični, splošno-metodološki in nazorski, idejni *deficit*; (tako je n. pr. marksistični center VEKŠ povsem na samem začetku svoje poti – soočiti se bo moral s temeljno problematiko in teorijo človeških potreb, z nekaterimi vidiki teorije sistemov, s podmenami sodobnih marketinških koncepcij itn.).

Kakorkoli že, odročno družboslovje bo takšno, kakršno je, pač toliko časa, dokler ne bo vključeno, ustrezno inkorporirano v celoto znanstveno-raziskovalnih prizadevanj na Slovenskem. *Trajno, čimbolj vsestransko sodelovanje* – to je edina *razrešitev*, ali še bolje – *pot razreševanja*.

Težko bi trdili, da ima slabotno mariborsko družboslovje kake posebne prednosti od svojih skromnih mednarodnih sodelovanj. Predvsem gre za medsebojno informiranje; kdo pa ima za to več interesa in od tega večje koristi, je poglavje zase, ki ga tu ne bi načenjali.

Kaj bi kazalo odgovoriti na vprašanje o ciljih in prednostnih nalogah družboslovja, če imamo v mislih spoznavanje in raziskovanje novosti, izvirnih, še neznanih momentov v družbenem razvoju?

Mogoče je za relativno slabotno družboslovje še pomembneje, da se v največji mogoči meri usmeri k novim pojavom in procesom. Skratka, družbene vede se morajo usmeriti k problematiki napredovanja in revolucionarne preobrazbe družbenih odnosov. Marksistične razvojno zgodovinske osmislitve so dandanes jedro družboslovčevega nazorskega in znanstvenega snovanja. Zavestna usmeritev v *novum* ter avtentična metodološka prizadevanja, da bi ga zasegli in obvladali – prav to utegne biti mogoči *izhod* v sili za družboslovje, ki se mora pri premagovanju svoje odročnosti in majhne pomembnosti pač opirati predvsem na svoje lastne sile.

Če gledamo na vprašanje o ovirah ter možnostih, da bi se povečala vloga znanosti pri razreševanju družbenih problemov, pri družbenem načrtovanju i. pd., predvsem s stališč slabotnega, neuveljavljenega družboslovja, bi kazalo razmišljati zlasti v tej smeri: treba se je bolj truditi, da vsestransko okrepimo raziskovalno bazo družbene tematike. Ni namreč mogoče pričakovati, da bi družbeni dejavniki bili pripravljeni sodelovati, če bi se pogosto pokazalo, da so rezultati znanstvenih snovanj neuporabni, ničevi. Če se je v začetnih fazah povezovanja znanstvenoraziskovalnih institucij s proizvodnjo učenj Ostap Bender še lahko zanašal na relativno uspešnost zdravorazumskih improvizacij, pa dandanes vse večkrat vidimo, da organizacije združenega dela niso zadovoljne z raznimi metodološko nedognanimi in praktično le malo vrednimi raziskovalnimi »dosežki«. Predvsem bi kazalo povezovati napore in kapacitete močnejših, razvitejših in šibkejših, neizkušenih ustanov. Eni naj bi se učili pri drugih; zatirati je treba nezdravo *konkurenco*, ki je lahko le družbeno škodljiva.

Birokratizem je lahko huda ovira za angažiranje znanosti pri razreševanju družbenih problemov. Progresivne sile v organizacijah združenega dela se morajo spopadati s takšnimi odpori in v vsakem konkretnem primeru razčleniti in dokazati potrebnost raziskovalno-znanstvene »intervencije«. Toda na drugi strani raznim strokovnjakom, raziskovalcem, institutom itn. ni treba vselej verjeti na besedo in lepe oči. Samoupravni organi, delavci v njih, delegati itn. imajo gotovo pravico *metodično podvomiti*, vprašati, zahtevati pojasnila o vseh zvrsteh proučevanj in raziskovanj...

Na vprašanje o dosedanjih izkušnjah pri vključevanju znanstvenih spoznanj v družbeno politiko bi morali s stališča šibkejšega, stagnantnega družboslovja zapisati tole: tako kot usposobljena, močna znanstvena baza lahko nudi družbeni politiki močno oporo, pa ji pomanjkljiva, nerazvita znanost lahko daje relativno manj. Več kot jasno.

Včasih *politika* tudi preprosto preveč pričakuje. Strokovni delavec, analitik, raziskovalec, znanstvenik – to gotovo niso čarovniki. Nekje n. pr. družbeni dejavniki zaposlijo strokovnjaka ali raziskovalni team; potem začnejo kopičiti vse mogoče in nemogoče naloge, zadolžitve; na koncu je vsega tega toliko, da dela ne bi zmogel cel institut; sledi razočaranje... Kazalo bi si prizadevati za več realizma pri programiranju in oblikovanju takšnih delovnih mest, služb, institucij. Seveda tudi merila za to nastajajo polagoma, ob izkušnjah, skozi družbeno prakso.

Če smo že pri družbeni politiki in družboslovju, še to: bržčas je bolje, da družboslovci (raziskovalci, strokovni teami ipd.) niso preprosto vključeni v politične ustanove; zaradi večje objektivnosti je bolje, da so od institucij relativno neodvisni, da z njimi le ustrezno sodelujejo.

Zanimiv je problem preseganja anonimnosti strokovnih delavcev in služb – od tistih v skupščinah ter izvršnih svetih do onih, ki delujejo v družbenopolitičnih organizacijah, v interesnih skupnostih itn. Ti ljudje, nekakšni naši samoupravljalški, državni ali politični »aparatchiki«, sodelujejo pri ustvarjanju osnov za pomembne družbene odločitve, toda najpogosteje ostajajo povsem v senci svojih ustanov, kar gotovo ni v korist niti njihovi motiviranosti za dobro delo niti optimalni uveljavitvi njihove dejavne odgovornosti; oboje lahko spodbuja (ne pa tudi zagotavlja) javnost delovanja.

Strokovne delavce oziroma službe bi kazalo domiselno dejavno povezovati z znanstveno bazo, da bi v širšem obsegu adekvatno uporabljali njihova dognanja in metode. Ne samo posamezne analize ali celostne raziskave, tudi druge oblike bi naj rabile temu namenu. Denimo, da bi se društvena dejavnost družboslovcev, ki je dandanes koncentrirana le na člane in omejena skoraj izključno na Ljubljano (tri ali štiri stroke kažejo občasne življenjske znake tudi v Mariboru), lahko poživila in odprla; recept za to je kar se da preprost – dejansko sodelovanje... Seveda bi morali biti strokovni delavci zares zainteresirani za vstop v »avanturo«

javnosti. Anonimnost je mnogo manj obvezujoča. Delavec v tej situaciji je obremenjen s to ali ono *dolžnostjo* (s strani višjih funkcionarjev, forumov, organov), ne pa tudi s polno, pristno *odgovornostjo*; odgovoren je človek res v prvi vrsti individualno, sam pred sabo, toda pri tem igra pomembno vlogo prisotno družbeno okolje, *javnost*.

Tudi je mnogo lažje delovati na temelju oziroma po logiki politične ali upravne rutine kot pa na osnovi znanstvenih dognanj in metod... Z vidika središčne tendence tega zapisa bi vsak korak takšnega napredovanja izjemno dosti pomenil: če v Ljubljani, kjer so ranovrstne znanstvene družboslovne baze relativno močne, ustrezno kadrovske zasedene, optimalno financirane i. pd., to morda ni toliko važno, pa bi tam, kjer je družboslovje šibko in odrinjeno, lahko bistveno prispevalo k njegovemu uveljavljanju.

Kar zadeva vprašanje o možnostih, da bi z obstoječimi in z morebitnimi novimi oblikami povezovanja presegli sorazmerno veliko odsotnost znanstvenega dela pri razvijanju družbenih odnosov, sprejemanju družbenih odločitev ter spremljanju njihove učinkovitosti v različnih družbenih okoljih, bi glede tukaj obravnavane problematike morali predvsem poudariti potrebo iskanja novih in novih ustreznih dejavnih vezi vseh mogočih središčnih (v Sloveniji skoraj izključno ljubljanskih) raziskovalnih in znanstvenih ustanov s tistimi dejavniki vsepovsod, ki lahko koristijo pri pripravi in uresničevanju delovnih programov in srednjeročnih ter dolgoročnih planov. Gotovo je tudi odročno, skromno družboslovje mariborske univerze (pa tudi drugih ustanov v severovzhodni Sloveniji) takšen, doslej premalo upoštevan, premalo v različne projekte in akcije vključevan dejavnik. Široka mreža povezav bi tako rekoč morala poloviti posamezne osebe in skupinice ter jih organizirati za sodelovanje pri mnogih potrebnih raziskavah. Takšno delovanje bi čez čas pomagalo izboljšati situacijo – mnogi, zlasti mlajši kadri bi se usposobili za družbene raziskave, hkrati pa bi tako ali drugače bilo olajšano odpiranje novih delovnih mest za raziskovalce različnih strok...

Ta zapis se v osnovi zavzema za skupno delo. Slovencev nas je vseh skupaj za kak večji newyorški okraj in zato nam preostane le dobro usklajeno skupno delo. Vseh družboslovcev skupaj nas je za eno pošteno družboslovno središče – z dislociranimi enotami in s tako ali drugače angažiranimi vnanjimi sodelavci. Vseh marksistov je za en omembe vreden marksistični center z mnogimi oddelki po regionalnih in občinskih središčih; ti naj bi bili trdna, solidna opora vsem družbenoekonomskim, kulturnopolitičnim, prosvetnopedagoškim in drugim dejavnikom ter snovanjem. Skratka, dialektično prežemanje enot in moštva v celoto... Najslašbe od vsega je sektaštvo in privatizacija središčnih ustanov, birokratizem v njih in mrtvilo tam, kjer bi morale delovati, oživljati marksistične nazorske, samoupravne idejnopolične ter znanstvenoraziskovalne pobude. Torej – odnosi čvrstega, tesnega sodelovanja naj bi postopoma

(hitro to vsekakor ne more iti) v celoti eliminirali pojave *provincialnega* ingoriranja *province*.

Za konec le še drobna pripomba: ni je bolj zoprne in neslane teme, kot je mariborsko (ali kako drugo periferno) tarnanje zaradi različnih ljubljanskih prednosti. Žal se v tem pisanju tej nevšečnosti ni bilo mogoče izogniti.

Tudi ni prijetno spadati k odročnemu (ali celo odpisanemu) družboslovju.

DIMITRIJ RUPEL

Avtonomija umetnosti in literarna sociologija

Pred vprašanjem, kako ocenjujem razvoj svoje stroke ... se mi postavlja vprašanje, kaj sploh je moja *stroke*. Je to sociologija ali morda sociologija kulture? Ali pa samo sociologija umetnosti in znotraj nje predvsem literarna sociologija? Če upoštevam rabe, ki se vežejo na pojem stroke (strokovna društva, strokovno mnenje), in v katerih je nekaj srednjeveško cehovskega, moram seveda reči, da sem sociolog in pika. Po drugi strani pa je seveda razvoj sociologije vezan predvsem na njeno notranjo diferenciacijo, specializacijo itn., tako da bi moral reči, da je razvoj stroke povezan z njenim notranjim razdeljevanjem in problematizacijo, tako rekoč z njeno deprofesionalizacijo, interdisciplinizacijo itn. Razvoj stroke ima tedaj določene »proti-strokovne« značilnosti, s tem pa so povezane določene institucionalne težave. Tako še vedno obstaja nekakšna zadrega ob obstoju sociologije na dveh ljubljanskih fakultetah (na FSPN in na FF), čeprav je najbrž razumljivo, da znotraj »stroke« že iz »strokovnih« razlogov obstajajo oz. nastajajo različne usmeritve, povezave itn. Medtem ko bi bilo najbrž potrebno gojiti *eno* sociologijo na dveh šolah, je po drugi strani nujno *razvijati* kolikor je mogoče veliko število socioloških »dejavnosti«, smeri, področij itn.

Eno takšnih področij, ki me v tem trenutku najbolj zanima in zaposluje, je *literarna sociologija*. Da bi lahko govoril o njenem razvoju, dosežkih itn., pa se moram spet vrniti k »splošni« sociologiji. Kot je nekoliko pompozno razglasil že Gouldner, je sociologija v krizi, ta kriza pa je prava sreča, ker se je po njeni zaslugi sociologija začela ukvarjati tudi sama s sabo, začela je preiskovati utemeljenost svojih metodoloških predpostavk, okoliščine t. i. epistemološke arogance (P. Berger) itn. Na-

stala je vrsta socioloških del, ki se imenujejo reflektivna sociologija, sociologija sociologije, etnometodologija, »okvirska analiza« (Goffman) itn. Marsikatero od njih je nastalo s pomočjo marksistične sociologije znanja, velik delež pa je k temu gibanju prispevala tudi Schutzova fenomenološka sociologija.

Osvežitve je bila potrebna tudi sociologija umetnosti, ki je – kot je relativno ostro izpovedal H. R. Jauss – več desetletij zaostajala zaradi podvrženosti teoriji odraza, kar še posebej velja za marksistično sociologijo umetnosti. Literarna sociologija je za opazovanje teh zadreg in novih impulzov še posebej primerna, ker se je dolžna ukvarjati z jezikovnimi vprašanji, na tem področju pa je v zadnjih dveh desetletjih prišlo do pomembnih premikov, čeprav so njihove korenine seveda še globlje. Tu imam v mislih predvsem rusko formalistično šolo (npr. Šklovskega) in seveda Saussura. Za literarno sociologijo je potemtakem izrednega pomena francoski strukturalizem, pri čemer bi želel epohalna dela Lévi-Straussa in Barthesa nekoliko ločiti od althusserjevskih radikalizacij in regresij.

Če govorim o osvežitvi na področju literarne sociologije, mislim predvsem na kritične študije, ki smo jih v zadnjih letih brali spod peres Norberta Fügena (*Wege der Literatursoziologie*), Johna Halla (*The Sociology of Literature*), Raymonda Williamsa (*Marksizem in literatura, Drama od Ibsena do Brechta*), Roberta Sayra (*Solitude in Society*), Daniela Bella (*Cultural Contradictions of Capitalism*), A. S. Vázqueza (*Art and Society*), Herberta Marcuseja (*The Aesthetic Dimension*), Janet Wolff (*Hermeneutic Philosophy and the Sociology of Art*), S. S. Prawerja (*Karl Marx in svetovna literatura*); in seveda na dela K. H. Wolffa, T. Luckmanna, H. R. Jaussa ter naših piscev Lasića, Miloševića, Petrovića in drugih.

Mislim, da se ne motim, če rečem, da imamo Slovenci bolj kot v literarni sociologiji veliko tradicijo v sociologiziranju na temo literature, in da se zato skoraj upravičeno postavljajo vprašanja o razlikah oz. podobnostih med literarnimi in (literarno)-sociološkimi vedami, to se pravi o emancipaciji literarne sociologije. Ta manko je nekako razumljiv, če pomislimo, da je pri nas sociologija nekako slabo uveljavljena in mlada »stroka«, in da so se v njenem začetku pred njo postavljale predvsem naloge uveljavljanja njenih (oz. družbenih) interesov na vseh mogočih, njej dosegljivih področjih. Ta manko je mogoče tudi sociološko razložiti glede na »strateški« pomen literature v zgodovini osvobodilnih bojov Slovencev: kot da tega področja ni mogoče kar tako prepustiti stroki ali celo »samemu sebi«. O tem sem poročal na drugem mestu (*Svobodne besede*, 1976), zato tu ne kaže izgubljati besed. Očitno je napočil čas, ko bo sociologija morala izreči svoje kritične in samokritične besede o stvari. Naloga sociologije se bo morala na neki način zmanjšati oz. »koncentrirati«, da bo lahko pojasnila zakonitosti in interese literature.

Kar zadeva »teoretične probleme in specifičnosti« naše stroke, se mi zdi najustreznejše položaj ilustrirati s pričujočo študijo, ki sem ji dal naslov »Literatura in sociologija«.

Literatura in sociologija

Za Marxa je bil Milton »neproduktiven delavec«: »Miltonov razlog za produkcijo ‚Izgubljenega raja‘ je bil enak tistemu, zaradi katerega producira sviloprepjka svilo. Bilo je udejstvovanje *njegove nature*«.

Pesnik potemtakem ustvarja iz naravne nuje ali – kot pravi Prawer (1981) – »iz jedra svojega bitja«. Fenomenologi bi rekli, da takrat, ko je zatopljen v svet umetniškega ustvarjanja, pesnik postavlja v oklepaj vse drugo, denimo, svet vsakdanje, rutinske, delovne ... resničnosti. Lahko bi rekli, da je pesnik v tem svojem početju od »vsega drugega« neodvisen, da je *avtonomen*.

Kaj pa sploh je ta avtonomnost, kaj je pesnikova natura, kaj je »jedro njegovega bitja«? Ali to pomeni, da pesništvo ni družben pojav, in da potemtakem z njim sociologija po definiciji ne more imeti nobenega opravka?

Schutz v zvezi s prestopom iz »navadne« v »posebno« resničnost, denimo, v resničnost umetniškega ustvarjanja (pa tudi vživljanja v film, gledališko predstavo, skladbo itn.), govori o posebnem sunku, o »šoku«. Podobne sunke oz. šoke doživljamo, ko se iz sanj zbudimo v vsakdanjo resničnost, ko nehamo sanjariti, ko nas nekaj zmoti iz naše ljubezenske ali kakšne druge zamaknjenosti itn.

Zanimivo bi si bilo s tega vidika ogledati Mannheimovo teorijo o »lebdečih intelektualcih«. Tudi intelektualci se – po njegovem mnenju – odtrgajo od razrednih korenin, od svojega doma, od stabilnosti, interesov, političnih bitk, od zaupanja svojih bližnjih, rojakov itn. Mannheim je položaj intelektualcev seveda idealiziral, vendar je njihova avtonomija tudi zanj družbeno pogojena. »Brezdomstvo«, »nezaupanje« in »pomanjkanje prepričanja« so vse kategorije, ki predpostavljajo poprejšnjo povezanost, zaupanje in prepričanje. Menda ni nobeno področje bolj hvaležno (pa tudi zahtevno) za sociološko analizo, kot je področje prestopa, odcepitve oz. šoka. Na eni strani so vse mogoče posvetne operacije, čustvene zveze in dolžnosti, številne mreže, ki posameznika združujejo in pritiskajo »k tlom«; na drugi strani avantura spoznanja in pesniške zamaknjenosti oz. umetniške proizvodnje.

Pesnik je neavtonomen, če se ravna po profitu, ali če ga – kot »Marxovo« pevko – »prevzame podjetnik ... da bi zaslužil«. Produktivno delo, proizvodjanje blaga, ravnanje v skladu z naročilom neke družbene skupine je za pesnika šok. S tem v zvezi ponavadi govorimo o ovirah pesnikovega oz. pisateljevega dela. Danes je literarna avtonomija postavljena na preizkušnjo po izredno zamotanih, pogosto prav blagih in na prvi

pogled neopaznih instrumentih. Iz prve bojne vrste proti-avtonomnih agencij so odstranjene skoraj vse klasične ovire. Celo v notorično represivnih družbah je danes govor o ustvarjalni svobodi. V nekaterih vzhodnoevropskih državah imajo pesniki oz. pisatelji zagotovljeno svobodo na ta način, da jim vlada dodeli penzione v od ponorele množice odmaknjenih gradovih, s čimer je »šok« odložen do tistega trenutka, ko se pojavi pravi grajski gospod, in ko se skaže, da je bilo grajsko stanovanje dodeljeno pod določenimi pogoji.

Vprašanje literarne oz. umetniške avtonomije je prvorazredno sociološko vprašanje, ker je »udejstvovanje pesnikove nature« prvorazreden družben pojav oz. problem. Pesnikovo ali npr. intelektualčevo »bistvo«, »jedro njegovega bitja«, »natura«... se udejstvujejo pod določenimi (družbenimi) pogoji. Predstavljamo si kmečkega sina, ki se odloči za intelektualni poklic. Ali ni to šokantno situacijo najbolj opisal France Prešeren v Sonetih nesreče? Prešeren si je gotovo zapravljal zaupanje svoje družine, svojega razreda, do določene meje tudi svojih rojakov. Živel je ločen od njih, stran od svojih korenin itn. Lahko bi rekli, da je bil njegov položaj glede na njegovo poreklo avtonomen. Bil je avtonomen celo glede na vladajočo ideologijo, tako cerkveno kot posvetno. Prešernov svet je, kot pričajo mnogi njegovi verzi (Sonetni venec, Glosa...), glede na sodobno vsakdanjo resničnost *narobe-svet*, v katerem je nebo grad, čista zarja zlatnina in rosa trave srebrnina.

Romantični Prešeren je o pesniškem poklicu govoril kot o božjem daru (»Komur pevski duh sem vdihnil«), o nesmrtnem pesniškem srcu. Če natanko premislimo to sporočilo in zanemarimo metaforični izraz, nam Prešeren pripoveduje, da je njegov prestop v svet poezije dokončen spor z »normalnimi« vrednotami in merili, da gre tako rekoč za izselitev, ki ima po eni strani značilnosti izгона iz raja, po drugi zanikanja raja. Po mnogih pričevanjih pesnikov in ne nazadnje po Marxovem mnenju se poezija oz. literatura povezuje z izstopom iz sveta vsakdanjosti, kar na neki način pomeni tudi izstop iz sveta sodobnikov. Tako Marx kot Prešeren govorita o trgovcih in prekupčevalcih kot o sodobnikih, ki se pesniškega posla ne tičejo.

Maloprej sem zapisal besedo avantura. Ta beseda se mi zdi v zvezi z literarnim poklicem še kako posrečena. Latinska beseda »adventura«, ki je deležniška oblika glagola advenio, pomeni tisto, kar bo prišlo, kar se bo ravnokar približalo, se pojavilo, kar je »na tem, da pride«.

Literatura je na neki način izstop iz sveta sodobnikov v svet »zasebojcev«: božji alibi (ki je sodobne interprete pogosto zapeljeval k sklepom o bližini literature in vere) je za pesnika naraven, kajti bog je edina priča prihodnosti, edini pesnikov sogovornik, edini njegov družabnik pri tveganjem podjetju. Literatura je potemtakem most med sedanostjo in prihodnostjo, kar seveda pomeni, da je nenehoma na koncu sedanosti in na začetku prihodnosti, kar pomeni tudi to, da je neprestan beg in neprestan lov, kar bi se dalo metaforično povedati, če bi rekli, da se njeno sidro

nikoli ne dotakne tal, ampak je zasidrano v tekoči, bežeči vodi, kar spet pomeni, da je *bolj brod kot most*. Tudi beseda pustolovščina se zdi primerna za metaforo, saj se nanaša na lov brez jasnega cilja, na mučno iskanje v praznini, pred puščavo. Pesnik je lovec, ki naseljuje prazen, odprt prostor s svojo pesmijo.

Zdi se potemtakem, da sociologija komaj more kaj povedati o literaturi sami, o njenem »plenu«: in da ostaja prejkoslej na tistem bregu, od koder se poezija odganja. Sociologija lovi literaturo za pete.

Vse to, kar smo rekli, seveda velja za določeno vrsto poezije oz. za določeno vrsto literature. Ob njen namreč obstaja cela vrsta literarnih in umetniških del, ki so voljna izvrševati družbena, skupinska itn. naročila, in ki so namenjena za zrcalo svojim sodobnikom.

Od vseh umetnosti je najtežje profesionalizirati literaturo, o čemer govori tudi dejstvo, da ne poznamo nobenih literarnih šol, medtem ko poznamo gledališke akademije, glasbene in likovne šole. Ponekod sicer obstajajo pisateljske kolonije ali (npr. v ZDA) pisateljski laboratoriji, centri, studiji itn., vendar v njih, kolikor mi je znano, avtorji bolj poročajo o svojih dosežkih, kot da bi dobavljali vzorce zanje. Pisateljske »šole« so lahko predvsem odprte organizacijske oblike, bolj možnosti kot kvalifikacijske ustanove. Manj težav je s profesionalizacijo literature v tistih okoljih, kjer literaturo smatrajo kot »odraz« ali »zrcalo« družbenih razmer, in kjer je literaturi naložena naloga razširjevalca že znanih resnic, kjer se hoče vladajoča skupina ali politika estetizirati o čemer je pred časom pisal že W. Benjamin). V teh okoljih mora neizbežno nastajati disidentska literatura. Povsem logično je, da umetnost, ki noče služiti obstoječemu redu oz. svojim sodobnikom, ne nahaja na razumevanje, doživlja vse mogoče težave, ki ponekod vodijo celo do fizičnih poškodb ali uničenja. Seveda obstaja v odnosu med institucijami oz. mehanizmi »sodobnikov« in med umetniki cela vrsta variant in stopenj; med avtonomijo in heteronomijo je množica rešitev.

Toda tu nas zanima predvsem vprašanje avtonomije. O njej smo doslej govorili bolj načelno in metaforično. Temeljno spoznanje oz. izhodišče za razpravo o umetniški avtonomiji je zgoraj zapisana domneva, da je družbeno pogojena oz. da zanjo obstajajo določeni družbeni *pogoji*.

Proces avtomatizacije, ki je lahko tudi sunkovit in se lahko sestoji iz nekakšnega avtonomizacijskega dejanja (npr. izselitev iz domačega okolja, odhod v samoto, takšen ali drugačen prekršek zoper ustaljene kulturne norme ...), se vedno začne na tleh vsakdanje, delovne ... resničnosti. Če govorimo o avtonomiji, moramo vselej povedati, *glede na kaj* je ta avtonomija. Če gre za sunek ali šok, je treba vselej definirati, odkod ta sunek prihaja, od katerega »brega« se odganja. Sunka iz praznega prostora ni. Ker gre ponavadi za spor, je mogoče opisati »proti-literarno« stran spora – četudi ne moremo vedno opisati literarne strani.

Pogosto, tudi pri Marxu, naletimo na misel, da je umetnost pravzaprav paradigma za svobodno delovanje sploh. Ali obstajajo med svobodno

delujočim subjektom in umetnikom potemtakem kakšne razlike. Avanturiste, revolucionarje in druge svobodno delujoče ljudi navadno opisujemo kot strmo zazrte v prihodnost: tudi njim se poda metafora o brodnikih, ki zapuščajo stari breg in brez strahu plovejo v neznano; to so ljudje, ki varno zavetje in polnost zamenjujejo za nevarnost in praznino; ki uničujejo preteklost in brišejo spomin.

Svobodno delovanje je seveda lahko na moč raznovrstno in njegovi rezultati so lahko pesmi, romani ali drame ali pa so načrti za ceste, hiše, avione, piramide in atomske bombe, kot so seveda lahko tudi ekološke in vojne katastrofe. Mislim, da je »strah« pred avtonomijo intelektualcev (mimogrede: tudi Mannheim ni brez njega, ko v »Konservativnem mišljenju« (1927) »nevezane intelektualce« oz. *ideologe* obsoja, da so pripravljeni opravičiti katerokoli stvar in kakršnekoli razmere, da »znajo najti argumente v korist kakršnekoli politične stvari, ki ji slučajno služijo«) povezan z dvomljivimi rezultati tehnološke revolucije, ki so ji v zadnjem stoletju služili najboljši intelektualci Evrope in Amerike. Vprašanje je, s kolikšno upravičenostjo se ta strah prenaša na umetnike.

Trditi je torej mogoče, da so umetniki poseben »segment« inteligence, in da to še posebej velja za literate – kar kaže poudariti zaradi mejnih primerov, kot so arhitekti, različni oblikovalci, filmski umetniki itn. Rezultati svobodnega ustvarjanja so pri pesnikih povsem drugačni od rezultatov pri drugih intelektualcih: ko berem knjigo, se mi praviloma *ne* dogaja, da bi zaradi nje moral kaj konkretnega ukreniti, skočiti pokonci, kaj spremeniti, preskusiti; da bi skratka moral uravnati svoje vsakdanje življenje po njen. Kot je opozoril že Schutz, povezuje akt ustvarjanja in akt branja cela vrsta enakih značilnosti: tako pisatelj kot bralec mora za določen čas pozabiti pravila vsakdanjega delovnega odnosa. Bralec mora po isti poti, po kateri je šel pisatelj. Zelo pogosto mi to ni mogoče in pogosto se s pisateljem na tej poti »sprem«. Kakor je ta »spor« družbeno pogojen (različni »spoznavni« instrumenti, različen okus...), je vendar mogoče trditi, da se dogaja na ravni posebne resničnosti in je sam avtonomen. Kot pa je jasno glede literature same, je jasno tudi za branje, da ni nujno svobodno, ampak je lahko instrumentalno, pogojeno z zunaj-literarnimi interesi, navadami, dolžnostmi itn. Prva stopnja instrumentalnega branja je branje zaradi javne ocene. Takšno branje in seveda še bolj sama ocena nujno reducira »gradivo« in najbolj verjetno onemogoča natančno zasledovanje pisateljeve poti.

Toda naloga sociologije je, kar zadeva branje, bralce, njihove navade, pričakovanja, strukturo itn. prav lahka, njena tovrstna preizkušnja pa relativno bogato dokumentirana. Pravi »oreh« zanje je prav vprašanje ustvarjanja in avtorske samostojnosti pri tem.

Kot smo mimogrede opazili že zgoraj, pisatelj, ko prestopa v svet literarnega ustvarjanja, zapušča svet, kjer se je rodil, izobraževal, družil, kjer je bil vpet v različne gospodarske in politične odnose, tradicije, zaupnosti itn. Predno je postal pesnik ali pisatelj, predno se je posvetil

svojemu poklicu, je bil kmečki ali meščanski sin, materin ali očetov ljubljeneec, pripadnik takšne ali drugačne stranke, društva itn. Kot smo že rekli, je povsem mogoče, da ga ti družbeni pečati ne bodo nikoli zapustili, tudi v trenutkih, ko se sklene ves posvetiti literaturi, svoji umetnosti. Lahko bo svojo umetnost zapisal svoji stranki, svojemu razredu, svoji biografiji itn. Povsem mogoče je, da bo zaradi svojega literarnega delovanja stopil v nove družbene ali družbene zaveze, da se bo vključil v kulturne ali literarne institucije, ki na takšen ali drugačen način socializirajo umetnosti itn. Toda to nas ta trenutek ne zanima. Zanima nas tista, morebiti prav kratkotrajna situacija, ko umetnost »prevpije« vse druge oblikacije. Gre za tiste pojave, v katerih pride do radikalne ločitve svetov »sodobnikov« in umetnosti. Tako se lahko zgodi, da pisatelj *izda* svoje poreklo in svoje poprejšnje alijanse, oz. je od njih izdan in iz njih izključen. Pisateljev družbeni položaj in njegova umetnost preprosto ne gredo več skupaj. Ti primeri niso tako redki in slovenska literarna zgodovina jih je polna (Prešeren, Cankar, Kocbek itn.). Poznamo primere osamljencev, bohemov, vsesplošnih osumljencev, ljudi, ki so v svojem okolju veljali za norce. V modernem času so takšni t.i. disidentski pisatelji v vzhodnoevropskih državah, ameriški »beat« pisatelji in pesniki itn. Mednje spadajo pravzaprav tudi vsi tisti umetniki, ki svojo umetniško pot preživljajo v tajnosti, pod izmišljenim imenom, s pomočjo psevdonimov itn. Če pogledamo slovenske sodobne razmere, bomo ugotovili, da takšnih primerov sploh ni tako malo: Jože Javoršek, Matej Bor, Pavle Zidar, Igor Torkar, Jožef Paganel, Gospa itn.

Pod pojmom »družbeno bitje« bi si seveda lahko predstavljali vso tisto množico družbenih odnosov, katerih del je bil oz. katerim se je izmaknil pisatelj, ki visoko ceni svojo svobodo, svojo posebno pot itn. Lahko bi ugotavljali, koliko je v njegovi avtonomiji »sledov« njegove poprejšnje, siceršnje družbene pozicije in najbrž to naše ugotavljanje ne bi ostalo praznih rok. Toda bolj kot to, nas zanimajo – tudi to smo že zapisali – *pogoji avtonomije*.

Če takoj na začetku izvzamemo možnost življenja oz. delovanja zunaj družbe (tu je mogoče uporabiti Marxovo kritiko »robinzonade«) in se odrečemo kakršnimkoli špekulacijam v zvezi z zunaj-družbeno naravo umetnosti, moramo vendarle upoštevati dejstvo, da nam klasične opredelitve družbene strukture in družbenih povezav, ko gre za umetnost, ne zadoščajo povsem. V tem smislu si ne moremo dokončno pomagati s kolektivno zavestjo, razredno zavestjo, skupinsko zavestjo in podobnimi pojmi. Ti pojmi nam pojasnjujejo le eno, recimo ji »negativna«, plat.

Goldmann je razvil pojem »opozicije« (glede na skupinsko, razredno, kolektivno ... zavest), medtem ko marksisti frankfurtske šole govorijo o kritični zavesti, negaciji, kognitivni kompetenci in denimo o »osvobojevalni moči refleksije« (Habermas). Nekoliko bolj se našemu konkretnemu problemu približa Schutz v »Mnogoterih resničnostih«, ko govori o različ-

nih vrstah oz. stopnjah pozornosti do življenja («attention à la vie»), in v »Tujcu«, kjer govori o »izohipsah relevance.«

Če je kaj prinesel iz zunajliterarnega sveta, je pisatelj prinesel svoj jezik, ki je kolektivni dosežek. Toda rab in tolmačenj jezika je veliko. Najprej so tu tisti njegovi sloji, Schutz jih posrečeno imenuje izohipse, ki služijo vsakdanjemu sporazumevanju, in ki jih »vključujemo« tako rekoč avtomatično. Višje kot se »vzpenjamo«, višja je jezikovna koherenca in manjša je skupina posvečenih. Nekako v središču tega jezikovnega zemljevida stojita pesništvo in ljubezen. Schutz sam je implicitno uporabil pojem *distance* med posameznimi jezikovnimi sloji in seveda tudi družbenimi situacijami, v katerih se jezik uporablja. Tujec bo družbene situacije opazoval in razumel bolj »od daleč«, učenec tujega jezika se bo vedno bolj približeval središču, toda »svobodno ga bo obvladal« šele, ko bo v njem molil, pisal ljubezenska pisma in pesmi. Schutz je potemtakem poezijo obravnaval v koordinatah, ki jih lahko imenujemo: *približevanje* in *oddaljenost, tujost in intimnost*. Drugod dodaja še pozornost, postavljanje v oklepaje, presunjenost, poseben kognitivni slog.

Vzemimo različne tipe pogovorov oz. besednih komunikacij. Če bomo hoteli nekaj dopovedati zelo oddaljenemu sogovorniku, bomo uporabljali kar najbolj preproste in kratke besede, skušali jih bomo uporabiti kar najmanj. Podobno bo, če bomo nagovarjali veliko množico ljudi, ali če bo naš pogovor na takšen ali drugačen način pogojen z množico (pogovor z branjevko, pogovor z biljeterko pri okencu, medtem ko za nami nestrpno čakajo drugi). Drugačen bo naš jezik, če se bomo pogovarjali za prijateljskim omizjem ali v družinskem krogu: uporabljali bomo celo vrsto privatnih, domačih, za zunanje opazovalce komaj razumljivih idiomov. Tudi strokovni kolegij je prilika, kjer uporabljamo specifično terminologijo. Ljubezenski pogovor utegne biti še bolj »hermetičen«, toda tudi v njem svoj jezik prilagajamo drugemu. Res je sicer, da »na štiri oči« rečemo marsikaj drugače in podrobneje, bolj odkritosrčno, manj razločno (ker niso potrebni formalni vzorci, uvodi itn.), toda tudi tu marsikaj zadržimo zase. V ljubezenskem pismu pišemo z manj zavorami kot v članku, ki je namenjen široki javnosti. Ni naključje, da je takšno uporabo jezika Schutz primerjal z molitvijo in pesmimi. Molitev je pogovor z bogom, pesem in literatura pogovor s samim seboj. Samemu sebi prikrivamo najmanj.

Za ta absolutni, odprti pogovor pa je potrebna posebna pozornost do jezika, do njegove vsakdanje, splošne rabe, kajti v tej vsakdanji in splošni rabi je jezik namenjen večjemu ali manjšemu prikrivanju (čustev, prepričanja, takšnih ali drugačnih težav in tegob, tega, čemur z eno besedo pravimo resnica).

Če govorimo o družbenih razlogih in pogojih za takšen samogovor, moramo računati s tem, da sodobne množične komunikacije in družbene razmere v našem času izrazito ovirajo takšno odkritosrčno in resnicoljubno rabo jezika. Splošno rabo jezika bi imenoval pridušeno, zaplombirano. V Hitlerjevi Nemčiji so med vojno prodajali tako imenovane

»ljudske sprejemnike« (Volksempfänger), radijske aparate, ki so bili uglaseni na eno samo postajo. Vsakdanji in splošni jezik rabi za manipulacijo, usmerjanje; je komunikacijsko *sredstvo*, komunikacijska embalaža. Čimmanj si ga zapomnimo, tem bolj je blizu svojemu cilju. Po uporabi ga pozabimo, odvržemo. Radijski in televizijski jezik se sproti porablja, gre v »eter«, časopise po enkratnem branju zavržemo. Lieratura je eno redkih mest, kjer jezik ostaja.

Kot je mogoče reči, da množična družba (na opisane načine) izriva individualni jezik resnice, ga s svojim nasiljem (nehote) tudi spodbuja. S svojimi heteronomističnimi apetiti, s svojim vistosmerjanjem povečuje hrepenenje po avtonomiji, ki ji zdaj lahko dodamo še naslednja imena: obujanje jezikovnih »prastruktur«, jezikovna igra, narobe-jezik, kritična raba jezika, težnja k jezikovni »harmoniji« oz. lepoti, težnja k perfekciji, samospraševanje, samouresničevanje, samopotrjevanje, obvladovanje jezika itn. Za literaturo oz. poezijo je značilno tisto obvladovanje jezika, ki je značilno za tujčevo *približevanje* osrčju tujega jezika. To osrčje je obdano z mnogimi ovirami, pasovi in sloji. Schutz je posrečeno primerjal tujčevo približevanje z gibanjem po hribovitem terenu. Jezik ljubezni, molitve in poezije je najvišji vrh tega zemljevida.

Napetost med splošnim in individualnim (literarnim) jezikom mora obstajati zaradi nerazrešljivega spora med družbeno večnostjo in individualno začasnostjo, med človeško nesmrtnostjo in človekovo smrtnostjo, med družbeno varnostjo (zavarovanostjo, zaverovanostjo) in človekovo radovednostjo.

V nasprotju z romantično postavko o pesniku zunaj družbe je treba ugotoviti, da je literarni avtor »družbeno bitje« na ta način, da se nahaja v samem središču družbe, na njenem vrhu. Nenehoma je od nje *oblegan*, z njo je obložen in pred njo se oblaža, omejuje, brani na različne načine. Metafora o slonokoščnem stolpu se zato zdi prav posrečena: njen »enciklopedični« pomen je »duhovni umik iz (vsakdanje) resničnosti in akcije«, kar je skoraj dobesedna ponovitev tega, kar smo ugotovili glede različnih »resničnosti« oz. stopenj pozornosti. Slonokoščnega stolpa v vsakdanji resničnosti ni na enak način, kot nebo ne more biti grad in rosa trave ne more biti srebrnina. Slonokoščeni stolp ni drugega kakor metafora, literarna izmišljotina: navadni jezik jo napada z vseh strani, toda ko se je hoče polastiti, ostane »praznih rok«. Literature ni mogoče zavzeti, kot ni mogoče zavzeti slonokoščnega stolpa, ki seveda tudi ni nikakršno zaresno pribežališče, ampak je duhovna konstrukcija par excellence. Gotovo je tudi družbena konstrukcija, saj tako slonova kost kot stolp pripadata družbenemu jeziku; še več, tudi slonokoščeni stolp je postal del vsakdanjega jezika, o čemer ne nazadnje priča njegova uvrstitev v enciklopedijo. Ko se tedaj varuhi družbenega jezika spotikajo ob občasne vzdihne po slonokoščnem stolpu, jim je treba reči, naj se ne bojijo za prerazdelitev družbenega bogastva in družbeno diferenciacijo: gradnja slonokoščenih stolpov ne stane nič.

V študiji »Simbol, resničnost in družba« Schutz navaja odlomek iz Eliotovega esaja o Danteju, ki se začneja z besedami: »Prava poezija lahko komunicira, predno jo razumemo...«. Nato komentira:

»...dejstvo, da je znotraj omejenega področja umetniškega dela bistvo pesniške vsebine, samo notranje razmerje simbolov, in da je nepotrebno in morda celo škodljivo iskati referenčno shemo, ki jo simbolizirajo predstavljajoči elementi simboličnega razmerja, ko bi res bili predmeti sveta vsakdanjega življenja. Toda njihova zveza s temi predmeti je bila presekana; raba predstavljajočih (appresenting) elementov je le sredstvo komuniciranja; medtem ko poezija komunicira na ta način, da uporablja običajni jezik, so ideje, ki jih simbolizira ta jezik, resnične entitete znotraj omejenega področja poetičnega pomena. Spremenile so se, če uporabim Jaspersov izraz, v »šifre« za transcendentalne izkušnje, ki jih razumejo le tisti, ki imajo eksistencialni ključ zanje. In v tem smislu, in samo v tem smislu pravi Jaspers: »Simbol omogoča združitev (communion) brez komunikacije (Schutz, 1971, 346–7)«

Tu se Schutz dotika problema interpretacije oz. komunikacije literarnega dela, ki je za pričujoče razmišljanje sicer relevantno, ki pa ga na nek način tudi zaključuje. Govori namreč o tem, da za življenje (t.j. družbeno funkcioniranje) literature opustitev avtonomije, ki si jo je literatura priborila z umikom v »slonokoščeni stolp«, sploh ni nujna. Predno torej govorimo o klasični komunikaciji in o procesih družbene »verifikacije« umetnosti – ko je enkrat umetniško delo dokončano – moramo govoriti o tistih oblikah »komunikacije« ali – s Schutzovimi oz. Jaspersovimi besedami – združevanja s pomočjo literature, ki ostaja znotraj območja poetične resničnosti in ki ne išče »referenčnih shem« med predmeti vsakdanje resničnosti. Kot sem že zapisal, je sociologija v svoji zgodovini že dovolj nadrobno opisala omenjeno klasično komunikacijo. Njena nova naloga je opisati dogodke na meji med umetniško in vsakdanjo resničnostjo in tiste (družbene) procese, ki ob združevanju z umetnostjo ohranjajo napetost med vsakdanjim in umetniškim jezikom oz. vse tiste reči, ki smo jih zasilno imenovali s pojmom avtonomije. Mimogrede naj omenim, da dragoceno pomoč v tem smislu nudijo nekatere raziskave, ki jih je pod naslovom »teorije recepcije« opravil nemški literarni zgodovinar Hans Robert Jauss.

Kot sem zapisal že v začetku, je vprašanje umetniške avtonomije mimo drugih sociologov in družboslovcev zaposlovalo tudi Karla Marxa in logično tudi mnoge stranke, gibanja in režime, ki se na Karla Marxa sklicujejo. Nič čudnega ni, če takšna gibanja, stranke in režimi poudarjajo pomen t.i. amaterske umetniške dejavnosti, katerih glavni smisel naj bi bil v njihovi »neproduktivnosti« glede na kapital, profit, naročila družbenih skupin itn. Svobodno ustvarjanje je v resnici lahko samo ljubiteljsko.

Sveda je veliko vprašanje, ali je takšna dejavnost v neki družbi zares omogočena, ali pa je »omogočena« na organiziran način. Amaterizem se – žal – zelo pogosto sprevrča v banalno ponavljanje že znanega in v

spekulativno vrsto umetnosti, ki je neke vrste zajedavec glede na poklicno umetniško dejavnost. Največkrat se amaterizem pojmuje kot nekakšna dekoracija rutinskih opravil, o čemer pričajo različne literarne in slikarske pa pevske dejavnosti, ki ostajajo znotraj tovarniških zidov, da bi delavci z njihovo pomočjo lažje delali, kopičili svoje proizvode in postali produktivnejši v interesu tovarniškega ali kakšnega drugega vodstva. Lahko si samo predstavljamo, kakšna je lahko tolerantnost za svobodno umetniško ustvarjanje znotraj kakšne tehnokratske združbe, katere cilj je proizvajati čim ceneje, da bi lahko na svetovnem tržišču konkurirala drugim tehnokratskim korporacijam.

Gotovo zveni paradoksalno, če rečem, da je bistvo svobodne umetnosti v tem, da zahteva zase »celega človeka«, kar pomeni, da je umetnost zanj pravi *poklic*, delo, h kateremu je poklican oz. za katero se čuti poklican. To pomeni, da si umetnik sam določa svoj delokrog, in da ne izvršuje nikakršnega »zunanjega« naročila.

S tem nikakor nočem razvrednotiti pojma amaterizma. Spomnimo se le ljudskih pesnikov in pripovednikov od Grčije preko trubadurjev do današnjega časa; številnih mestnih in vaških »originalov«, raznih mojstrov besede in jezika, ki jih najdemo daleč stran od literarnega ali kakšnega drugega establishmenta. Tak literarni ustvarjalec – če ga lahko tako imenujemo – se morda ne zaveda, da je to, kar pravi, literatura oz. umetnost. Literarna zgodovina je polna takšnih primerov: na prvi pogled kaotičnih, literarno neizobraženih, prvinskih poetov. Na svoj način se temu problemu odzivajo modernistične poetike, na čelu z nadrealizmom, ki gojijo spontanizem in opuščajo razlikovanje med profesionalno in amatersko literaturo.

Kitajski pisatelj Chun-Chan Yeh v svojem romenu Vas v hribih opisuje pravega ljudskega pripovednika, ki kot kaže, nima težav s svojim oko!jem, čeprav ne izvršuje nobenega njegovega eksplicitnega naročila. Yehova vas – tako kaže – ne čuti potrebe, da bi prevzgojila svojega literarnega čudaka; zanj skrbi, ne da bi si ga skušala podrediti, kajti to bi pomenilo uničenje njegovega mojstrstva.

Če še nekoliko podrobneje razčlenimo postopek »avtonomizacije« umetnika, moramo spregovoriti tudi o vprašanju umetniške *koncentracije*. Že prej smo govorili o pojmi, kot so »šok«, »postavljanje v oklepaje«, »pozornost« glede na določen kognitivni slog oz. omejeno pomensko področje int. Toda te kategorije so nam rabile bolj kot metafore, ko smo skušali pokazati *družbeni položaj* umetnika in družbene pogoje zanj. Če govorimo o koncentraciji, ki je le etapa v pridobivanju tega položaja, moramo te kategorije uporabljati bolj ozko, tehnično. Tu zdaj še ne govorimo o specifičnem jeziku umetnine, ampak o »pripravljalnem postopku« zanj; ne govorimo o umetnini, ampak o naravnavanju k njej. Tudi to naravnavanje se dogaja v družbenem prostoru in je sociološko zanimivo.

Ko pišem ta spis, okrog mene »mrgoli« družbenih impulzov: od zvokov iz radijskega sprejemnika, pogovora na vrtu ali na ulici, do cingljanja telefona in hišnega zvonca. Ko sedem k pisanju, me takšni impulzi (zvoki, šumi, bolj ali manj oddaljeni gibi, silhuete ljudi in predmetov, med katerimi so najbolj vidni različni »kulturni« predmeti, kot so knjige in časopisi) še najbolj motijo. Med te motnje se mešajo različni spomini, tesnobe, pomisleki itn. Pomislim denimo na učinek svojega pisanja, na različne stroge urednike in bralce, na tiskovne napake itn. Razmišljam o podobnih trenutkih v preteklosti, na misel mi prihajajo različni pogovori in branja – ki nimajo neposredne zveze s temo »Sociologija in literatura«. Pomislim na razne neplačane račune, na razmere na svojem delovnem mestu, na težavni gospodarski položaj, v katerem se nahaja moja domovina, na svetovne politične razmere itn.

Nekaj podobnega se dogaja vsakemu piscu, v najostrejši obliki se to dogaja pisatelju oz. pesniku. Glavna njegova naloga je *prekiniti* tok informacij, ki jih dobavlja opisano okolje: prepustiti se mora drugemu toku. Čim dlje je bil prepuščen zunanjim informacijam, čim dalj časa je preteklo od zadnjega pisanja (ali pripovedovanja?), tem težje bo našel pravnjno lego za svoje umetniško delo.

Pri tem bi rad opozoril na problem konceptov in zapiskov. Ti so lahko prav različni in mogoče je, da so nastali v trenutku literarne koncentracije, vendar je to malo verjetno. Bistvo konceptov in zapiskov je, da nastajajo zaradi pomanjkanja pogojev za koncentracijo. Ravno toliko še utegnemo, da si nekaj pribeležimo, hato teče naprej rutinsko delovanje. Večina takšnih konceptov je nastala v »budnem« stanju in zato je prva naloga literata, ki se hoče ravnati po njih, da jih prevede v nov jezik. Navadno od koncipiranih besed nobena ne bo pripuščena v umetnino. Rekel bi, da so v določenem smislu vsi ti koncepti neuporabni: so le grobo gradivo, kot so na svoj način grobo gradivo vse tiste informacije in vsi tisti impulzi, o katerih sem govoril zgoraj.

Koncepti umetnin in umetnine so si v takšnem sorazmerju kot povzetki sanj in sanje. Medtem ko je nek »argument« v kontekstu sanj funkcioniral brez težav, z njim v budnem stanju skoraj ne vemo kaj početi, zato tudi nikoli ne moremo niti natančno reproducirati niti pojasnjevati sanj.

Z vsem tem hočem reči, da je »logika« literature oz. literarnega ustvarjanja vse nekaj drugega kakor logika jezika, s katerim naročamo razna opravila v »budnem« stanju. O tej logiki je seveda težko razpravljati; nekdo poreče, da je preciznejša, in bo imel prav v tem smislu, da ji ni nič »podarjeno« iz situacijskega konteksta. Medtem ko je še kako važno, ali govorimo ideološki traktat na političnem sestanku ali ob slovesu s taksistom, ki pričakuje naše plačilo in nič drugega; medtem ko je še kako važno, ali pišem ljubezensko pismo svoji izvoljenki ali svoji davčni upravi; ali rečem stavek »to, kar ste povedali, nima ne repa ne glave« miličniku ali svojemu študentu; ali povem stavek »tukaj je privatno stanovanje« po

telefonu ali recimo na pogrebni svečanosti ali v direktorjevi pisarni... mora literarni tekst poskrbeti za vse »priložnosti«. Svoje pomene mora na neki način »skleniti« in dopolniti, da »učinkujejo« ne glede na kontekst, situacija mora biti »kompletna«, razvidna ne glede na čas in prostor branja. S tem nočem reči, da mora razlagati: doseči pa mora svojo *avtonomnost*. Če popisuje prizor v električni centrali, mora biti razumljiv tudi nekomu, ki ni inženir elektrotehnike. Ohraniti mora svojo relevantnost, tudi če je zgodovinski čas, ki ga opisuje, že pretekkel, in tudi če bralec nima pojma o njegovih podrobnostih.

S tem seveda nočem reči, da ljubezensko pismo davkariji ne bi bilo še kako literarno učinkovita domislica, toda v njej ne more biti nič priložnostnega. Če pisatelj popisuje žensko bitje kot stroj, ali če je nebo grad brez vratarja, je s tem postavljen nov, vendar definitiven pomen ženske oz. neba, ki je zdaj popolnoma odvisen od literarnega konteksta. Ta pomen se v branju popolnoma izčrpa oz. napolni in zanj ni (ne sme biti?) odločilna nobena nova bralna situacija. Strogo vzeto, literarni pomeni niso odvisni od okoliščin, kot so te denimo odločilne za pomene besed »tukaj«, »zdaj«, »zunaj«, »tisto« itn.

Ob vsem tem se seveda zastavlja vprašanje mnogopomenskosti literarnega dela in njegove »abstraktnosti«. Čeprav to vprašanje ne sodi neposredno k temi, o kateri je tu predvsem govor (ker je to že vprašanje recepcije), lahko rečemo, da literarna mnogopomenskost ne more biti enaka mnogopomenskosti besede »tukaj« ali stavka »tukaj je privatno stanovanje«. Mnogopomenskost, o kateri govorimo v zvezi z literaturo in umetnostjo, lahko ponazorimo npr. z verzom »al' lepše od Urške« bilo ni nobene«.

Prav bo imel tudi tisti, ki bo o literarni logiki trdil, da je manj precizna od drugih, kajti avtorju izjave »al' lepše od Urške« bilo ni nobene« ne bo treba (in tudi ne mogoče) prav nič pojasnjevati, v kakšnih okoliščinah mu prihaja na pamet ta sintagma, kot mora pojasnjevati govorec zgoraj omenjenih »zmuzljivk«, npr. »tukaj«, »zdaj« itn. Če nekdo izreče besede »tukaj«, »notri«, »tisto« itn. ali stavek »to, kar ste povedali, nima ne repa ne glave«, bomo takoj začeli uganjevati in dopolnjevati; ta stavek, te besede in njim podobne nimajo samostojnosti, ampak je njihov pomen situacijsko odvisen: kličejo od sebe ven, k pojasnilom, komentarjem itn. Literatura uporablja praviloma stavke in besede, ki so razumljivi »sami od sebe«, literatura je edini njihov življenjski prostor in njihov glosarij.

Še boljše povedano: literarni tekst nam omogoča »zasledovanje« hote-nega pomena brez vsakega tolmaškega aparata, oz. je ta aparat že pri roki »na licu mesta«. Lahko bi rekli, da je tedaj literatura v svojem bistvu nepreverljiva in torej na svoj način tudi »neprecizna«. Ta »nepreciznost« pa omogoča, da literarni tekst ostane literaren, ne glede na to, ali ga beremo na političnem sestanku ali ob slovesu s taksistom, ki pričakuje naš denar. Tako je vsaj v načelu, saj vemo, da je mogoče literarna dela tolmačiti na različne neliterarne načine: vendar tu ni govor o teh rečeh.

Ali nam je Prešeren kje pojasnil, kakšna je Urška, ki je najlepša od vseh »Ljubljank«? Kaj vemo o njeni postavi, barvi oči in las? Vemo, da je glede lepote mogoča množica mnenj in razhajanj, in da je izjavljanje o njej podvrženo silovitim oscilacijam, ki so družbeno pogojene. Lepote ni mogoče dokončno izmeriti in za dalj časa potrditi; o njej recimo sklepajo različne žirije, česar tolmači fizikalnih in ekonomskih zakonov nimajo v navadi. V primeru Urškine lepote je glavna in edina avtoriteta France Prešeren oz. njegova pesem o povodnem možu. Višjih in bolj merodajnih pojasnil ne bomo ne dobili ne iskali. Kot je Prešernova »izjava« v bistvu abstraktna, je hkrati izredno konkretna, saj je povsem izčrpna. Če beremo literaren stavek, ki se glasi »al' lepše od Urške bilo ni nobene«, bomo – če bomo pristali na literaren odnos do njega – zlahka sledili avtorju in njegovemu hotenemu pomenu vse do lepote, ki ji je ime Urška, ne da bi nam prišlo na misel, da bi vprašali za njeno postavo in naslov. To se nam bo godilo pod pogojem, če bomo na pesnikov jezik povsem osredotočeni, in če bomo brez pridržkov stopili v njegov ris. To pa se nam bo posrečilo predvsem takrat, kadar je pred nami (bralci) to stopinjo napravil že literarni avtor. Pisatelj nas bo moral na svoj abstraktno-konkreten način »zapeljati« v odnos, v katerem ne bomo postavljali »neprimernih« vprašanj, kar bo storil s tem, da bo do skrajnosti »napel« svoje sporočilo, da bomo »oslepeli« za vse drugo. Drugo ime za to napetost je koncentracija. Pesniški jezik je abstrakten in neprecizen zato, ker ga ni mogoče meriti z uveljavljenimi merili, konkreten pa zato, ker je z njim ali v njem podan celoten kozmos in ker je v tem kozmosu vse tako precizno domišljeno in zraščeno (conresco). Mnogopomenskost je ravno v notranji zraščeni umetnine, ki ostane neprizadeta od »zunanjih« vplivov v najrazličnejših časih in okoliščinah in zaradi svoje kompletnosti pripravljena za katerokoli »aktualizacijo«. Njena mnogopomenskost je v tem, da omogoča pristop iz najrazličnejših smeri, iz najrazličnejših svetov in je seveda v nekem smislu njihov koncentrat in njegova last. Je kot vrh gore, ki je dostopen iz vseh smeri neba, pa nobena pot ni prava in vrh nobeni od njih ne pripada; ni sklep nobene od njih ampak od vseh skupaj. Kot je trdil že Šklovski, branje ne more biti prepoznavanje. V literaturi ni mogoče nikakor in ničesar identificirati, kot v ljubezni ni poistovetenja, ampak je združevanje. V ljubezni in v vsakem pristnem človeškem odnosu ne iščem sebe, ampak drugega. Tudi v tem smislu je umetniška avtonomija mesto radikalne socializacije, spoznavanja, da poleg mene obstaja še množica svetov. Ljudje, svetovi in umetnine seveda niso tu v prvi vrsti zato, da bi si jih podredili, jih osvojili, si z njimi pomagali pri svojih načrtih itn. Čim svobodnejša je družba, tem več avtonomije in doživljanja drug(a)cnega dopušča.

Avtonomija umetnosti je važno merilo za sociologijo, ki nima namena služiti neki ideologiji in vse posamezno sproti poobčevati, ampak hoče analizirati medsebojne odnose in biti pozorna na instance, v katerih prihaja do zadržkov glede »udejstvovanja človekove nature«.

Estetika, njen pomen in vloga

Literatura in umetnost ter kultura v širšem pomenu besede so predmet več strok, od filozofije, primerjalne književnosti in umetnostne zgodovine, do novejših strok, ki se izogibajo tem tradicionalnim panožnim opredelitvam (semiotika, psihoanaliza itn.). Nedvomno je, da kvantitativno in tudi po svoji navzočnosti v zavesti javnosti zvečinoma prevladujejo prve.

Estetiko danes na splošno razumemo kot filozofsko disciplino, katere predmet je umetnost (in včasih še vedno tudi lepo). Kot taka je bila v polpretekli dobi predmet mnogih kritik, ki so kritizirale estetiko 1. predvsem zaradi njene povezave z »neznanstvenimi« pojmi, kot so subjekt, umetnost, itn., in s tem njeno lastno neznanstvenost; 2. z druge strani, kritizirale so jo kot »panožno« filozofsko disciplino, ki ohranja in perpetuira stare metafizične in idealistične sheme, medtem ko naj bi bilo treba, nasprotno, umetnost, umetniški produkt, obravnavati celostno, lahko bi rekli (upoštevajoč pri tem, da takšna opredelitev povzroča spet novo cepitev) v vseh njenih »funkcijah«, med katerimi je estetska funkcija sicer lahko tista *differentia specifica* umetniškega dela, ni pa nikakor njegova edina funkcija. To opredelitev – ki v glavnih potezah zavzema stališče češkega strukturalizma – lahko z marksistične perspektive dopolnimo z drugo, po kateri pade umetniška produkcija a) pod splošni zakon produkcije in b) je del družbene nadzidave z vsemi (dovolj znanimi) posledicami in lastnostmi, ki odtod izvirajo.

Najprej navedena kritika estetike je novejšega datuma ter se ujema s težnjami po znanstvenosti produkcije spoznanj. Gotovo je navzoča še tudi danes, čeprav je v svoji kritiki estetike stopila iz horizonta neposredne kritike estetike, ustvarjalnosti itn. in to še najbolj s tem, da je premestila samo problematiko.

Če stopimo s terminom estetike v širši, svetovni prostor, vidimo, da pomeni danes estetika predvsem konvencijsko oznako, ki združuje vrsto strok, področij in metod, ki imajo za predmet umetnost v najširšem pomenu te besede (in ta pomen je širši kot pri nas, saj pri nas navadno ne vključuje masovne kulture), torej predvsem umetnost kot privilegirano obliko ustvarjalnosti ali umetnosti kot specifično obliko produkcije.¹

Estetika je danes tako estetika v Baumgartnovem smislu, veda o prirodno in umetniško lepem, kot tudi o estetsko grdem, nenazadnje pa se

¹ Že ob umetniški ustvarjalnosti in produkciji se pogosto pojavlja dilema: ali je to odnos konjunkcije, disjunkcije ali identitete. V filozofiji ali »teoriji« se ta dvojica navadno kaže v disjunktivnem odnosu, v kulturni politiki ter umetnostni kritiki in publicistiki pa navadno kot sinonima, kar je po svoje simptomatično, saj se o »ustvarjalnosti« navadno govori ob ljubiteljski, amaterski kulturi in umetnosti ter predvsem ob »množični« (ne »masovni«) kulturi, torej tam, kjer je poudarek na ustvarjalčevem naporu, izražanju in ustvarjalskemu zadovoljstvu, medtem ko se izraz produkcija uporablja na splošnejši, širši ravni, ki predpostavlja konsumpcijo.

ta izraz uporablja tudi pri »face lifting« in vizagizmu. Estetika torej nosi v sebi zgodovinsko in kulturno pogojene in povzročene pomene, ki imajo pri nas nekatere specifičnosti, prevladujejo namreč tisti pomeni in pojmovanja, ki se navezujejo predvsem na nemško in v novejšem času (a pod drugimi imeni in v drugi terminologiji) deloma na francosko filozofijo in teorijo v širšem pomenu besede.

Estetika je pri nas tako predvsem veda o umetnosti ali o njenih učinkih (s tem nočem obnavljati starih dilem: gre mi za najmanjši skupni imenovalc izraza), je veda, katere predmet je umetnost v najširšem smislu in v bolj ali manj konvencionalnem pomenu besede (kajti celo novejša francoska teorija, ki je na začetku izenačevala umetnost – predvsem literaturo – z drugimi oblikami diskurza, se je sčasoma povrnila k nereduktibilni specifičnosti estetskega).

Če hočemo načeti vprašanje estetike pri nas, njene vloge in naloge, razpolagamo z dvema možnima pristopoma: lahko začnemo z dejanskim ali z zaželenim stanjem (ki je pravzaprav proces), torej ali s tem, kar je, ali s tem, kar naj bi bilo. Skušal se bom izogniti ne ravno redki zmedī, ki izhaja iz pomešanja obeh pristopov.

V oči bode predvsem dejstvo – ki je sicer na videz zunaj neposredne teorije (in estetika je teorija) – ki pa jo bistveno določa, namreč družbeni pomen, ki ga ima estetika pri nas in ki je nesorazmerno majhen. Vzrok temu je predvsem v tem, da je estetika vplivna in tudi »koristna«, predvsem če omogoča povezavo z umetniško in širšo prakso, kajti šele ta vez – h kateri bistveno prispevata umetnostna kritika, umetnostna zgodovina itn. – lahko estetiki omogoči njeno produktivnost (ta produktivnost je mišljena v pomenu, ki velja za vse fundamentalno raziskovalno delo). V obratnem primeru ostaja estetika v redu diskurza in ne prestopi v red reči. Mislim, da je pri nas tega prestopa in povezave premalo. Ta vrzel med obema redoma se kaže navadno tudi v tem – in to velja predvsem za razmerje med umetnostno zgodovino in estetiko – da je poznavanje ene obratnosorazmerno poznavanju druge. To pomeni, da umetnostnega zgodovinarja sicer lahko vodi iz prakse pridobljeni »občutek« in da »filozof« lahko vrže čez vsako delo neko konceptualno mrežo in vanjo ulovi tisto, kar je z njo pač uspel pokriti, da pa sta obe poti v glavnem neproduktivni.²

Prvo navadno še dosti bolj velja za kritiko, ne nazadnje zato, ker je bolj izpostavljena in bolj na očeh. Predvsem pri kritiki – izjema je tu predvsem literarna kritika – smo priče »spontani filozofiji umetnostnih kritikov«, ki se kaže v nekritičnem sprejemanju dostikrat naključno izbranih teorij, ta arbitrarnost pa povzroči, da se te teorije, uporabljene v kritiki, preoblikujejo v ideologeme. Nasprotno pa je v drugem primeru vedno že vnaprej jasno, do kakšnega rezultata bomo prišli. Takšni teoriji, ki bi ji lahko za zgled rabila Marxova metoda v *Kapitalu* (in drugod), kjer je analiza vedno konkretna, kjer sta predmeta raziskave in njena metoda

² Jasno je, da tu zanemarjam vlogo spoznavanja in spremljanja teorije ter vsa temu pripadajoča vprašanja.

konstruirana skoz analizo dotedanje teorije in prakse. Drugačen pristop in drugačna teorija sta potem predvsem bolj ali manj deduktivno izvedena konstrukcija, ki je nenazadnje neobvezna, saj ne omogoča kriterija preverljivosti, ki je v našem primeru prav v tem, koliko se teorij posreči ponuditi podlago za »prevod« umetniškega diskurza v kritiški ali teoretski diskurz ter za zajetje umetnosti v družbenozgodovinski kontekst. Takšna ločitev ni izključitev te estetske teorije iz dejanskosti, njena vključenost in ujetnost v to dejanskost namreč manifestirata v njen posredno in nereflektirano, predvsem pa »na ta način ne prideš do kakega posebnega bogastva opredelitev«.

S tem nočem reči, da moramo zdaj združiti oba ekstrema in bomo »bel et bien« dobili pravo rešitev. Nasprotno, treba je predstaviti samo vprašanje in problematiko. Prvi korak k temu je, da ločimo nekaj postopkov, ki so pri mnogih od nas že predolgo pomešani, in ker so pomešani, so tudi nejasni, in ker so nejasni, tudi onemogočajo pravilno postavitev problema.³

Začnimo z razliko med produkcijo in ustvarjalnostjo⁴. Predvsem: akt produkcije oziroma ustvarjalnosti ni isto kot akt konsumpcije oziroma »uživanja«, »doživetja« ipd. Ta pomešanost obeh postopkov, oz. procesov oz. praks se kaže npr. v kulturni politiki. Tako npr. programi kulturnih institucij pri nas pogosto nezavedno obnavljajo in pospešujejo obstoječa razmerja in sheme v smislu »še več tega, kar že je«. Pri tem takšni fenomeni izrinejo na dan drug teoretski problem, ki je v navedenem primeru v tem, da je umetniška *produkcija* obravnavana kot produkcija, ki naj bi sledila zakonom blagovne produkcije, zakonom ponudbe in povpraševanja, govori pa se o *ustvarjalnosti*, pospeševanju ustvarjalnosti itn., ki je načeloma razbremenjena teh zadolžitev. Kar je umetniška produkcija zenačena s produkcijo »nasploh«, je pri vsem tem pomembna kvantiteta, ne pa kvaliteta. Glede tega velja v kulturi poseben odnos, ki je izjemno podoben znanim ekonomskim modelom: če lahko govorimo o planskem in tržnem modelu v ekonomiji, lahko o podobnem govorimo tudi na področju kulture: pri nas prihaja do mešanice enega in drugega, mešanice, ki v nekaterih točkah presega oba, ki pa v drugih obstaja na ravni enega ali drugega ali ju pomeša, iz česar pogosto izhaja zmeda. Ta lastnost se kaže tudi v vrednotenju: edino sprejemljiva »masovna« kultura je »množična« kultura, preostanek (ki ga sploh ni malo) pa kratkomalo ignoriramo, saj ni del predmeta obravnave in usmerjanja, ali pa le redkokdaj in v ozkih krogih (zvrsti likovne umetnosti, popularne glasbe, »nižjih« literarnih zvrsti itn.).

Slabosti te nezavedne pomešanosti se v kulturi kažejo tudi v načrtova-

³ S tem, ko so napačni, pa so vseeno hudo realni, saj jih nihče strokovno ne kritizira, (tudi) zaradi česar svobodno živijo dalje; s tem seveda koristijo povsem določenim interesom, interesom, katerih nosilci potrebujejo nejasnost. (In nikar si ne domišljajmo, kako nastopa upravičenost te »potrebe« ravno reflektirano; na tej ravni nastopa predvsem potreba ter nujnost njenega upravičevanja.) Potrebujejo »kulturo« in pripadajočo refleksijo, ki identificira in pomeša produkcijo in konsumpcijo.

⁴ Produkcija in ustvarjalnost imata danes že skoraj toliko pomenov kot ideologija.

nju: še bolj kot v gospodarstvu udarja tu na dan »nepredvidljivost«, namreč to, da se kulturnim organizacijam nove oblike dela, novosti v izraznem pomenu vedno vsilijo »od zunaj«. Jasno je, da kulturna politika ne more načrtovati novosti, vrhunskih ali vsaj avantgardnih del in avtorjev, *lahko pa omogoča pogoje zanje*. V zadnjem času je stanje v množični kulturi ter v tradicionalni literaturi in gledališču ugodnejše.

Kakšno zvezo ima to z estetiko? Pri razvijanju nekega področja obstaja več stopenj, ki niso nujno sukcesivne. (In pri tem imam v mislih slovensko situacijo.) Prva je seznanjanje z neko teorijo, ki je hkrati informacija. Druga je presaditev te teorije na lastna tla, upoštevajoč ob tem obstoječe razmere, in tretja je njena neposredna uporaba. Hkrati s tem prisvajanjem teorije mora obstajati »praksa« ali produkcija, ki se je teorija »oprime«, s pomočjo katere se razvija, modificira, prisvaja in konkretizira. Če se to ne zgodi, ostane teorija (v tem) sterilna. Če pa se ne uspe povezati s posebno in splošno umetniško prakso pa ji ta lahko nudi nadaljnjo spodbudo in možnost razvoja.⁵

Ob tem pa je nujno ločevati nekatere termine in nekatere postopke. Ustvarjalnost je sicer res obremenjena s teološko tradicijo in produkcija je res dobila skoraj izključno domovinsko pravico v večini (tudi marksističnih) spisov, še posebej v polpreteklem času, ko je bila ustvarjalnost kritizirana prav zaradi svoje domnevne neznanstvenosti. To drži, res pa je tudi, da se je za ustvarjalnost pokazalo, da je zmožna eksaktnejših raziskav, kot pa so bile »analize« v mnogih zelo popularnih – tudi marksističnih – delih okoli šestdesetih let. Poleg tega se je pokazalo, da je precej problematična in vprašljiva tudi znanstvenost, ki je bila podlaga za kritiko ustvarjalnosti.

Nasprotno pa je tudi pojem produkcije precej prazen, če ga uporabljamo vsepovsod in to v izpraznjeni obliki, namreč v tisti, pri kateri pozabljamo, da ni produkcije »nasploh«, marveč je produkcija vedno specifična. Mislim torej, da bi bilo potrebno najti stičišče obeh pojmov, ki ne bi bilo obremenjeno in pogojeno z deloma že preseženimi diskusijami. V nasprotnem primeru končamo namreč ali v eksteritorialnosti umetnosti, v mitu avtorja, umetnika, ustvarjalnosti itn., ali pa v redukcije umetniške produkcije/ustvarjalnosti na ekonomsko produkcijo, ki naj bi bila načeloma usmerjena na trg (in to praviloma na produkcijo, kot je bila zastavljena v kapitalizmu).⁶

Kajti verjetno problem ni v tem, da bi v teoriji ustvarjalnost nadomestili z bolj znanstveno »produkcijo«, gre za to, da bi v praksi produkcija *postala* ustvarjalnost.

⁵ Sploh je za večino avantgard XX. stoletja (in tudi starejših, če ob tem ne privolimo v tezo, da obstajajo avantgarde le v tem stoletju) značilno, da so ob njih sočasno nastajala kritiška in estetska gibanja, ki so te avantgarde in smeri utemeljevala, a se hkrati na njihovi podlagi tudi konstituirala. Tudi za umetnostno teorijo ali estetiko velja zakonitost vsake teorije: za njen realni družbeno-zgodovinski ali vsaj ožje družbeni pomen so potrebni določeni pogoji; če jih ni, se teorija aktualizira kasneje ali tudi nikoli.

⁶ Če trdi, npr., P. Macherey, da je osrednji pisatelj problem »Kaj naj naredim, da me bodo brali?«, pomeni to nekaj drugega v Franciji, ZDA, ali Sloveniji.

Drugo vprašanje je vprašanje metode: eno je namreč akt produkcije umetniškega dela in drugo je akt konsumpcije. Ta delitev določa tudi dve različni metodi in dva predmeta, ki ju sicer družbi umetnost kot družbeni produkt, ki pa ju bi bilo najbrž treba na tej stopnji razvoja estetike ali umetnostne teorije pri nas – ki glede tega ni tako daleč kot, npr., politična ekonomija – raziskovati. Ponekod govorijo o razliki med poetiko in estetiko.

Pogosto govorimo, da naj neka teorija pokaže svojo sposobnost pri analizi konkretnih del oziroma naše družbene oziroma umetniške prakse. To je gotovo samoumevna zahteva, kar pa najbrž ne velja enakovredno za drugo, po kateri naj bi iz te lastne prakse tudi razvili lastno teorijo. Ta želja je danes najbrž že izvedljiva na ravni družbenega in ekonomskega sistema, samoupravne organiziranosti itn., v umetnostni teoriji oz. v estetiki pa vsaj zaenkrat še ni uresničljiva. Vsaj doslej se je pokazalo, da so teorije, estetike itn. mednarodne (in tu lahko govorimo le o centrih, provincah, sopotnikih itn.), ter da potrebuje močna »specifična« oz. »nacionalna« teorija močno zaledje v ekonomskem in kulturnem smislu, torej zaledje, ki je širše od slovenskega in bi moralo biti vsaj jugoslovansko.

RUDI JAKHEL

K razpravi o družbeni vlogi urbanizma

Poziv Teorije in prakse, da prispevamo k razpravi o krepitvi družbene vloge družboslovja, se v urbanizmu¹ nanaša na dve veji družboslovja. Na tisto, ki jo lahko imenujemo družboslovje v urbanizmu, saj služi kot instrument urejanja prostora, in na tisto, ki jo lahko imenujemo družboslovje urbanizma, saj skuša postaviti urbanizem v kontekst družbenega razvoja. Ker druga zajema in pogojuje prvo, se moje razmišljanje nanaša predvsem nanjo.

Orientacijska vprašanja, ki spremljajo poziv, predstavljajo obenem izziv. Izziv predvsem zato, ker zahtevajo, če naj nanje resno odgovorimo, vsaj poskus opredelitve in notranje razdelitve družbene dejavnosti z imenom urbanizem. Vendar se tako zahtevne naloge v tem okviru raje ne bi lotili, saj je prav teoretska in metodološka neopredeljenost in nejasna razdeljenost eden od temeljnih problemov v urbanizmu.

¹ Tu se raje ne bi loteval problema definicije urbanizma; možnost očitka, da reproduciram ideološke pojme, jemljem za namene tega sestavka v zakup.

Izziv pa je ta poziv obenem tudi za tiste, ki so že kdaj poskušali predstaviti in družboslovno interpretirati problematiko urbanizma v kontekstu družbenega razvoja, pa so morda doživeli, da so morali kar po nekaj let čakati na objavo ali odklonitev svojih prispevkov. Tokrat javno postavljena vprašanja implicirajo neko stopnjo zavesti o neurejenosti in problematičnosti discipline. To pa pomeni, da posameznih prispevkov ni mogoče odbiti ali odlagati s pomočjo argumentov, kot so: premalo dodelan, nepopoln, ne dovolj kompleten in podobno. Če je situacija res takšna, kot jo predpostavljajo vprašanja, potem mora biti dobrodošel vsak prispevek, ki kakorkoli pomaga pri nadaljnjem razmišljanju. In v takšni situaciji urbanizem že ves čas tudi je. Ne samo to, situacija se postopoma vse bolj slabša. Z nakopičenjem prostorskih problemov, z vedno večjim razponom med deklariranimi splošnimi humanističnimi cilji in dejanskimi rezultati v pograjenem okolju, z večanjem konglomerata ideoloških konceptov, metod in tehnik v urbanističnem raziskovanju in planiranju, je vse težje razločiti racionalno jedro te vseobsežne družbene dejavnosti ter ga teoretsko povezati s samoupravljanjem.

Po svojem izvoru je moderni urbanizem državna institucija, ki se je porodila iz upravljalске in sanitarno-tehnične nuje. Za to fasado se seveda skrivajo interesi zemljiškega, trgovskega in finančnega kapitala ter potreba po fizični kontroli izkoriščenega razreda. Toda to bistveno družbeno zgodovinsko vlogo urbanizma prav uspešno prekriva mnogoplastna ideološka odeja, katere podloga je kategorija »mesto«. Mesto kot pojem, kot ideal (mestnost, urbanost) nastopa kot brezčasna vrednota sama zase in sama po sebi ne glede na zgodovinsko obdobje. (Domačijska nostalgija arhitekture, ki se vrača sama vase, je v slovenskem urbanističnem postmodernizmu sestavni del te ideologije.) V takem načinu gledanja se pojavlja trenutni družbeni red le kot bolj ali manj učinkovit faktor za realizacijo vrednote »mestnega ambienta in življenja«.

Razvoj urbanizma kot družbene dejavnosti, institucije in stroke (koliko je to zares samostojna stroka, bi bilo treba posebej razpravljati) se je sukal do zdaj, z izjemo nekaterih svetlejših trenutkov zgodovine delavskega gibanja, znotraj tako opredeljenih ideoloških, navidez družbeno nevtralnih okvirjev. Poenostavljeno za raven tega prispevka lahko tu opazimo nekaj vzporednih razvojnih teženj, tako npr.:

1. težnjo po čim večji *objektivizaciji*, po kvantitativnih metodah in tehnikah za analiziranje in reševanje prostorskih problemov, po sistemskem pristopu, algoritmizaciji in uporabi računalnikov;

2. težnjo po *multidisciplinarnosti* z vklapljanjem vse večjega števila strok v urbanizem; prvotno domena arhitektov, administratorjev in tehnikov postaja postopoma tudi delokrog geografov, ekonomistov, matematikov, kibernetikov, sociologov, politologov, antropologov, psihologov, etnologov, umetnostnih zgodovinarjev, ekologov in drugih;

3. težnjo po *participaciji*, po vklapljanju uporabnikov prostora v proces odločanja pri urbanističnem planiranju; to je rezultat na eni strani

političnega pritiska slojev, ki so prizadeti z dosedanjim urbanističnim razvojem (ki mu je botroval tudi urbanizem), na drugi pa negotovosti in neučinkovitosti »strokovnega« dela;

4. težnjo po znanstveno utemeljeni *konceptualizaciji*, po teoretskem in širše filozofskem osmišljanju dejavnosti: na tej podlagi bi bilo šele mogoče izpeljati vrednostni sistem in planska vodila v posameznih nalogah ter smiselno zasnovati in usmerjati raziskovalno dejavnost.

Predvsem četrta težnja je do zdaj večinoma rezultirala v vedno novem in novem ideološkem preslikovanju in prepleskavanju resnične vloge urbanizma, čeprav to ni bilo enako očitno in odločilno v vseh vidikih urbanistične dejavnosti (glej sliko 1).

razvojne težnje	vidiki urbanizma			
	kvantifikaci	multidisciplinarnost	participacija	konceptualizacija
	(1)	(2)	(3)	(4)
(a) vizualni	×	×	×	×
(b) tehnično- organizacijski	×	×	×	×
(c) institucionalni			×	×
(d) zgodovinski				×

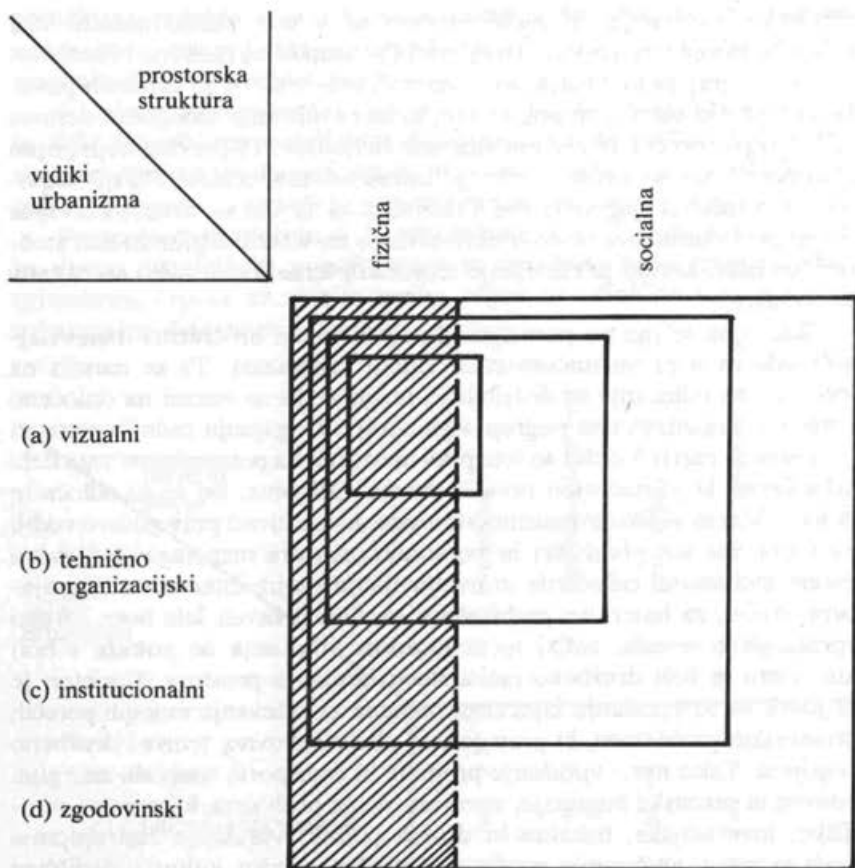
Slika 1: Različnost razvojnih teženj v posameznih vidikih urbanizma

Po tradiciji sta najbolj razvita a) vizualni in b) tehnično-organizacijski vidik urbanizma. Prvi se nanaša na obliko, *formo* in njeno percepcijo, na pograjeno okolje kot oder dogajanja in komuniciranja in kot posrednika sporočil, kot sistema simbolov in s tem prenosnika idejne ali, bolje,

ideološke integracije. V zadnjem času se v tem vidiku našteje štiri razvojne težnje izenačujejo. Drugi vidik se nanaša na *funkcijo* in funkcionalnost pograjenega okolja, na razporeditev objektov in njihovih povezav, na okolje kot sistem pograditve, ki mora tehnično omogočati delovni in življenjski proces, imenovan »mestno življenje«. Tu prevladujejo pojmi in koncepti, kot so: promet, coningi, infrastruktura, centralni kraji, razpored prebivalstva, migracije itn. Predvsem na ta del se nanaša razvojna težnja po kvantificiranju in objektiviziranju ter interdisciplinarnosti, medtem ko kaže, kot da je razvijanje teoretskih temeljev tu zašlo zaenkrat v slepo ulico.

Razvojna težnja po participaciji in politizaciji urbanizma danes najbolj odseva v c) *institucionalnem* vidiku urbanizma. Ta se nanaša na *interese*, na odločanje in distribucijo blaginje, ki so vezani na določeno obliko in organiziranost pograjenega okolja. Dogajanja zadnjih petnajst let v mestih razvitih dežel so šele prav opozorila na pomembnost tega dela urbanizma, ki je nadrejen prvima dvema vidikoma, saj se tu odloča in določa. V tem vidiku urbanizma smo vsak normativno prav gotovo vodili na svetu, saj kot prebivalci in porabniki prostora razpolagamo z vsemi tistimi mehanizmi odločanja in uveljavljanja svojih interesov v pograjenem okolju, za katere se prebivalci v razvitih državah šele bore. Drugo vprašanje je seveda, zakaj se ta možnost odločanja ne pokaže v bolj humanem in bolj družbeno racionalnem urejanju prostora. Verjetno je odgovor na to vprašanje ključnega pomena za reševanje mnogih perečih prostorskih problemov, ki prav gotovo niso strokovno, temveč družbeno pogojeni. Tako npr.: vprašanje prometa in transporta nasploh, energije, dnevne in sezone migracije, stanovanjskega problema, lokacijske, zemljiške, investicijske, fiskalne in drugih politik, vprašanje zastrupljanja voda in zraka, uničevanja gozdov, kmetijskih površin, kulturne dediščine in tako naprej.

Tu bi prav gotovo kot relativno nova družboslovna veja veliko pripomogla dejavnost, ki bi jo lahko označili kot d) *zgodovinski* vidik urbanizma. Ta vidik obravnava urbanizem z vidika razvitosti proizvodnih sil in družbenih odnosov ter integrira prejšnje tri vidike (glej sliko 2). Prostor obravnava kot zgodovinski prostor; prostorske pojave, prostorsko raziskovanje in planiranje postavlja v dialektično povezavo z materialno in kulturno družbeno reprodukcijo. Mesto obravnava kot objekt, produkt in pogoj zgodovinskega razvoja. V razvitih kapitalističnih državah se je ta vidik urbanizma – ki šele s tem postaja prava družboslovna disciplina – razvil vzporedno z razširjanjem urbanega gibanja in urbanih bojev za participacijo prizadetega prebivalstva v odločanju. Z vidika razrednih nasprotij, eksploatacije, ekspropriacije malih lastnikov in represivnosti državnega aparata – h kateremu sodi tudi urbanizem – razgalja neomarksiistična teorija prostora družbeno naravo urbanizma in njegovo zgodovinsko vlogo. V tem vidiku urbanizma, ki bi ga skorajda lahko poimenovali z lastnim imenom urbologija ali spatiologija, kot je to ponekod že vpeljana,

Slika 2: Medsebojno razmerje različnih vidikov urbanizma

Komentar: Na splošno se je razvoj urbanizma odvijal v zaporedju vidikov, kot so nanizani zgoraj. To se verjetno najlepše vidi v ameriškem urbanizmu, ki ni obremenjen s tradicijo. Tam so se zvrstila obdobja Lepega mesta (City Beautiful). Učinkovitega mesta (City Efficient) in Pravičnega mesta (City Just). Zdaj diskutirajo o Socialističnem mestu. Vsako od teh obdobj je različno poudarjalo prostorsko fizično ali socialno strukturo, kot smo skušali ponazoriti v skici. Z razvojem se obseg urbanizma širi, socialna prostorska struktura pa vse bolj stopa v ospredje pozornosti in z njo tudi družboslovna pomembnost urbanizma.

capljamo daleč zadaj. Spet bi nas vprašanje, zakaj tako, popeljalo menda kar v jedro strokovnih in družbenih problemov. Tu je prav gotovo treba razločevati med notranjimi in zunanji pogoji institucije urbanizma.

Vsako, ki se hoče na resnično znanstveni podlagi spoprijeti z nalogo razvijanja teoretičnih temeljev urbanizma in pojasniti njegovo družbeno vlogo, se bo nolens volens znašel v vlogi kritika koncepta »urbanosti«, če naj se mu ne zgodi, da lažiznanstveno afirmira prevladu-

jočo ideologijo. Zelo verjetno je, da bo v tem primeru institucija reagirala defenzivno in otežkočila temu posamezniku delovanje.

Eden izmed vzrokov za to stanje je, da je urbanizem predvsem praktično-problemsko orientiran. Reševanje prostorskih problemov, ali bolje prevedeno, zadovoljstvo in plačilo naročnika sta mu merilo lastne potrebnosti in družbene legitimnosti. Lagodnost torej narekuje nezanimanje za kritično razmišljanje.

Eden nadaljnjih vzrokov je, da je v vrstah operativno usmerjenih urbanistov čutiti nekak splošen odpor do pojmovne predelave njihovega dela, do teoretično konsenkventnega mišljenja nasploh. Urbanisti menijo, da je resnična misel predvsem tista, ki jo lahko neposredno uporabijo ali se nanjo sklicujejo. Urbanist je praviloma izšolan v sintetičnem načinu mišljenja: iz delov oblikuje neko potencialno celoto, ki si jo predstavlja in reproducira v slikah (Schmidt-Relenberg). Ker praviloma ni izšolan za analitični način razmišljanja, sprejema pojave, ki jih lahko opiše in izmeri, kot končno resničnost. To mu olajša operiranje z dejstvi, saj to je zanj navidez bistveno, ko »oblikuje svet« na pojavnih, fizičnih ravni. V teorijo verjame šele takrat, ko mu ta servira kvantificirane recepte in delovne napotke. Ti argumenti se nanašajo predvsem na tradicionalne arhurbaniste, in pričakovati bi bilo, da bodo spričo integriranja drugih družboslovnih disciplin v stroko zvedeneli. Verjetno pa je heterogenost sodelujočih disciplin in njihovih lastnih ideoloških meglic vzrok za to, da ostajata pragmatizem in pozitivizem urbanizmu nekako imanentna. S tem pa ostaja urbanizem še naprej odprt za sprejemanje konceptov, ki se skrivajo v navidez nevtralnih metodah in tehnikah, ki jih uporablja. Ne samo to, ideološke kritike ne sprejema z zanimanjem in naklonjenostjo, temveč z agesivnostjo.

S takimi pogoji resna družboslovna dejavnost znotraj urbanizma ni možna. Lahko se odloči le za strategijo malih korakov in načelo »muddling through« toda v tem primeru bi jo morala voditi jasen koncept in program subjektivne družbene sile, če naj ne zaide sčasom sama v ideološke urbane labirinte, kakor se dogaja nekaterim našim sicer iskreno mislečim korifejam.

Čeprav je prav gotovo še veliko drugih možnih razlag, ki se nanašajo na notranje vzroke za reprodukcijo urbanistične ideologije, pa so zunanji vzroki le veliko bolj zanimivi, saj bi od družbe pričakovali, da stroko kritično nadzoruje. Tega pa je, kot kaže le bore malo. Morda je celo obratno, da se namreč ideološka kritika urbanizma zablokira, še preden doseže strokovne kroge, katerim je namenjena. Ideološka fronta je tu nejasna, vsekakor pa so vanjo vključene na neki način tudi redakcije naših vidnih časopisov in revij ter založništva. (Kako si je sicer mogoče pojasniti, da je ena prvih marksističnih monografij na tem področju morala štiri leta čakati na odklonitev (!) ene naših največjih založniških hiš in to kljub priporočilom Marksističnega centra CK ZKS in recenzijam naših vidnih marksističnih filozofov). V taki situaciji ni čudno, če lahko nosilce

marksističnih zasnov v urbanizmu v Sloveniji preštejemo na prste ene roke. Za celotno Jugoslavijo bi morda zadostovali dve. Po rezultatih in dogajanju dobi poznavalec vtis, da je marksistični pristop v urbanizmu v naši domovini nezaželen. Razvijanje marksistične misli v urbanizmu je v naši socialistični skupnosti (p)ostala privatna stvar entuziastičnih posameznikov, ki so pripravljeni boriti se z mlini na veter zunaj in znotraj stroke. Morda pa je tako tudi bolje. Tako je vsaj to, kar je napisano, napisano z zavzetostjo in iskrenostjo. V pogojih favoriziranega in zagotovito plačanega marksističnega razmišljanja bi se ga kaj hitro polastili poslovno spretni posamezniki in institucije, ki se spoznajo na pravila igre in so pripravljeni ustreči vsakemu dobremu plačniku.

Prepričan sem, da je razvijanje lastnih marksističnih misli o urbanizmu, v tesni povezavi z dosežki istomislečih kolegov v drugih deželah, osnova za uspešno preoblikovanje urbanizma iz državne v samoupravno institucijo in s tem za učinkovito vklapljanje v sistem družbenega planiranja.

Zgolj sklicevanje na samoupravljanje je lahko, in v večini primerov tudi je, le beg iz konceptualne stiske urbanistov. Za uspešno akcijsko usmerjenost stroke so potrebne teoretske orientacije, ki šele omogočajo oblikovanje razvojnih konceptov, organizacijsko prestrukturiranje in prilagajanje posebnostim praktičnih prostorskih problemov. Te orientacije lahko pri nas izhajajo le iz poglobljene marksistične teorije prostora in planiranja. Razvijanje in uveljavljanje take teorije pa se mi ne zdi zgolj organizacijski ali finančni problem, temveč problem izobrazbe in vzgoje. Začeti je treba pri produkciji strokovnjakov, ki se ukvarjajo z urbanizmom, to je na univerzi. Treba bi bilo dolgotrajnih vlaganj in usmerjenih naporov, toda taki bi bili potem tudi rezultati.

MIRAN POTRČ

Družbena akcija po kongresu samoupravljalcev

Pobudo za sklic 3. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije je dal tovariš Tito. Ideja predsednika Tita je bila plebiscitno sprejeta posebej med delavci, ker so tudi sami občutili potrebo in zahtevali, naj se celovito oceni, uveljavi in poudari pozitivne izkušnje in primere v razvoju samoupravljanja in v družbenoekonomskem razvoju; naj se kritično oceni težave in vzroke za zaostajanje in nasprotovanja pri hitrejšem uveljavljanju ustave in zakona o združenem delu; analizira delovanje vseh samoupravnih institucij, uveljavljanje delegatskih odnosov in vseh drugih prvin našega družbenoekonomskega in političnega sistema – vse z namenom, da kongres spodbudi hitrejšo in doslednejšo uveljavljanje in razvoj sistema socialističnega samoupravljanja na podlagi načel ustave in zakona o združenem delu.

Pobudo tovariša Tita so sprejele vse družbenopolitične organizacije ter delegatski in izvršni organi, ki so skupno oblikovali tudi odbor za sklic in priprave na III. kongres samoupravljalcev Jugoslavije. V tem obdobju, posebej pa v neposredni aktivnosti v organizacijah združenega dela, je glavno breme priprav za kongres prevzela zveza sindikatov. Takšna njena obveznost in aktivnost v pripravah na kongres izhajata iz njene družbenopolitične vloge in odgovornosti v našem političnem sistemu, kjer naj bi kot najširša družbenopolitična organizacija delavskega razreda neposredno spodbujala in organizirala aktivnost delavcev za uveljavljanje in utrjevanje njihovih samoupravnih pravic in obveznosti ter njihovega družbenoekonomskega in političnega položaja v družbi.

Tretji kongres samoupravljalcev smo pripravljali drugače kot dosedanje kongrese. Okvirne smernice in teze za pripravo kongresa niso vsebovale usmeritev razvoja socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih in političnih odnosov, saj so te usmeritve znane in zapisane v ustavi in zakonu o združenem delu ter v sklepih X. in XI. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. Okvirne smernice in teze so le opredelile bistvene probleme in vprašanja uveljavljanja in razvoja samoupravljanja. Njihov namen je bil spodbuditi v samoupravni bazi najširšo javno razpravo

delavcev, v kateri naj bi se izoblikovale ocene o doseženih uspehih in rešitvah, jasno opredelili glavni problemi in razlogi za njihovo prepočasno reševanje in v kateri bi delavci postavili tudi odločne zahteve po hitrejšem razreševanju tistih vprašanj, ki najbolj zavirajo nadaljnji razvoj samoupravljanja. Vse to naj bi bila tudi vsebina sporočil, ki so jih delavci v organizacijah združenega dela pripravljali za kongres.

Vsestranska aktivnost in množično vključevanje delavcev in njihovih organizacij združenega dela, veliko število organiziranih razprav v združenem delu, velik interes in množično sodelovanje delavcev v razpravah, veliko vprašanj in predlogov iz javne razprave je potrdilo, da je bila pobuda tovariša Tita najširše sprejeta in podprta. V predkongresnih razpravah so bile temeljito ocenjene mnoge dosedanje pozitivne izkušnje, jasno pa je bilo opozorjeno tudi na mnoge probleme, ki zavirajo razvoj samoupravljanja in naš družbenoekonomski razvoj. V središču pozornosti so bila vsa aktualna vprašanja razvoja samoupravljanja in uresničevanja politike gospodarske stabilizacije.

Pripravljanje sporočil za kongres pomeni novost in pomembno izkušnjo pri vključevanju delavcev v obravnavo aktualnih vprašanj v združenem delu in v družbi. Sporočila namreč praviloma niso pripravljali v ozkih skupinah, pisarniško in birokratsko. Izražala so dejansko stanje in razpoloženje delavcev v posamezni organizaciji združenega dela, o njihovi vsebini so delavci temeljito razpravljali, besedilo sporočila pa sprejemali z neposrednim izjavljanjem na zborih delavcev. Razprave o sporočilih so spodbudile tudi zahteve po izpolnjevanju in spreminjanju lastne prakse, veliko pa so prispevale tudi k izmenjavi konkretnih izkušenj in prakse v združenem delu.

Široko organizirana aktivnost v pripravah na kongres je vplivala tudi na delo samega kongresa. Tretji kongres samoupravljalcev Jugoslavije ni bil kongres delavskih predstavnikov. To je bil kongres vseh samoupravljalcev in delavskega razreda Jugoslavije, saj so vsi delegati na kongresu v svojih razpravah in stališčih izražali mnenja in zahteve tisočev delavcev, ki so jih pooblastili, da v njihovem imenu in kot njihovi pravi delegati govorijo na kongresu. Zato ni čudno, da je razpravljala skoraj četrtina delegatov na kongresu. Zato tudi ni čudno, da mnogi delegati svojih diskusij niso bili pripravljeni oddati, temveč so želeli svoje poglede razložiti ustno. In zato tudi ni čudno, da delegatom ni bilo žal časa in so enako pozorno in polnoštevilno spremljali razprave v kongresnih komisijah tudi pozno v noč. Zato je tudi razumljivo, da so se še na plenarni seji, zadnji dan kongresa, posamezni delegati ponovno oglasili k besedi ter predlagali dopolnitve resolucije ali želeli znova razložiti svoje predloge.

Za površnega opazovalca ali za nekoga, ki ni imel sreče, da bi kot delegat ali gost doživel pravo vzdušje na kongresu, so to morda nepomembne podrobnosti, toda za politično oceno kongresa so izjemno pomembne. Potrjujejo namreč, da so dokumenti, predvsem pa sama razprava in politična sporočila kongresa, da so kritično, ustvarjalno in

mobilizatorsko razpoloženje delegatov, predvsem pa izražena enotnost in pripravljenost delegatov, da odločno in brez omahovanja uresničujejo Titovo pot razvoja socialističnega samoupravljanja, resnični izraz volje in hotenj velike večine vseh delavcev in občanov socialistične Jugoslavije.

Mesec dni po kongresu je gotovo težko celoviteje ocenjevati njegovo vsebino in pomen za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji, vendar je mogoče že danes z vso gotovostjo in politično odgovornostjo trditi, da je tretji kongres samoupravljalcev Jugoslavije v imenu vsega delavskega razreda Jugoslavije jasno in odločno potrdil pravilnost dosedanjega razvoja naše družbe na temeljih socialističnega samoupravljanja in brezkompromisno zahteval odločno nadaljevanje Titove poti razvoja socialističnega samoupravljanja.

Kongres je izpričal visoko stopnjo zavesti, ustvarjalne moči in samozavesti samoupravljalcev Jugoslavije, zaobseženih v pripravljenosti, da z doslednim uresničevanjem ustave in zakona o združenem delu presežemo vse stranpoti, težave, omahovanja in nasprotovanja, ki so doslej zavirali hitrejši razvoj samoupravljanja in uspešnejše uresničevanje razvojnih nalog in ciljev politike gospodarske stabilizacije.

Z veliko večino sporočil in razprav delegatov je kongres uveljavil pozitivne izkušnje dosedanjega razvoja samoupravljanja ter pokazal vso raznovrstnost in ustvarjalno bogastvo samoupravne prakse, ki je sposobna tudi v obdobjih relativnega zastoja v razvoju samoupravljanja uveljaviti rešitve za uresničevanje vse širših in celovitejših pravic delavcev v zvezi z obvladovanjem možnosti ustvarjanja in razdeljevanja dohodka in vseh odnosov v družbeni reprodukciji.

Zlasti pa je kongres jasno odgovoril vsem silam doma in v tujini, ki so zaradi naših tekočih in razvojnih gospodarskih in političnih problemov pričakovale, da se kongres in naš delavski razred pri reševanju teh težav ne bosta sposobna opreti na lastne sile, na še večje uveljavljanje in krepitev pravic in odgovornosti delavcev-samoupravljalcev, temveč bo odgovore in rešitve za sedanje težave iskal v državi, njeni odgovornosti in njeni krepitvi. Zgodilo pa se je ravno obratno. Zgodilo se je to, v kar smo verjeli vsi, ki smo intenzivno sodelovali v pripravah na kongres, posebej pa tovariš Tito, ki je predlagal njegov sklic. Delegati so odločno in argumentirano, z mnogimi konkretnimi primeri dokazali, da je prav premalo dosledno uveljavljanje samoupravljanja, da so prav razna administrativna vmešavanja državnih organov in političnih dejavnikov v neodtujljive pravice delavcev do razpolaganja in odločanja o celoti dohodka, posebej pa še o razširjeni reprodukciji, glavni vzrok za probleme, s katerimi se danes soočamo. Zaradi tega so delegati v imenu vseh delavcev tudi odločno terjali odpravljanje vseh teh vzrokov in dosledno uresničevanje pravic delavcev, da odločajo o vseh pogojih, sredstvih in rezultatih dela, da bi tako ustvarili možnosti za trajno gospodarsko in politično stabilizacijo naših družbenoekonomskih in političnih odnosov.

Jasno in nedvoumno je bilo sklenjeno, da so podlaga za nadaljnji razvoj družbenoekonomskih in političnih odnosov ustava in zakon o združenem delu ter sklepi X. in XI. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, ter da zaradi tega ni nobenega opravičila in potrebe po kakršnihkoli spremembah temeljev našega sistema – dolžni smo le hitreje in dosledneje uresničevati dogovorjeni sistem.

Najkrajše rečeno: delavski razred Jugoslavije je skozi usta svojih delegatov na kongresu jasno poudaril, da je v tridesetih letih razvoja socialističnega samoupravljanja že postal prevladujoča družbena sila, ki se zaveda svojih pravic in možnosti, in ki se zaveda tudi svoje družbene moči in odgovornosti, da sam, brez tutorstva kogarkoli, odločno poganja kolesa družbenega in materialnega razvoja v smeri osvobajanja dela in razvoja družbe svobodno združenih delavcev in enakopravnih narodov in narodnosti v Jugoslaviji. Tretji kongres samoupravljalcev Jugoslavije je tako vnovič potrdil zgodovinsko resnico o revolucionarnosti in sposobnosti delavskega razreda, da v interesu vseh tudi sebe kot razred postopno ukine in ustvari možnosti za razvoj brezrazredne družbe.

Tako množične priprave na kongres, enotnost in odločnost delegatov ter delegatska narava njihovih sporočil, razprav in sklepov zavezujejo vse samoupravne organe, delegatske skupščine in vse subjektivne politične sile, naj prevzamejo svoj del nalog in odgovornosti ter takoj organizirajo neposredne aktivnosti za dosledno uresničevanje kongresnih dogovorov, stališč in usmeritev. Pri uresničevanju stališč in sklepov kongresa je dovolj nalog in obveznosti za vse družbenopolitične organizacije, samoupravne organe in druge subjekte našega političnega sistema. Da bi se zahteve in usmeritve kongresa uresničile, je nujno, da se za njihovo uresničevanje kar najbolj zavzemajo vsi, od temeljne organizacije združenega dela do federacije. Popolnoma nesprejemljivo bi bilo, da bi kdorkoli – delavci v temeljnih organizacijah združenega dela, delegatski organi v družbenopolitičnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih, katerakoli družbenopolitična organizacija, gospodarska zbornica ali izvršni organi smatrali, da usmeritve kongresa ne pomenijo neposredne obveznosti tudi zanje. Vsako čakanje, vsako prenašanje odgovornosti za uresničevanje kongresnih sklepov na drugega, ne bi pomenilo le manjše učinkovitosti pri njihovem uresničevanju, temveč tudi neposreden odpor in nepripravljenost ravnati v skladu z voljo in sklepi delavskega razreda Jugoslavije. Tako ravnanje bi zato moralo biti ne le politično obsojeno, temveč bi moralo imeti za posledico uveljavljanje neposredne odgovornosti (vključno z razrešitvijo) tistih, ki bi tako ravnali. Sporočila kongresa so preveč jasna in aktualna in težave pri uresničevanju samoupravljanja in politike gospodarske stabilizacije prevelike, da bi si smeli dovoliti kakršenkoli premor, nedoslednost, oportunizem ali neodgovornost pri uresničevanju kongresnih usmeritev. Uresničevanje teh usmeritev je končno lahko tudi najboljša priprava na kongres in konference zveze komunistov in zveze sindikatov ter na volitve delegatskih skupščin.

Zavedajoč se tega dejstva je zveza sindikatov že začela aktivnost za uresničevanje kongresnih usmeritev v svoji organizaciji. Svet Zveze sindikatov Jugoslavije je na svoji seji 3. 7. 1981 že opredelil naloge in neposredne akcije zveze sindikatov za uresničevanje stališč in sporočil tretjega kongresa samoupravljalcev Jugoslavije.

V zvezi sindikatov bomo usmeritve in sporočila kongresa vzeli kot podlago za pripravo na svoje kongrese in konference v republikah in pokrajinah ter v Jugoslaviji. Da bi to zagotovili, moramo takoj opraviti nekatere naloge:

- Zagotoviti moramo, da bodo delavci takoj in podrobno seznanjeni ne le z resolucijo tretjega kongresa samoupravljalcev, temveč tudi z vsemi političnimi sporočili in usmeritvami, ki izhajajo iz priprav na kongres in tridnevnega dela delegatov na kongresu.

- Sleherna osnovna organizacija in organ zveze sindikatov in sindikatov na vseh ravneh naj bi zato oblikoval svoj program neposrednih nalog in aktivnosti za uresničevanje stališč kongresa. Te naloge morajo izhajati iz ocene razmer v posameznem okolju, pomeniti morajo odpravljanje slabosti, ki so bile ugotovljene v predkongresnih pripravah, predvsem pa morajo biti povezane tudi z uresničevanjem aktualnih nalog za dosledno odpravljanje slabosti v gospodarjenju in razvoju samoupravljanja.

- Organizacije in organi zveze sindikatov morajo zagotoviti, da bodo na podlagi njihovih zahtev in neposrednega vpliva delegatov programe svoje aktivnosti sprejeli tudi vsi samoupravni organi, delegatske skupščine in njihovi izvršni organi, pa tudi vse druge družbenopolitične organizacije.

Glede na celovitost vsebine vprašanj, ki jih je obravnaval in do njih zavzel svoja stališča in usmeritve tretji kongres samoupravljalcev Jugoslavije, je v krajšem zapisu nemogoče jasno in konkretno spregovoriti o vseh nalogah, ki so danes aktualne. To posebej ni mogoče storiti iz razloga, ker vsako naštevande nalog nosi v sebi nevarnost, da bi jih posplošili. Naloge za uresničevanje kongresnih usmeritev pa morajo biti konkretne in jasne, prilagojene problemom vsakega posameznega okolja, nedvoumno naslovljene na odgovorne nosilce njihovega uresničevanja ter konkretizirane tudi rokavno. Zato bom samo orisal nekatere neposredne naloge, ki jih je v svoj program vključil svet Zveze sindikatov Jugoslavije, in ki gotovo pomenijo podlago za razmišljanja in opredeljevanja konkretnih nalog tudi v drugih organizacijah in organih zveze sindikatov.

V svoje neposredne aktivnosti je svet Zveze sindikatov Jugoslavije vključil sedem nalog:

- doslednejše uveljavljanje načela delitve po delu in rezultatih dela,
- oblikovanje osnov in meril za smotrno družbeno razporejanja dohodka in čistega dohodka,
- samoupravno združevanje dela in sredstev in dohodkovno povezovanje organizacij združenega dela,
- aktivnosti za uspešnejše gospodarjenje in krepitev kvalitativnih dejavnikov,

- ustvarjanje enakopravnejših možnosti za pridobivanje in ustvarjanje dohodka organizacij združenega dela,
- prizadevanja za ohranjanje in povečanje osebnega in družbenega standarda delavcev,
- prizadevanja za hitrejše in doslednejše uveljavljanje delegatskih odnosov.

Ne da bi te naloge (ki so objavljene tudi v glasilu »Sindikati«), podrobneje razčlenjeval, naj poudarim, da je značilnost mnogih od njih večja konkretnost in akcijska usmeritev. Tako bomo, na primer, pri uveljavljanju načela delitve po delu in rezultatih dela konkretno opredelili svoja stališča do načina ter osnov in meril za ugotavljanje sestavljenosti del in nalog, da bi tako zagotovili ustrežnejše vrednotenje proizvodnega dela in dela v težkih delovnih razmerah ter hkrati zagotovili, da bodo za dela in naloge enake sestavljenosti uveljavljene tudi enake osnove in merila za ugotavljanje delovnega prispevka delavcev na podlagi količine in kvalitete njegovega dela. Na ravni Jugoslavije bomo pripravili skupna izhodišča za razporejanje dohodka in čistega dohodka ter za ugotavljanje dela dohodka, pridobljenega v posebno ugodnih naravnih, tržnih ali drugih razmerah pridobivanja dohodka. Dali bomo konkretne pobude za združevanje dela in sredstev v reprodukciji povezanih in soodvisnih temeljnih organizacijah združenega dela ter pripravili kriterije za samoupravno organiziranje v nekaterih panogah. To je le nekaj primerov, ki ilustrirajo, da ne gre več le za ponavljanje že znanih načelnih usmeritev, temveč za sprejem konkretnih nalog in obveznosti. Na tak način bi svoje naloge morali oblikovati tudi drugi.

V svetu Zveze sindikatov Jugoslavije smo se pri pripravljanju akcijskih nalog zavedali, da mnogih usmeritev kongresa samoupravljalcev ne moremo uresničiti sami. Zato smo v svoj program zapisali, da bomo za uresničevanje nekaterih nalog dali pobudo drugim organom. Gre predvsem za nekatera vprašanja doslednejšega uresničevanja sistema odločanja delavcev o celoti dohodka, posebej na področju razširjene reprodukcije, v svobodni menjavi dela, pri gospodarjenju z denarjem, v ekonomskih odnosih s tujino, cenah in podobno.

Od teh nalog se mi zdi izjemno pomembno posebej opozoriti na našo zahtevo, da se do konca leta ugotovi stopnjo usklajenosti vseh srednjeročnih planov, ter da organi vseh družbenopolitičnih in samoupravnih interesnih skupnosti pri opredeljevanju svojih razvojnih usmeritev dosledno upoštevajo dogovorjene cilje in okvire v dogovorih o temeljih družbenega plana razvoja Jugoslavije. Za kaj pravzaprav gre?

V svetu Zveze sindikatov Jugoslavije smo že v jeseni 1980, ko smo obravnavali planske dokumente za sedanje srednjeročno obdobje, opozarjali, da dogovore o temeljih plana razvoja Jugoslavije pripravljajo neusklajeno, brez konkretnih samoupravnih sporazumov o temeljih planov samoupravnih organizacij in skupnosti in brez hkratnega ugotavljanja, kako skupne razvojne usmeritve v Jugoslaviji v svoje družbene plane

vgrajujejo republike in pokrajine. Naša opozorila takrat niso bila upoštevana. Zato smo februarja, ko smo ponovno razpravljali o dogovoru o družbeni reprodukciji, med drugim sklenili tudi tole:

- opozorili smo, da bo pri uresničevanju družbenega plana Jugoslavije prišlo do resnih težav, če družbeni plani republik in pokrajin ter vseh samoupravnih organizacij in skupnosti ne bodo usklajeni s skupnimi cilji razvoja Jugoslavije, in če obveznosti za uresničevanje skupnih ciljev ne bodo konkretno vgrajene v te plane,

- pristojnim organom federacije, republik in pokrajin smo priporočili, da naj na podlagi usklajenih bilanc oblikovanja in porabe družbenih sredstev na ravni Jugoslavije hkrati razpravljajo o družbenem planu Jugoslavije in o vseh družbenih planih razvoja republik in pokrajin ter zagotove, da bodo družbeni plani razvoja republik in pokrajin usklajeni s skupnimi interesi in cilji razvoja, sprejetimi v družbenem planu Jugoslavije.

Tudi ta priporočila niso bila uresničena. Danes pa ugotavljamo, da družbeni plani republik in pokrajin v mnogočem bistveno odstopajo od skupnih razvojnih možnosti in ciljev. Tako je v njih, med drugim, predvidenih za 320 milijard novih dinarjev gospodarskih investicij več, kot smo sposobni zagotoviti sredstev, kar znaša okoli 20% vseh predvidenih gospodarskih investicij v tem srednjeročnem obdobju. Ni torej dvoma, da je naša zahteva upravičena in nujna. Ker pa so problemi podobni tudi na vseh drugih ravneh, bi bilo nujno, da enako zahtevo uveljavimo tudi v sleherni republiki in pokrajini ter občini.

Tretji kongres samoupravljalcev Jugoslavije je kritično spregovoril tudi o aktivnosti in učinkovitosti delovanja družbenopolitičnih organizacij. Uresničevanje usmeritev kongresa terja zato tudi kritično oceno dela sleherne osnovne organizacije in organa zveze sindikatov. Terja v mnogočem tudi spremembo metod in vsebine našega dosedanjega delovanja. Zato je prav tudi ob tej priložnosti poudariti nekatere prvine naše aktivnosti, ki morajo biti v delo sindikatov vključene mnogo bolj kot doslej:

1. Osnovne organizacije zveze sindikatov in njihovi izvršni odbori morajo odločneje izražati dejanske interese in probleme delavcev in biti sposobni za njihovo argumentirano, samostojno in odločno uveljavljanje v vseh oblikah samoupravnega in delegatskega odločanja.

2. V delu vseh organov zveze sindikatov se morajo v večji meri izražati razredni in skupni interesi delavcev. Večjo pozornost moramo nameniti delegatskim odnosom v svoji organizaciji, da bi tako resnično interesi in zahteve delavcev bili bolj navzoči v delu naših organov. To je tudi edino prava pot za preseganje ponavljanja splošnih stališč ali zavze-manja stališč na podlagi zahtev ali priporočil drugih organov, ne pa delavcev – članov sindikata. Mnogo bolj kot doslej moramo konkretno in jasno reagirati na dejanske probleme delavcev v družbi in mnogo odloč-

neje voditi akcijo za odločanje delavcev o celoti dohodka in o vseh vprašanjih in odnosih v družbeni reprodukciji.

3. Zavzemati se moramo za uresničevanje delavsko-razrednih interesov in se otresti kolektivnolastninskih, lokalističnih ali podržavljenih republiških in pokrajinskih interesov, ki ne zagotavljajo uresničevanja skupnih in dolgoročnih interesov delavskega razreda v Jugoslaviji, temveč z načelnimi kompromisi ali izsiljevanji zavirajo tako razvoj samoupravljanja, kot tudi uspešen in stabilen družbenoekonomski razvoj. V tem smislu in v takih primerih se moramo sindikati pogostejše jasno in javno oglašati, zavzeti svoja stališča in biti pripravljeni na konkretne politične bitke proti vsem, ki so samo z besedami za socializem, samoupravljanje in interese delavcev, v praksi pa ravnaio drugače.

4. V vseh svojih aktivnostih si moramo odločneje prizadevati za uresničevanje vloge, pravic in odgovornosti delavcev v družbenoekonomskih in političnih odnosih socialističnega samoupravljanja. Krepiti moramo delo in odgovornost samoupravnih in delegatskih organov ter odločneje in konkretnije opozarjati na vse pojave samovolje ter nesamoupravnega in neodgovornega obnašanja, pa tudi zahtevati razrešitev posameznikov in organov, ki dogovorjene politike in usmeritve ne uresničujejo.

Delavski razred Jugoslavije je izrazil svojo pripravljenost dosledno nadaljevati Titovo pot socialističnega samoupravljanja. V zvezi sindikatov moramo storiti vse, da s svojo konkretnjšo in učinkovitejšo politično akcijo ustvarjamo možnosti, da bodo delavci to svojo usmeritev lahko čim dosledneje uresničili.

Položaj jezikov v sodobnem svetu

Uvodne misli

Položaj posameznih jezikov v sodobnem svetu je v marsičem odvisen od politične, gospodarske in drugačne moči držav, kjer so se ti jeziki uveljavili kot nacionalni. Ob prelivanju te moči v neevropski svet z imperialnimi in imperialističnimi posegi, s kolonizacijo in kolonializmom so se tja širili tudi jeziki imperialnih držav, zlasti evropski, kar je utemeljilo pomen *imperialnih jezikov*. Ti niso postali le zunanje znamenje dominacije in superiornosti, marveč nadvse pomemben dejavnik, ki se je vpletel v notranjo družbeno diferenciacijo tako ali drugače obvladanega neevropskega sveta.

Dekolonizacija in nastanek formalno neodvisnih držav na ruševinah kolonialnih imperijev prav v tej luči postavljata v ospredje vprašanje »nacionalnega jezika« *dekoloniziranih. Imperialni jeziki ohranjajo številne prednosti, so jeziki prestiža in družbene veljave. Dilema v izboru jezika postane dejansko ena od največjih v »graditvi naroda«* zunaj Evrope in zapleta procese družbene homogenizacije v novih polkolonialnih državah, za katere so značilne velike etnične in druge raznoterosti. Jezikovno vprašanje, se, podobno kot svojčas v Evropi, prepleta s procesi oblikovanja narodov in problemom obstanka mnogih držav z izrazito družbeno nehomogenostjo. V tem smislu je tudi *vir številnih konfliktov*.

Nuje in potrebe sodobnega sveta pa zahtevajo tudi vse intenzivnejše *mednarodno komuniciranje*. Tudi na tem področju se bije jezikovni boj. Prednosti so na strani tistih jezikov, ki so se že utrdili kot imperialni. To utrjuje tudi položaj takih jezikov v nekdanjih kolonijah.

Že kratek sprehod skozi zgodovino nam kaže, da se spori različne narave kaj lahko prelivajo v jezikovne. Družbene, gospodarske in politične napetosti se izražajo v jezikovnem nasilju, jezikovni separatizmi so težnja po avtonomiji ali samostojnosti etničnih in nacionalnih skupnosti. O tem nam pričajo mnoge bivše in še obstoječe mnogonacionalne države.

Nove polkonialne države v veliki večini začenejajo svoj obstoj v umetnih kolonialnih mejah, ki včasih združujejo veliko število jezikovnih skupnosti. Državne meje pogosto sekajo etnično-lingvistične. V nekaterih izrednih jezikovnih raznoterostih znotraj takih držav obstaja kot edini realni jezik splošne komunikacije tisti, ki ga je že uveljavila kolonialna oblast kot imperialni jezik. Le izjemoma je moč najti kak domač jezik, ki je dovolj razprostranjen in sprejemljiv za večino prebivalstva. Soočene s pluralizmom jezikov, nove države skorajda ne najdejo drugega izhoda kot nadaljevati z jezikom kolonialnega sistema v javni upravi, šolstvu in celo v

medsebojnem sporazumevanju. Kontinuiteta imperialnega jezika je zagotovljena.

Ta zagotovitev pa je le v zelo površnem smislu za vse prebivalce enakega pomena. Večji del prebivalstva praviloma ne obvlada uradnega jezika, in ta je v pravem pomenu besede le jezik za sporazumevanje elit. Tako vprašanje dobi razredni pomen, okoli znanja ali neznanja uradnega jezika se izoblikujejo ostre in skorajda neprehodne razredne meje.

1. Imperialni jezik

Ko so bila zunajevropska ozemlja in njih prebivalstvo plen kolonizacije in kolonializma, so kolonialne metropole kot nekaj samo po sebi umevnega uveljavljale svoj državni jezik kot jezik kolonialne uprave in pravzaprav edini priznani jezik. Imperialni jezik je imel vsaj tri daljnosežne funkcije:

- bil je jezik administracije, sredstev javnega obveščanja, šolskega sistema;

- omogočal je komunikacijo med začasno ali stalno priseljenimi Evropejci in domorodci in postopoma med tistimi domorodci, ki so se akulturirali v odnosu na prineseno evropsko kulturo;

- postal je lingua franca med kolonijami in ne le med kolonijo in metropolo.

Imperialni jezik je tesno prepleten s *prestižnim sistemom*. »Beli« človek, bodisi v vlogi kolonialnega uradnika, podjetnika, misionarja ali v kaki drugi vlogi na vrhu družbene lestvice, je svoj status označil in zakoličil s tem, da mu je bil imperialni jezik pač materin jezik. Če to v izjemnih primerih ni bil, je nujno postal. »Lokalnih« jezikov se ni učil, razen kolikor je šlo za dejanje znanstvenega zanimanja ali pa nekak milostni akt do domorodcev. Milosti te vrste pa ni bilo na pretek, kot je je bilo malo v kolonialni situaciji nasploh. Od domorodcev se je kot bistveni pogoj za kakršnokoli napredovanje zahtevalo znanje imperialnega jezika. Celo v služabniških vrstah je veljala zahteva po vsaj rudimentarnih znanjih tega jezika.

V tem smislu je bil imperialni jezik jezik izjemnega ugleda, jezik kulture, omikanosti, vzvišenosti in družbene izločenosti. Vzpostavljena je nedvoumna relacija med tem jezikom in vsemi drugimi v množici domačih jezikov, med katerimi je le malokateri že v kolonialni dobi došel do standardizacije oziroma postal pisani jezik in se dičil z literarno tradicijo. Naravnost velikanske so prednosti, ki jih je imperialni jezik pridobil v kolonialni situaciji. Poudarjal je lahko svojo »razvitost«, saj je imel za seboj bogato književnost razvite metropole in primernost za tehnološko rabo, česar jeziki domorodcev še niso dosegli, ker so odražali drugačen način proizvodnje in s tem drugačne potrebe. Imperialni jeziki so bili že izbrušeni v šolstvu, imeli so vse potrebne birokratske odtenke za admini-

striranje in rabo v sodstvu, za politiko in druge institucionalne okvire, ki jih je prinašala kolonialna oblast. Teh prednosti domači jeziki v kolonijah niso premgli in v neenakopravni tekmi so si jih utegnili pridobiti le z veliko težavo.

Še posebej pa je treba poudariti dejstvo, da je *akulturirana elita* nastajala v imperialnem jeziku, pa če se je šolala v metropoli ali v koloniji. Kot jezik izjemnih prednosti ga je rada prevzemala in vztrajala, da naj mu bo njeno potomstvo še bolj privrženo. Le znanje imperialnega jezika je odpiralo pota k višji izobrazbi in s tem omogočalo dostop do želenih položajev v javni upravi in drugod. Obstoječi sistem razrednih razločevanj je seveda zlasti pripadnike vladajočih slojev usmeril k imperialnemu jeziku; ta je krepil razredne pozicije in utrjeval mesto na družbenem vrhu. Tako je imperialni jezik postal jezik vladajočega razreda, ki je bil tesno prepleten z interesi kolonialne oblasti, dasiravno – kot nam kažejo procesi dekolonizacije – ne vedno identičen.¹

Vztrajanje pri imperialnem jeziku je poglobljalo prepad med elito in množico prebivalstva, ki imperialnega jezika ni poznalo ali pa ga je znalo le v povsem rudimentarni obliki, kot pidgin ali kaj podobnega. Celo v kolonijah, kjer je kot materin jezik večine prebivalstva prevladala oblika kreolščine, poenostavljenega in, naj tako rečemo, podomačenega imperialnega jezika, ni bilo dejanskega stika med izobraženo elito, ki je obvladovala imperialni jezik v njegovi pravi standardizirani normi, in prebivalstvom, ki se ga ni nikoli do te stopnje naučilo.

Skorajda bi lahko to imenovali dramatično jezikovno situacijo, skrajno diglosijo in jezikovno odmaknjenost. Ta je prišla do posebno značilnega odraza v osvobodilnih gibanjih. Za večino takih gibanj ni bilo realne alternative, in sprejela so imperialni jezik. Tako so, denimo, v portugalskih kolonijah skušali portugalsščino, jezik zatiranja in dominacije, spremeniti v orožje dekolonizacije, s tem da so, posebno v osvobodilnih oboroženih enotah vztrajali pri učenju tega jezika in karseda široko razpredli izobraževalne mreže na vasi, da bi se pismenost razširila.

Veliko je pravzaprav primerov, da je bil, podobno kot v portugalskih kolonijah, imperialni jezik sprejet kot jezik dekolonizacije. Celotni izobraževalni sistem je postal sistem učenja nekdanjega imperialnega jezika, ki naj bi postal »nacionalni« jezik nove države. Tam, kjer ni bilo izrazite ideološke prekinitve s kolonializmom, ali bolje rečeno, tam, kjer so nove države nastale tako rekoč v mirnem prehodu iz kolonialnega v formalno neodvisni status, je seveda obstajala kontinuiteta v izobraževalnem sistemu. V mnogih nekdanjih francoskih kolonijah, zlasti v Afriki, so ostali celo francoski učitelji ali pa prišli pozneje. V nekdanjih britanskih kolonijah so ostali britanski izobraževalni sistemi skorajda nedotaknjeni. To pomeni, da se ob jeziku in s posredstvom jezika vzporedno s širjenjem pismenosti in izobrazbe nadaljuje tudi akulturacija.

¹ S. Južnič: *Kolonializem in dekolonizacija*, Maribor, Obzorja, 1980, str. 186–203.

2. Vprašanje nacionalnega jezika

Imperialni jezik se seveda ni v vseh kolonialnih deželah enako zasedal. V nekaterih kolonijah je obstajal splošni pogovorni jezik, ki je imel tudi sam dovolj prestiža, da je lahko vzdrževal tekmo z imperialnim jezikom. Taka je bila arabščina, čeprav tekme ni povsod enako popolno dobila. Elita je kljub relativni jezikovni enotnosti jezika in kljub razvitemu domačemu knjižnemu jeziku skušala svoje prednosti podkrepiti z znanjem imperialnega jezika.

Nove države pokolonialnega tipa so v nekem smislu težile, da bi po možnosti *svojo neodvisnost definirale tudi na jezikovnem področju*. Nacionalni jezik je postal temeljno vprašanje »graditve naroda«. Toda najti primerno nadomestilo za imperialni jezik ni bilo niti malo lahko in še manj preprosto. Ponekod so se oprijeli že obstoječe lingue france, če se je razširila na širših področjih in je že bila v rabi kot izhodišče za sporazumevanje na ravni vsakodneвне in pritlične komunikacije. Tako je bilo, na primer, s svahilijem v vzhodni Afriki. Kot sporazumevalni jezik je nastal v 19. stoletju na vzhodnoafriški obali, in sicer je sprva služil za sporazumevanje med arabskimi trgovci in domačim prebivalstvom. V začetku našega stoletja je začela v njem nastajati tudi književnost, ki je bogatila, plemenitila jezik in ga peljala po poti kulturne uveljavitve. Postopoma je postal svahili materin jezik dela prebivalstva, in tako je bilo mogoče, da je postal uradni jezik (poleg angleščine) v Tanzaniji, Keniji, na Komorih.

Drugače je bilo tam, kjer se je jezik večine skušal uveljaviti kot državni jezik za vse. Tak poskus pozna Indija s hindijem. Povzročil je mnoge napetosti in dvomnosti. Uradnik v indijskem »Civil Service«, učinkoviti in dobro razčlenjeni javni upravi, ki jo je vzpostavila britanska kolonialna oblast, je praviloma »znal« dva jezika: angleščino kot imperialni jezik in jezik lokalnega prebivalstva. Vsi, ki so se šteli k izobraženi eliti, so znali dva jezika, ki pa se seveda nista mogla meriti po ugledu. Velikanska večina prebivalstva pa je znala le svoj jezik, in teh jezikov je zelo veliko. Po neodvisnosti se položaj ni mogel bistveno spremeniti. Je pa hindujska večina predložila svoj jezik hindi za indijski nacionalni jezik. Naletela je na velik odpor vseh drugih jezikovnih skupnosti. Bilo je veliko nemirov, uporov in nezadovoljstva; seveda so se gospodarske in družbene težave kaj lahko prelivale v jezikovne spore. Centralna oblast je popuščala in priti je moralo celo do reorganizacije države, tudi na podlagi jezikovnih meja. Tako je lingvistični kriterij postal pravzaprav najbolj dinamičen dejavnik v preobrazbi indijske »federacije«; danes je v rabi že 14 uradnih jezikov, med njimi pa je še vedno tudi angleščina.

Paradoksalno je, da ostaja angleščina v skoraj vseh nekdanjih britanskih kolonijah jezik »splošne povezave«. Za njo ni bilo nadomestila. Podobno je s francoščino in portugalsčino, posebno v Afriki.

Nekatere države so skušale doseči kompromis: sprejele so tezo o uradnem bilingvizmu, veljalo naj bi načelo dvojjezičnosti. Pa to le v tistih

državah, kjer so domači jeziki dosegli neko stopnjo standardizacije in pismenosti in jih govori večji del prebivalstva. S tem naj bi podprli razvoj domačih jezikov, ki naj bi sčasoma dosegli po možnosti tako stopnjo, da bi lahko postali uradni. Vzemimo primer Senegalije. Francoščina ostaja uradni jezik, »razvijali« pa naj bi jezik ulofske narodne skupnosti, ki šteje 36% prebivalstva.

V sosednji Mavretaniji naj bi postala »enotni jezik« arabščina, k čemur naj bi ji pomagalo dejstvo, da je prebivalstvo skoraj v celoti islamske veroizpovedi. Prehod pa je postopen, kajti obstajajo še drugi jeziki (pular, soninke in, kot v Senegaliji, ulof). Najprej naj bi v izobraževalnem sistemu obstojal prehodni režim: arabski in dvojezičen, kar pomeni francoski. Francoščina kot uradni jezik naj bi postal »jezik odpiranja«. Je pa seveda veliko vprašanje, ali se bo s tako rešitvijo strinjalo nearabsko prebivalstvo, ki mu je, podobno kot nehindujskim prebivalcem v Indiji, francoščina nevtralnejša in sprejemljivejša kot jezik državne enotnosti. Francoščina je vrh vsega še zmeraj prestižni jezik. Tako bi uvedba arabščine ogrozila tudi interese močne črnske izobražene elite na jugu Mavretanije.

Zelo značilen je uradni bilingvizem v Kamerunu: potem ko je prišel Kamerun po prvi svetovni vojni izpod nemške pod britanski in francoski mandat, sta se v deželi uveljavili angleščina in francoščina, ki sta ostala uradna jezika tudi po združitvi obeh mandatnih delov v eno državo in proglasitvi neodvisnosti. Niti misliti ni, da bi tak status lahko dosegel kateri od 24 jezikov, ki jih govori prebivalstvo Kameruna.

Nekatere države, zlasti v Aziji, so po osvoboditvi skušale rešiti jezikovno vprašanje tako, da so nacionalni jezik uvedle z dekretom, ga tako rekoč umetno vpeljale. Na Filipinih naj bi to bil pilipino, ki temelji na domačem jeziku tagalogu. Toda njegova usoda je negotova. Jezikovna situacija je na Filipinih, naj tako rečemo, večplastna in pilipinu v marsičem nenaklonjena, čeprav se z njim želi zavreči tako španska kot severnoameriška kolonialna preteklost. Velik del izobražene elite govori angleško in ta elita se bo težko odrekla prednosti, ki iz takega znanja izvira. Filipinska buržoazija ima številne gospodarske in drugačne interese, ki so tesno povezani z Združenimi državami Amerike. Poleg angleščine je španščina razširjena med velikoposestniško aristokracijo, družbenim stebrom španske kolonialne oblasti, ki jo je severnoameriška leta 1898 zamenjala. Na Filipinih pa govorijo še vsaj 90 drugih jezikov, ki niso priznani za uradne.

V marsičem je podoben položaj indonezijskega uradnega nacionalnega jezika bahasa indonesia, ki temelji na malajščini. Holandski je še vedno obeležje kolonialne dediščine, angleščina pa se že uveljavlja kot statusni simbol.

Vprašanje uvedbe nacionalnega jezika kot jezika, ki ga je šele treba uveljaviti v novonastali državi, zlasti prek šolskega sistema, ni novo. Poglejmo nekaj »starejših« primerov. Irska se je ločila od Velike Britanije

in svojo samostojnost skušala obeležiti z odpravo angleščine in uvajanjem starega irskega jezika, ki je keltski. Irci so menili, da ne bodo mogli uveljaviti popolne državnosti in natančneje obeležiti svoje nacionalne identitete brez lastnega jezika, čeprav tega jezika v večjem delu Irske niso več govorili; nadomestila ga je angleščina, jezik zavojevalcev in zatiralcev Irske. Mesta, dinamično gibalo irske osamosvojitve izpod Velike Britanije, so bila v tem pogledu popolnoma anglizirana. Neodvisna Irska je stari jezik obujala, prizadevala si je uvesti ga v šolstvo in javno upravo.

Ta poskus pa je naletel na povsem nepričakovane težave. V tekmovalju z angleščino se stari irski jezik danes bori za goli obstanek, irsko govoreča skupnost (gaeltacht) se na obrobnihih otokih naglo manjša in danes je irščina materin jezik komaj še kakih 80.000 ljudi. In vendar ima ohranjanje irskega jezika poseben pomen. Priznanje, da ga ni mogoče ohraniti, bi bil težak udarec irskemu ponosu, in tako uradna Irska o težavah molči.

Nekaj drugega se je zgodilo z obujanjem stare hebrejščine kot izraelskega uradnega jezika. Čeprav je še živela med eruditi židovske diaspore in v verskem življenju, je znova postala živ jezik šele ob poseljevanju Palestine z »vračajočimi se« Židi; hebrejščina jim je pomagala oblikovati narodno skupnost iz pogosto raznorodnih delcev, v katere je bila razpršena židovska diaspora skozi stoletja. Židje so namreč govorili več jezikov, med njimi »jidiš«, ki je dialekt nemščine (skupina Aškenazi), Sefardi so govorili špansko, tako imenovani orientalski Židje pa arabsko. Mnogi Židje so govorili kot materin jezik tisti jezik, ki ga je govorilo okolje, v katerem so živeli.

Če primerjamo uspeh hebrejščine in neuspeh irščine, je seveda treba zajeti širše področje, ki ne zadeva le jezika. Irskemu jeziku namreč ni bilo treba izpolnjevati funkcije, kakršno je imela hebrejščina. Skorajda bi lahko rekli, da Irska ni imela potrebe po svojem jeziku in še naporno je bilo za vse, ki v tem jeziku med seboj le redko govorijo, ker imajo za to angleščino, ki se govori že skozi mnoge generacije. Izrael pa je potreboval svoj jezik; dasiravno je bil to jezik povsem mitološko zaznamovanih daljnih prednikov, je služil kot edina realna povezava med različno govorečimi doseljenci; ravno jezik je koval njihovo narodno enotnost. Zato je bil uspeh dosežen v rekordno kratkem času.

3. Jezikovna nasprotja kot družbeni konflikti

Jezik je zelo pogosto kanal za številne konflikte. Temu se ne gre čuditi tudi zaradi tega, ker je jezik nekakšno temeljno znamenje skupinske identitete, s tem pa dejansko ločuje in deli etnične skupnosti in seveda še posebej narode v posebne, izrazito nespoznavne identitete. Ta objektivna delitev postane še zlasti izrazita takrat, kadar se zaostrijo gospodarski,

družbeni in politični spori, ki jim dajo jezikovna nasprotja še poudarjeno kulturno razsežnost.

Tovrstni spori so se zaostrovali zlasti, kadar so državotvorja in državotvorne težnje prehajali v jezikovne spore. Graditev velikih imperijev, monolitnih, centraliziranih držav, je vedno spremljalo tudi jezikovno nasilje. Centralizacija in težnja po monolitnosti je zahtevala jezikovno enotnost, in to praviloma na podlagi jezika vladajočega razreda, oziroma vladajoče etnične skupnosti ali naroda. Ena država – en jezik je bilo tudi geslo evropskega državotvorja, in kazalo se ni le v enotnem »javnem« jeziku, marveč tudi v uniformiziranju izobraževalnega sistema in šolstva. Veliko tovrstnega nasilja so v takem smislu prenašali in prenašajo pripadniki manjšinskih jezikovnih skupnosti. Naj vzamemo le primer Anglije, kjer so še pred koncem preteklega stoletja kaznovali otroke, ki so v šolskih prostorih govorili valižansko. Slovenci bi kaj lahko še marsikaj več dodali iz lastne zgodovinske izkušnje. Lingvici, ubijanje nedržavnega jezika oziroma jezikov, je bil najbolj pogosto početje nacionalnega zatiranja.

Ni malo jezikovnega nasilja v sodobnem svetu. Včasih morda odkriti in trdi pritisk odstopi mesto nekoliko bolj subtilnemu in rafiniranemu delovanju, vendar je družbeni in kulturni boj na jezikovnem področju ostal ena od najizrazitejših značilnosti našega časa. Neznanje »vladajočega jezika« vedno vodi v položaj podrejenosti, kdor ne zna takega jezika je vsestransko oškodovan. Zato je v sodobnem svetu težnja po demokrati-zaciji nujno usmerjena tudi k jezikovnim najšinam. Demokratična jezikovna politika naj bi odpravila številne diskriminacije.

Ta boj je toliko bolj zapleten, ker veliki in dinamični in agresivni gospodarsko-politični in kulturni kompleksi vztrajajo pri enojezičnosti. Tako so Združene države Amerike vztrajno poudarjale pomen asimilacije skozi angleščino. Podoben jezik asimilacije, čeprav v nekoliko prirejenih institucionalnih okvirih, je ruščina.

V mnogih državah pokolonialnega tipa so jeziki, ki jim ni priznana enakopravnost, razdiralna silnica državne enotnosti. Pa ne samo v nerazvitih državah. Vzemimo za primer Kanado. Kanada je formalno dvojezična država, tako angleščina kot francoščina sta uradna jezika. To pa sploh ne pomeni, da je večina Kanadčanov dvojezična, marveč le-to, da imajo zakonsko možnost rabiti ta ali oni jezik. Velika večina francosko govorečih živi v provinci Quebec; to so potomci Francozov, ki so se priselili največ v 17. stoletju, ko je bila Kanada še francoska posest. V Quebecu le četrtina od 6 milijonov prebivalcev govori angleščino, ki je torej tu manjšinski jezik, medtem ko je v celotni Kanadi izrazito manjšinski francoski jezik.

Uradna možnost enakopravnosti jezikov pa je relativna, ker so francosko govoreči Kanadčani gospodarsko šibkejši od angleško govorečih. Še več. Angleško govoreči del ima še veliko podporo v sosednjih Združenih državah Amerike, ki so temeljito in vsestransko prodrle v kanadsko

gospodarstvo. V poslovnem svetu in industriji angleški jezik povsem prevladuje. Francosko govoreči Kanadčani morajo biti dvojezični, če se hočejo bolje zaposliti in se povzpeti zunaj sfere agrarnega gospodarstva, v katerem se je francoščina najboljše ohranjala. Dvojezičnost je tako v Kanadi, naj tako rečemo, le enosmerna, angleško govorečim se ni treba učiti francoščine, francosko govoreči pa vsekakor morajo obvladati tudi angleščino.

Na tem dejstvu se je oblikoval francoski nacionalizem v Kanadi. Dobil je tudi močno razdiralne oblike, nekako po letu 1960, in ves čas je spor potekal na izrazito jezikovni ravni: jezik je bil namreč področje kristalizacije sporov, ki so bili dejansko gospodarski, družbeni in seveda kulturni.

Podoben primer jezikovnega konflikta je moč najti med Valonci in Flamci v Belgiji, da o baskovskem problemu v Španiji ne govorimo. In še bi lahko naštevali jezikovne spore v razvitem svetu.

V tej luči je pričakovati, da bodo lingvistični konflikti v manj razvitem svetu še bolj ostri in izraziti. Botruje jim večja globina družbenih konfliktov sploh in pa dejstvo, da ne izražajo le etničnih trenj, marveč jezikovna vprašanja zadevajo sam obstanek novih držav pokolonialnega tipa v umetnih mejah, kakršne je zapustil kolonializem.

Ilustrativen je, denimo, primer tovrstnega spora v Sri Lanki (nekdanjem Cejlonu). Jezikovni konflikt ni le etnični spor, gre tudi za dejansko prikrajšanost lingvistične manjšine pri dodeljevanju javnih služb, vladne zaposlitve pa so silno pomembne zaradi splošne nerazvitosti in ker imajo zlasti izobraženi ljudje razmeroma skromne možnosti za zaposlitev. Jezik pa je tudi znamenje statusa, zato gre tudi za boj med statusnimi simboli, dasiravno je treba jezikovni spor prav v Sri Lanki jemati v širokem kontekstu velikih delitev na nasprotujoče si identifikacije, ki so povezane tudi z religijo, različnimi kulturami in zgodovinami, zlasti pa seveda z različnim gospodarskim položajem nasprotujočih si etnij.

Večina prebivalstva v Sri Lanki so Sinhalci, ki govorijo jezik sinhala (72%). Gre za jezik indoevropskega izvora, ki so ga na otok prinesli migranti pred kakimi 2500 leti. Druga največja etnična skupnost so Tamili, in sicer se delijo na »cejlonske« Tamile (11% celotnega prebivalstva Sri Lanke) in »indijske« Tamile (9,4%). Predniki cejlonskih Tamilov so prišli na otok pred 1000 in več leti, indijski Tamili pa so prihajali na otok kot migranti za časa kolonialne britanske oblasti, največ proti koncu 19. stoletja. Tamilščina je eden od glavnih dravidskih jezikov in seveda daleč od indoevropske sinhale. Proglasitev sinhalskega jezika za uradni jezik je za Tamile akt ostre diskriminacije.

Poleg teh skupnosti pa so še druge, zanimivi so zlasti cejlonski »Muri« (6,7% prebivalstva), muslimani (od portugalskega »Mori« – Mauri...). So arabskega izvora ali pa potomci indijskih muslimanov. Muri so govorili tradicionalno tamilščino, vendar pa se vse bolj nagibljejo k sinhalščini. Sploh se v jezikovnih bojih nasploh dogaja tako, da se etnične manjšine praviloma priključujejo večinam. Tako, na primer, se tudi doseljenci v

Kanado praviloma asimilirajo v večinski jezik, v angleščino. Tudi v Sri Lanki ima lahko angleščina kot nekdanji jezik britanske kolonialne oblasti podobno vlogo – kot jezik posebnega prestiža jo izbira velik del mestnega prebivalstva.

4. *Jezik mednarodnega komuniciranja*

Izidi boja za prvenstvo jezikov v mednarodnem komuniciranju brez dvoma močno vplivajo na jezikovno situacijo v sodobnem svetu. Nesorazmerje moči je privedlo celo do nesorazmerja razprostranjenosti posameznih jezikov imperialnega kova. Danes se neenakopravnost med jeziki kaže vsaj na dveh ravneh: v odnosu med malimi in velikimi narodi in na relaciji razviti-nerazviti.

Še zlasti je danes vidna in zaznavna premoč angleščine, katere imperialno britansko tradicijo je povzela in prevzela supersila Združene države Amerike. Pa ni le v samem dejstvu mednarodnega položaja Združenih držav Amerike vir premoči angleščine. Naj pokažemo le na težo, ki jo imajo danes v mednarodnem gospodarstvu transnacionalne korporacije. Tako kot so se svoj čas nacionalne buržoazije trudile uniformirati jezik na svojem državnem področju, vztrajale pri enotnem državnem jeziku in se zoperstavljale kakršnekoli jezikovnemu separatizmu, tako skušajo danes uveljaviti jezikovno enotnost in ukiniti jezikovne pregrade transnacionalne družbe kot koncentracija gospodarske moči in integrativnih teženj ogroджа svetovnega kapitalizma, ki je prav v teh korporacijah.

Večji del vodilne tehnologije, nad katero te družbe vladajo in jo razvijajo, se proizvaja, prodaja, kupuje in posreduje v angleščini. To se zdi logično in nekako samo po sebi umevno. Nihče ne utegne govoriti o jezikovni demokratičnosti. Še več. Večinsko mnenje poudarja racionalnost enotne terminologije, ki jo povezuje en jezikovni sistem. Mnogi vidijo v tem pozitivne vidike olajšane mednarodne komunikacije. Podobno kot v pluralingvističnih novih državah pokolonialnega tipa vidijo nekateri v angleščini celo nevtralnost in prednosti pred drugačnimi jezikovnimi alternativami.

Sicer pa je prednost angleščine kumulativne narave. Unescova študija trdi, da je v angleščini okoli 40% svetovne znanstvene literature, pa čeprav narašča količina take literature v ruščini, kitajščini in japonščini².

Angleščina si je tudi po drugačnih poteh izvajala položaj mednarodnega jezika. Pri nas se to kaže na včasih kaj malo domoljubne načine, postavimo, s silno poplavo angleških imen za domače izdelke, pa čeprav nimajo kaj prida možnosti, da bi se prodajali na zunanjem trgu.

Seveda se vprašanje nikakor ne zaustavlja na področju gospodarstva, zunanje trgovine, prenosa tehnologije in znanja. Jezik je bil in ostal

² Étude sur la réalisation d'un système d'information scientifique et technique, Paris, Unesco 1971.

instrument akulturacije. Danes smemo temu reči tudi *kulturni imperializem*. Jezik je kanal, po katerem se pretakajo ideologije, svetovni nazori, način dojemanja in mišljenja. Jezik ne more biti nevtralen.

Ni dvoma, da znanje ali neznanje jezikov prestiža, dominacije in nadmoči podpira družbeno razčlenjevanje tudi na mednarodnem planu in ne le v dekoloniziranih državah. Neenakost jezikov je vedno vir diskriminacije in različnih pritiskov, zlasti še v t. i. enosmerni komunikaciji: med tistimi, ki neki jezik obvladajo, in tistimi, ki ga ne oziroma se ga morajo naučiti, če hočejo biti v komunikaciji enakopravni.

V nekem smislu je bilo podobno v evropskem srednjem veku, ko je bilo znanje latinščine velikanska prednost. Sicer pa, če logično zaključimo, je sporazumevanje med dvema človekoma, ki govorita različna materina jezika, vedno vir neenakosti in s tem latentnega konflikta. Izbrati je treba pač enega od jezikov in prednost ima tisti, čigar jezik je izbran. Vzemimo, na primer, relacijo Slovenec–Srb ali Hrvat v komunikaciji pri nas v Jugoslaviji...

Možen izhod je vedno izbor nekega tretjega, naj tako rečemo, nevtralnega jezika. In tu je zopet problem. Umetni jeziki očitno niso vabljeni, ker izza njih ne stoji teža neke koherentne kulture, tehničnega znanja in podobno. Tako si različne neangleške jezike govoreči izberejo za nevtralni komunikacijski jezik angleščino. Tako vlogo je imela včasih (zlasti v 18. stoletju) francoščina in še prej, kot smo rekli, latinščina. Enakost zaradi enake relacije do »mednarodnega« jezika pa se seveda vedno znova spremeni v neenakost, kakor hitro se v komunikacijo vplete nekdo, ki mu je tak jezik materin. In danes si je težko zamisliti, da do tega ne bi prišlo...

Boj okoli jezika mednarodne komunikacije ni več samo boj za prestiž, kot bi morda slutili iz silovitih francoskih napadov na t. i. *franglais*, kar naj bi bila poangležena francoščina. Jezikovna obramba te vrste je sicer celo v Franciji brez učinka, celo na najvidnejših javnih mestih visijo reklame v angleščini³. Zato je francoska vlada proglašena za dezerterko, češ da ne stori ničesar in mirno gleda, kako francoščina izgublja svoj položaj v svetu.

Podobni klici se oglašajo tudi med Slovenci. Zapostavljanje slovenščine iz dejanskih ali namišljenih tehnoloških, trgovskih ali kakih drugih razlogov je pač del naše jezikovne resničnosti, tako kot je del mnogih drugih. Posvetovanje o slovenščini v javni rabi (v Portorožu, maja 1979) govori tudi o tem, da »gospodarsko sodelovanje z drugimi deželami kaže na... pomanjkanje narodnega ponosa in samozavesti«.

Ne kaže, da se bodo jezikovne skupnosti, ki so si, s tem ko je njihov jezik postal svetovni, pridobile velike prednosti, tega odrekle. To potrjujejo tudi podatki o upadanju zanimanja za učenje tujih jezikov prav v takih jezikovnih skupnostih. Izredno hitro je splahnelo zanimanje za

³ Roger Cans: »Qui parlera français en l'an 2000?«, *Le Monde*, Paris, 5. decembre 1979, p. 12.

učenje tujih jezikov zlasti na angleškem jezikovnem področju in posebej v Združenih državah Amerike. Raziskave kažejo,⁴ da velikanska večina severnoameriških študentov ne zna nobenega tujega jezika (ob tej raziskavi je prav umestno pripomniti: »Zaradi takega sramotnega neznanja tujih jezikov tudi ne morejo razumeti svetovnih problemov.«) Šolski sistem v Združenih državah Amerike je skorajda načrtno začel zanemarjati tuje jezike.

Temu ustrezno se krepi zanimanje za učenje angleščine v neangleških jezikovnih skupnostih. Še zlasti pa lahko med nerazvitimi opazimo, da je vztrajanje pri imperialnem jeziku samo po sebi umevno, in tega si nikakor ni mogoče pojasniti le s težnjo po participaciji v znanju, ki ga ponuja angleška literatura, ali po estetskem užitku ob branju izvirnih del. Gre za to, da znanje takega jezika zagotavlja družbeni položaj. Zlasti znanje angleščine je statusni simbol in praviloma razredno obeležje.

Seveda ni odgovor o alternativni niti malo enostaven. Kaj naj v tem položaju storijo manj razvite države?

Nekateri entuziasti predlagajo mednarodni jezik. Morda si je nekaj veljave v tem smeri pridobil esperanto. Nastal je nekako leta 1887, izumil ga je na Poljskem Ludwig Zamenhof, oziroma sestavil iz elementov iz indoevropskih jezikov, potrudil se je poenostaviti slovnico in je do neke mere posnemal jezikovne spremembe iz romanskih jezikov, da bi tako ustvaril iluzijo diahronične kontinuitete. Hkrati je Zamenhof izdelal osnovo za slovar (leksikon) in na tej podlagi se je začel esperanto razmeroma uspešno širiti in razvijati. Toda esperanto nima nikjer uradnega statusa in ljudje, ki ga znajo in uporabljajo tudi v mednarodni komunikaciji, so, s tem ko pripadajo »gibanju« esperantov, pravzaprav ločeni kot nekakšna posebna družčina, o kateri večina ve le nekaj površnega. Poleg tega esperanto ni namenjen kot »prvi jezik« in ima potemtakem vse težave nematerinega jezika. Je »drugi jezik«, povezava med ljudmi različnih jezikov, posebna zvrst lingua franca.

Vsekakor je težko pričakovati, da bi tak jezik lahko postal resnični mednarodni jezik ali jezik mednarodnega komuniciranja. Pojavljajo se tudi drugi in drugačni predlogi. Nekateri so celo za latinščino. Ni na primer nezanimiva oživitve latinščine na Poljskem? Je to edina država, kjer radio oddaja tečaje latinskega jezika. Priročniki za učenje latinščine, pravijo, da so takoj razprodani. Latinščina je namreč, zgodovinsko gledano, dokaj globoko vsajena v poljsko kulturo. Poljsko plemstvo – šlahta je bilo ponosno na vsako znanje latinščine. V tej luči nemara pomeni učenje latinščine tudi neko poudarjanje poljske posebne zgodovinske zavesti. Nekaj vpliva pa ima gotovo tudi dejstvo, da je bila latinščina jezik katoliške cerkve.

Zelo kratek sprehod skozi »zgodovino mednarodnega komuniciranja« je morda primeren sklep tej razpravi. Na berlinskem kongresu, ki je leta

³ »Le gouvernement déserteur«, *Le Monde*, Paris, 26–27 août 1972, p. 1–2.

1878 odločal o usodi otomanskega cesarstva je bil uradni jezik francoski. V Versaillesu leta 1919, ko naj bi »končali« prvo svetovno vojno, sta bila uradna jezika francoski in angleški, ki sta bila delovna jezika Društva narodov. Organizacija združenih narodov je začela z delom prav tako v teh dveh jezikih, danes pa poleg njiju uživajo neki status uradnosti še ruščina, kitajščina, španščina in arabščina. Za uradne jezike pa kandidirajo tudi japonščina, hindi in jezik svahili, pa celo portugalščina. V evropski gospodarski skupnosti je šest uradnih jezikov, s pristopom Grčije, pozneje pa nemara še Španije in Portugalske, jih bo verjetno več. Čez 25% uslužbencev je že zaposlenih z delom v zvezi s prevodi in prevajanjem. V Organizaciji združenih narodov in njenih agencijah stanejo prevodi in prevajanje že prek 100 milijonov dolarjev letno.

To bi lahko razumeli kot demokratizacijo v odnosih med jeziki, vendar je le formalno gledano tako. Zaključiti namreč moramo, da si jeziki pridobivajo pozicije le na podlagi igre moči med državami. Nobena ne želi odstopiti prednosti »svojega« jezika in vsaka izkorišča take prednosti. Velika večina članov mednarodne skupnosti pa še pomisliti ne more, da bi njihov jezik postal uraden v mednarodnem komuniciranju...

ADOLF BIBIČ

Srečanje sovjetskih in jugoslovanskih politologov

Težnja po mednarodnem sodelovanju, po odprtih dialogih s politologi iz drugih dežel, je trajna politika Zveze združenj za politične vede Jugoslavije. Tako politiko je skušala ta asociacija gojiti tako v mnogostranski aktivnosti znotraj IPSA (Mednarodno združenje za politične vede), katere aktivna članica je skoraj neprekinjeno že več desetletij, kot v drugih oblikah mednarodnih stikov.

Taki usmeritvi, ki temelji na spoznanju, da se lahko politična znanost plodneje razvija, če spoznava bogastvo raznolikih družbenih in političnih izkustev, so služile tudi pobude, v katerih je strokovna organizacija jugoslovanskih politologov organizirala na jugoslovanskih tleh, v sodelovanju z IPSA, nekaj mednarodnih srečanj, med katerimi naj omenimo okroglo mizo v Opatiji (1959) o razmerju med civilnimi in vojaškimi oblastmi; okroglo mizo v Dubrovniku, 1975, ki se je je s svojim odmevnim nastopom udeležil tudi Edvard Kardelj, ki je razpravljala o problemu samoupravljanja in o nacionalnem vprašanju; okrogla miza v Ljubljani (1979), ki je bila, ob udeležbi politologov z vseh območij dežel »tretjega sveta«, posvečena temi Položaj in vloga politične znanosti v deželah v razvoju. Tudi slednja okrogla miza je imela velik mednarodni odmev, saj je dokument o sodelovanju med politologi in politološkimi institucijami DVR, sprejet na tem srečanju, kasneje pa še soglasno potrjen na podobnem srečanju v Calcutti, postal s svojimi temeljnimi izhodišči tudi platforma Mednarodne asociacije za politične vede in hkrati listina, ki je podlaga pred kratkim v okviru IPSA ustanovljene študijske skupine Politična znanost v deželah v razvoju.

Takšna odprtost Zveze združenj za politične vede Jugoslavije dobiva v novejšem času dopolnilo v naporih, da se vzpostavijo čim tesnejši stiki tudi na dvostranski osnovi. Prednost takšnih stikov je, da lahko dobijo zelo raznovrstne, konkretne vsebine, da so lahko dokaj kontinuirani in da se lahko nanašajo tudi na zahtevnejše bilateralne projekte. Tako so nastale pobude, da se navežejo stiki s Kanadsko asociacijo za politične vede, sprožene so bile iniciative za navezavo stikov z indijskimi politologi in s politologi nekaterih drugih dežel v razvoju. Naj tudi omenimo stike, ki jih imajo posamezne politološke institucije v Jugoslaviji neposredno s posameznimi sorodnimi institucijami v tujini, kot npr. politologi ljubljanske univerze s politologi z varšavske univerze, Fakulteta za politične vede iz Beograda z Univerzo Adama Mickiewicza v Poznanju in z univerzo v Alžiru, s posameznimi politološkimi institucijami v ZDA in v Sovjetski zvezi itd.

V sklopu takšne splošne politike, da se vzpostavijo dvostranski stiki s politologi drugih dežel, je treba gledati tudi na simpozij sovjetskih in jugoslovanskih politologov, ki je bil oktobra 1980 v Moskvi. Srečanje so organizirali Sovjetska asociacija za politične vede, Inštitut države in prava Akademije znanosti SSSR in zveza združenj za politične vede Jugoslavije. Udeleženci so na njem obravnavali temo »Proces sprejemanja odločitev v političnem sistemu socialističnih dežel«.

O namenu srečanja in o pomenu obravnavane teme so v začetku govorili dr. V.N. Kudrjavcev, dr. Dušan Bilandžić in dr. H. Šahnazarov, predsednik sovjetske asociacije političnih znanosti. Slednji je poudaril pomen dvostranskih srečanj politologov kot oblike mednarodne komunikacije, sodeloval pa je tudi v razpravi.

Z jugoslovanske strani so se srečanja udeležili: dr. Dušan Bilandžić, ki je govoril o splošnih značilnostih razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja; dr. Jovan Djordjević (ki zaradi bolezni ni mogel osebno sodelovati na srečanju) z refe-

ratom Proces političnega odločanja v političnem sistemu SFRJ; dr. Adolf Bibič, ki je predstavil nekatere vidike odločanja v pluralizmu samoupravnih interesov; dr. Djorji Caca z referatom Odločanje v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji – sprejemanje zveznih predpisov; dr. Mijat Šuković, ki je govoril o delegatskem sistemu; dr. Stojan Tomić, ki je v referatu predstavil lokalni nivo političnega odločanja v Jugoslaviji; dr. J. Munčan, ki je govoril o družbeni lastnini; dr. Gažmend Zajmi, ki je govoril o nekaterih vidikih odločanja v Jugoslaviji.

S sovjetske strani pa so na srečanju sodelovali: dr. V. E. Guliev z referatom Razvita socialistična demokracija in sprejemanje političnih odločitev; dr. L. S. Mamut s sporočilom Sprejemanje in izvrševanje politično-upravnih odločitev kot stadij političnega procesa, dr. V. P. Kazimirčuk z referatom Sociološki aspekti sprejemanja odločitev v političnem sistemu; dr. V. N. Kudrjavcev, ki je govoril o usklajevanju javnega mnenja s predlogi ekspertov na primeru sprejemanja nove sovjetske ustave; V. A. Maslennikov, ki je predstavil politično-pravni status delovnega kolektiva kot sestavnega dela sovjetskega političnega sistema (ta je tudi še posebej poudaril perspektivni pomen jugoslovanskih izkušenj na tem področju); dr. J. A. Tihomirov, ki se je lotil problema sprejemanja političnih odločitev z gledišča sistemskega pristopa; dr. G. V. Barabašev, ki je predložil referat Socialno-politični vidiki sprejemanja odločitev v lokalnih sovjetih, in dr. A. M. Vasiljev in nekateri drugi.

Ne da bi se spuščali v podrobnejšo oceno lahko rečemo, da je prvo sovjetsko-jugoslovansko politološko srečanje bilo koristno, o čemer sta na koncu srečanja govorila tudi dr. A. M. Vasiljev in dr. Dušan Bilandžić. Predvsem bi želeli poudariti, da je potekalo v vzdušju odprte in strne akademske diskusije. Izbrana tema sega v samo jedro političnega sistema prehodnega obdobja in zajema tako širok seznam problemov, da se jih je tako kratko srečanje utegnulo z marsikaterega vidika le dotakniti; vendar pa je razkrilo, tako se mi zdi, velik pomen protislovij interesov in njihovega razreševanja v sodobnih političnih sistemih socializma. Srečanje je pokazalo poleg skupnih problemov tudi različnost pristopov k nekaterim ključnim vprašanjem političnega sistema, hkrati

pa je tudi pokazalo, da je mogoče o takih razlikah odkrito in pozorno razpravljati.

Upoštevač izkušnje srečanja so se udeleženci strinjali, da bi s takšnimi in podobnimi posveti nadaljevali. Predlagano je bilo, da bi prihodnje srečanje, ki naj bi bilo v Jugoslaviji, obravnavalo vlogo delovne organizacije v političnem sistemu. To pobudo je kasneje sprejela tudi Zveza združenj za politične vede Jugoslavije. Dogovorjeno je, da naj bi bilo srečanje jeseni leta 1981.

PRIMOŽ JUŽNIČ, CIRIL KLAJNSČEK

Ob posvetovanju »Sociološki preseki slovenske družbe«

Slovensko sociološko društvo je skupaj s centrom za družbeno-politično izobraževanje pri FSPN organiziralo 18.–19. junija na Otočcu pri Novem mestu strokovno posvetovanje z naslovom »Sociološki preseki slovenske družbe«.

V najinem prikazu dela in poteka posvetovanja bova poskušala razmišljati nekoliko širše tudi o posvetih podobne vrste in o sami sociologiji – tako kot naju je k temu spodbudil pričujoči posvet.

Veliko številno referatov in udeležencev je potrdilo potrebo in aktualnost tovrstnega posvetovanja. To je še posebej razveseljivo, ker se je pokazalo, da je revitalizacija sociološkega društva postala resnična potreba in so zato prizadevanja vredna vloženega truda.

Problematika, o kateri se je razpravljalo, je zelo široka in raznovrstna, tako da je v tem razmeroma kratkem sporočilu ni mogoče zajeti v vsej širini. Z načinom obravnavanja teme, s pripravljenimi referati in razpravo so slovenski sociologi pokazali, da spremljajo družbeno stvarnost in se vanjo tvorno vključujejo.

Ob pozdravnih in zaključnih nagovorih, nadalje referatih gostiteljev – sociologov dolenjske regije (»Dolenjska regija, njene razvojne dileme in sociološki problemi proletarcev«), ter gostov iz Italije (»Sociolo-

ški problemi zamejske stvarnosti Slovencev v Italiji») so bili na srečanju predstavljeni še številni drugi referati. Dokaj zanimiva razprava o njih je potekala v petih različnih skupinah, ki so se ukvarjale vsaka s svojim področjem:

1. razvojni procesi in družboslovne raziskave;
2. delo in organizacija združenega dela;
3. odgovornost v samoupravnih družbi;
4. izobraževanje, socializacija in vrednote;
5. posebne družbene kategorije in družbene dejavnosti.

Skupini, ki sta obravnavali probleme organizacij združenega dela ter vzgojo in izobraževanje oziroma socializacijo, sta bili slabše zasedeni, kar kaže, da je za ta vprašanja zainteresiranih manj sociologov, čeprav to najbrž ni v skladu z dejansko (družbeno) potrebo oziroma stanjem na teh področjih.

Največ uveljavljenih, eminentnih sociologov je bilo zbranih v skupini, ki se je ukvarjala z odgovornostjo. Številčna je bila tudi skupina, ki je razpravljala o različnih tematskih sklopih in posebnih socialnih kategorijah. Obravnavane teme so pritegnile kar precej mlajših sociologov, žal pa jih v razpravi skorajda ni bilo slišati.

Seveda ne gre prežreti prve skupine, v kateri se je razvila zelo živahna razprava, k čemur je verjetno prispevala tudi aktualnost teme.

Ob vsem tem bi želela poudariti še nekaj razmišljanj. Ali je posvet uspel biti tudi kaj več kot pregled dela slovenskih sociologov (družboslovcev) in družabno srečanje? Ali bolje rečeno, kaj pravzaprav pričakujemo od posvetov s tako in podobno vsebino? Kaj je njihov namen? Najino mnenje je, da bi morali biti nekaj več kot zgolj prerez sociološke »ustvarjalnosti« na Slovenskem. Biti bi morali v prvi vrsti delovno srečanje, aktivno delovno srečanje. Pričujoči posvet pa, tako kot vsi podobni posveti, ni bil tak.

Vzrok za to nikakor ni slaba organizacija, kajti bila je, če lahko tako rečemo, prav vzorna. Vzorna še posebej zaradi truda, ki so ga organizatorji vložili v pripravo posveta. Tudi tema je bila brez dvoma aktualna in zanimiva. Vrh vsega pa so se posveta udeležili praktično vsi, ki aktivno strokovno delujejo na področju sociologije (družboslovja), tako uveljavljeni znanstveniki kakor tudi precej mladih.

Ko rečemo, da posvet ni imel aktivnega delovnega značaja, mislimo na nekaj drugega. Potrebno se je vprašati, kakšna sta delovna struktura in značaj tovrstnih posvetov? Klasična struktura posvetov z referati (ki jih avtorji nemalokrat prinesejo šele na srečanja), skozi katere se le malokdo prebije, in z mnogimi diskusijami, ki so običajno bolj monologi, je več kot zastarela in neaktualna.

Posveti, vključno z omenjenim, so bolj nekakšni »sejmi«, na katerih udeleženci predstavijo svoje delo, kot pa resnični strokovni posveti, ki bi argumentirano konfrontirali različna mnenja in stališča, odpirali in tehtali različne alternative, rešitve itd.

Številne teme in obsežna problematika, ki so značilne za take posvete, vplivajo, da gredo taka srečanja manj v globino in bolj v širino. To pride do izraza še posebej v razpravah, ki največkrat to sploh niso. Največji del učinkovitega delovnega časa namreč odpade na uvodne govore in rezimiranje napisanih referatov.

Kljub temu, da je bil osrednji namen srečanja podati nekakšen prerez dela slovenskih sociologov in temu ustrezen sociološki presek slovenske družbe, je bilo oboje prikazano premalo kompleksno in celovito. Premalo je bilo tudi poudarka na teoretični in metodološki plati obravnavanih tem. Tako bi površen opazovalec lahko kaj hitro dobil vtis, da se današnja slovenska sociologija ukvarja s samimi »trdnimi dejstvi«, tako da je seveda odveč kakršnakoli skrb za njeno usodo. To pomeni, da posvet ne samo ni uspel biti aktivno delaven, temveč da tudi ni mogel ustrezno prikazati slovenske sociologije.

Bitstveni problem je vendarle v tem, da je razvoj, še več, družbena potreba prehitela znanost, da se oklepamo delovnih oblik, katerih smisel se je spremenil ali se je vsaj deloma spremenila njihova vsebina. Klasični posveti so zato tipičen zgled. Ni čudno, da lahko zadnje čase v prikazih takih ali drugačnih nacionalnih in internacionalnih posvetov zasledimo podobne kritične pripombe, kot smo jih skicirali tukaj: prenatrpanost programov, preveč tem in preobširna problematika, raznolikost pristopov, premalo časa za razpravo in rezimiranje stališč, nejasnosti. Meniva, da imajo vsi ti očitki skupni imenovalec. Ob današnjem hitrem razvoju znanosti in še posebej ob »novih« nalogah

družboslovja (večja aktivnost v neposrednem družbenem angažmaju) ostajajo posveti takšne vrste in s takšnim načinom dela ob strani in ne prispevajo dovolj k razvoju znanosti.

Takšni posveti so imeli svoj pomen in smisel pred mnogimi leti, ko so se posamezne stroke konstituirale in razčiščevali temeljni pojmi. Dokler stroka še ni razvita, ni težko zbrati vseh, ki se z njo ukvarjajo. Meniva, da danes to ni več potrebno, ker so se metode dela spremenile ali bi se vsaj morale spremeniti, tako da so takšne oblike posvetov anahronizem. Seveda to ni edini anahronizem v našem družboslovju – sem bi lahko prišeli »individualizirano« raziskovanje, slabo uveljavljeno timsko delo, nerazvitost in slabo izrabo dokumentacijskih in informacijskih virov pa še marsikaj drugega.

Kje iskati vzroke za takšno stanje današnje sociologije? Verjetno bi bilo sila poenostavljeno, nekritično in pristransko, če bi pripisali »krivdo« za sedanje »stanje stvari« zgolj sociologom in njihovim slabostim, (ne)zmožnostim in (ne)sposobnostim, pri tem pa ne upoštevali, da so za tak položaj sociologije tudi objektivni vzroki, in sicer jih je treba iskati po eni strani v zakonitostih, ki izhajajo iz vpetosti sociologije v vse družbeno dogajanje, po drugi strani pa v zakonitostih njenega logičnega notranjega razvoja. Zato bi kazalo spregovoriti še nekaj besed o sami sociologiji.

Specifičnost sociologije (kot najsplošnejše-posplošujoče družboslovne discipline, kot ugotavlja Adorno in Horkheimer »ni v njenih predmetih, ki jih razsvetljujejo tudi druge znanosti, ampak v poudarku, ki ga daje predmetu in povezanosti vseh predmetov...« (Sociološke študije, Zagreb 1980, str. 47). »Skorajda ni predmeta, vključujoč tudi t. i. naravo, ki ne podlega sociološkemu raziskovanju, pri tem pa ne gre za »sociologizem«, ki samodejno povezuje vrednost spoznavanja z njegovim družbenim poreklom.« (Prav tam, str. 114).

Vprašanje, ki se v zvezi s tem zastavlja, je: Ali se slovenska (in jugoslovanska) sociologija ukvarja s samim življenjem in koliko ali pa ji je bolj bistvena ontološka, zgodovinska, filozofsko-antropološka, spoznavno-teoretična, gnoseološka in aksiološka zasnovanost sociološkega proučevanja pri nas? Nadalje, ali je sociologija v praksi našega vsakdanjega življenja pognala trdne

korenine, ki ji še šele omogočajo, da postane revolucionarna sila (znanost postane revolucionarna sila, šele ko zajame množice) družbenega življenja.

Če hočemo odgovoriti na ta vprašanja, nikakor ne moremo mimo bistvenega, to je, mimo mladosti sociologije kot posebne znanosti sploh, po drugi strani pa mimo njenega razvoja v naši družbi in s tem povezanih težav. Vsak začetek v znanosti je namreč težak. Enako velja tudi za »našo« sociologijo kot znanost in poklic.

Kar se tiče sociologije kot znanosti pri nas, vemo, da je še zelo mlada in da jo je v njenem razvoju od ideološko partijske naravnosti v prvem povojnem obdobju prek empirično-pozitivistične (ko se je razcvetela krošnja, ne da bi imela tudi ustrezne korenine) do vrednostno angažirane (toda takrat ne v tradicionalnem partijskem smislu) zanašalo na različne stranpoti, kot so:

- pretirane obljube in pričakovanja v zvezi z rezultati dela prvih generacij sociologov;

- ekonomiziranje, psihologiziranje, historiciziranje, juridiciranje, pedagogiziranje ipd. (iz vrst analognih znanosti so izšli prvi sociologi) »sociološkega« dela in rezultatov;

- institucionalizacija znanosti v ustanovah, ki se ukvarjajo predvsem z akademsko »čisto« znanostjo in »velikimi«, »epohalnimi«, »globalnimi« temami (a tudi z vprašanjem, kako si zagotoviti finančna sredstva za delovanje), s čimer se je sociološki poklic razdelil na dva idealna tipa: v znanstvenike ustvarjalce (ki si prizadevajo predvsem za spreminjanje in izpopolnjevanje teoretične strukture znanosti, oz. za razvoj in rast znanstvenih spoznanj), in znanstvenike tehnologe (ki so usmerjeni predvsem v praktično aplikacijo že obstoječih socioloških znanj). (Glej Đuro Sušnjić: Otpori kritičkom mišljenju, str. 198).

Ob tem se takoj postavlja vprašanje o poklicni vlogi sociologov, koliko se je poklic sociologa uveljavil kot enakopraven poklic v primerjavi z drugimi (družboslovnimi) kadrovskimi profili? Koliko (če sploh) smo sociologi presegli: vlogo, položaj in pomen »ljubiteljev družbenih vprašanj« in koliko (če sploh) vlogo in položaj »ljudi v funkciji delitve dela«?

Za razumevanje konstituiranja neke stroke so vedno pomembna tudi strokovna društva. Kaj lahko rečemo za slovensko sociolo-

ško društvo? Ali se mu je uspelo tvorno vključiti v definiranje vloge in položaja sociologov in razreševanje njihovih poklicnih problemov? Vrnimo se k temu malo pozneje in si oglejmo delo slovenskega sociološkega društva, kot se je pokazalo na omenjenem posvetu.

Meniva, da mora za delo slovenskega sociološkega društva resnično veljati naslednje: »Sociologi so razpršeni na različnih področjih, interes za sociologijo je mnogoter, kar seveda narekuje specifične organizacijske oblike in vsebine društvenega delovanja.« (Peter Klinar, O delu slovenskega sociološkega društva, Teorija in praksa 3/81, str. 412). Posvetu te zahteve ni uspelo izpolniti. Toda še enkrat ponavlja, da vzrok ne tiči v kakšni njegovi organizacijski pomanjkljivosti, nepomembnosti ali odvečnosti, temveč gre za vprašanje koncepta tovrstnih posvetov in krizo njihove organizacijske oblike.

Ker so se v proučevanju in dojemanju družbe prepletale, prežemale, dopolnjevale in popravljale mnoge družboslovne znanosti, vede in discipline, ni niti malo lahko potegniti meje med njimi. To ne pomeni, da bi morali to mejo na vsak način iskati, temveč da je potrebna interdisciplinarnost. Sociologiji na splošno sicer ne moremo očitati, da ji ni do nje; narobe, videti je celo, da je sociologija ena od strok, ki izraža največ želja in potreb po interdiscipliniranosti, čeprav vsako strokovno društvo (kar je razumljivo) že samo po sebi teži k zaključenosti, cehovski zaprtosti. Reči pa moramo, da je pri takem konceptu posveta izredno težavno vključiti tudi druge stroke.

Dejstvo je, da sestavljeni družbeni pojavi (in sociologi se ukvarjamo večinoma s takimi) nimajo brezpogojnega značaja, ampak le relativnega. Zato je potrebno vzeti čim večje število kazalcev – oziroma – najti takšno kombinacijo, ki dovoljuje najbolj vsestransko in prepričljivo opisati, raziskati ali razložiti neki družbeni pojav. Samo referati (ki so prej ali slej delo posameznikov in rezultat predvsem njihovih ožjih strokovnih interesov) in razprava, ki je največkrat priložnostna, slabo pripravljena ali gre mimo teme, tega ne morejo zajeti. Zato imajo posveti bolj manifestativen kot delovni značaj. Bolj predstavljajo delovne dosežke neke stroke (če je to sploh mogoče, kot pa ustvarjajo nove.

Podobno se lahko vprašamo, kako da v sociologiji še zmeraj odpravimo na rob cela področja družbene stvarnosti, zato pa dajemo prednost teoretično in metodološko še vedno izredno »diskutabilnim« ter družbeno in politično aktualnim temam, ki jih je mogoče proučevati po že uhojeni poti (v mislih imava predvsem posebne sociologije; o pomenu posebnih sociologij glej: Z. Mlinar: Samoupravljanje in razvoj, Ljubljana 1980, str. 53–55)

Ob obilici dela, preostane malo časa in še manj interesa za razpravo o sami stroki. Če se razprava, pogovor sociologa z drugimi sociologi, ki naj bi razumeli njegove poklicne probleme in težave, vedno znova vrača k položaju stroke, se to nekaterim včasih zdi odveč. Tako je, npr. nekdo rekel, da nima smisla »jokati« nad sociologijo (kot da je to za stroko nekaj sramotnega) in da se moramo zgledovati po naravoslovnih vedah (tistih, ki proučujejo, npr., termite), ki si teh problemov ne postavljajo. Meniva, da ni potrebno posebej razlagati razlike med naravoslovnimi in družboslovnimi vedami (glej, npr., Đ. Šušnjić, Kritika sociološke metode, str. 55–57). Vendar pa nekateri teh razlik ne upoštevajo, in zato razgovori o »problemih stroke« niso zaželeni.

Na Otočcu o poklicnih problemih sociologov tako rekoč ni bilo besede. Zakaj? Verjetno so starejše generacije sociologov zasedle dokaj »stabilna« (»žal« le znotraj pedagoških in znanstveno raziskovalnih institucij) in družbeno »privilegirana« mesta in položaje (o tem, ali je to posledica neke objektivne nujnosti, bi bilo treba še posebej spregovoriti), medtem ko za veliko večino mlajših sociologov, ki delajo zunaj teh ustanov, tega ne bi mogli trditi.

Vprašanje je tudi, od kod tolikšno razhajanje med obema rodovima sociologov? Ljubosumje? Ogroženi »vrtički«? Ali pa preprosto nepoznavanje problemov mlajših? Upamo, da gre za to!

Nedvomno nosi veliko mero krivde za obstoječe stanje tudi samo sociološko društvo in njegovo dosedanje (nedelo. Zato je toliko bolj razveseljivo, da je ponovno oživel, neizogibno pa se mora ukvarjati tudi s poklicnimi problemi svojih članov.

Kar se tiče sociologije kot profesije, sva mnenja, da se poklic sociologa v praksi še ni zakoreninil tako, kot bi se sicer lahko. O tem priča med drugim tudi naslednje:

– na številnih delovnih mestih (v organizacijah združenega dela, v samoupravnih organizacijah, družbeno-političnih organizacijah itd.), primernih za sociologe, so zaposleni predvsem pravniki, ekonomisti, psihologi;

– nepoznavanje tega, kaj je sploh sociologija in kaj lahko prispeva k razvoju družbenega življenja na vseh ravneh, ne nazadnje tudi pri številnih družbeno-političnih delavcih v praksi;

– številni sociologi opravljajo v praksi dela, ki imajo bore malo neposredne zveze z »osnovno sociološko izobrazbo« ali pa je sploh nimajo.

V zvezi s sociološkim poklicem bi rada opozorila še na drug problem, ki pa se ga vsaj nekateri vse premalo zavedajo. Gre za objektivno ugotovljivo razliko med delom, ki ga opravljata kabinetni znanstveni delavec na fakultetah, inštitutih in »strokovnjak« praktik. Medtem ko teče delo prvega po več ali manj ustaljenih poteh in običajih, pa lahko v praksi sociolog postane edinole kadrovik, pedagog ali poklicni politik, medtem ko je v vseh drugih primerih prepuščen zgolj svoji osebni iznajdljivosti, volji in sposobnosti, da se upre samoumevnosti, ustaljenim navadam, obstoječi delitvi dela, skratka, racionalnosti, ki naj bi bila immanentna praksi v okolju, kjer deluje. Verjetno je položaj v organizacijah združenega dela v današnjem zaostrenem gospodarskem in političnem trenutku še bolj frustrirajoč, kot je bil doslej, in to kljub temu, da ravno sedanjí gospodarski položaj tudi objektivno stopnjuje potrebo po uvedbi sociološkega načina mišljenja oziroma socioloških znanstvenih rezultatov v odpravljanje obstoječih problemov in razreševanje protislovij.

Stalna, kontinuirana in vsestranska povezanost med omenjenima tipoma sociologov v okviru sociološkega društva in pri konkretnem teoretičnem in praktičnem delu bi imela večstransko vrednost: »kabinetnim« sociologom bi omogočila veliko boljši stik s prakso (noben sistem ali model ne more nadomestiti konkretne akcije na terenu), sociologom praktikom bi omogočila lažje obvladovanje problemov, s katerimi se srečujejo, ne nazadnje pa bi prispevala tudi k oplajanju sociološke stroke. Na posvetu tega ni bilo mogoče doseči.

Načelno so vsi udeleženci enaki. Dejansko pa se, tako kot na vseh podobnih posvetih, »enakost« ne pokaže. Praktično stvari

potekajo takole: nekateri udeleženci nastopajo z nagovori, kar je razumljivo, saj imajo navadno prav oni največ povedati, drugi pa so več ali manj pasivna publika – poslušalstvo. Mogoče zdaj ni primeren trenutek, da bi razpravljali o vzrokih, zakaj je bilo tudi na obravnavanem posvetu tako – ali so mlajši že iz šolskih klopi navajeni le poslušati in pasivno spremljati razprave ali pa so drugi tako poklicno deformirani, da morajo na dolgo in na široko razlagati tudi stvari, ki bi se jih dalo povedati tudi na kratko. Vsekakor pa ne eni ne drugi s takšnim načinom dela ne pridobijo veliko.

Mnenja sva, da vzrok za pičlo sodelovanje mlajših v razpravah ni toliko nepoznavanje problematike, ampak predvsem to, da ti ljudje dejansko niso pripravljeni, niso vzgojeni tako, da bi prevzemali aktivno vlogo v polemiki, zavzemali argumentirana stališča, suvereno iskali resnice. Pa vendar bi se morali tega naučiti vsaj med študijem.

Seveda lahko marsikdo reče: »Vse to je le nemočna kritika, posveti so le posveti, znanost je pač znanost, in zato ni mogoče drugače.« To lahko ostane odprt problem, vprašanje, na katero sva midva samo poskušala poiskati odgovor. Brez dvoma pa je le mogoče in potrebno imeti tudi kakšne druge organizacijske oblike delovanja, izmenjavanja strokovnih dosežkov. Seveda je iskanje takšne organizacijske oblike naloga društva in ga samo to besedilo ne more opraviti. Vseeno pa bi za konec dala še nekaj predlogov:

– vsak posvet bi kazalo povezati s konkretnimi rezultati sociološkega raziskovanja, večjimi raziskovalnimi projekti, knjigami in podobnim;

– razprave na posvetu morajo biti tehtno pripravljene, rezultati raziskav, problemi in tudi referati pa dostopni že dosti prej;

– v društvu je treba ustvariti pogoje za preseganje obstoječih oblik in načinov znanstvene »kritike«, »polemike« in »dialoga«, kar je nujen pogoj za napredek sleherne stroke;

– nujna vsebina posvetov mora biti razprava o položaju in vlogi sociologa in sociologije v družbi, kajti sicer ne bodo samo posveti brezplodni, ampak tudi samo društvo ne bo moglo uspešno delovati (na prihodnjem srečanju bi kazalo razpravljati o rezultatih ankete, ki je bila s tem v zvezi izvedena na Otočcu);

– sociološko društvo bi moralo imeti aktivnejšo vlogo pri spodbujanju in opredeljevanju novih raziskovalnih projektov, v katere bi bilo potrebno vključiti tudi mlajše sociologe; tedaj bi tudi posveti o neki temi bolj smiselno potekali.

– posvet bi moral omogočiti aktivno udeležbo tudi predstavnikom strokovnih društev drugih družboslovnih disciplin: psihologom, ekonomistom, pravnikom, pedagogom itd.;

– stalna oblika dela bi morale postati tudi redne razprave o metodološki in terminološki problematiki, saj je to bistvenega pomena za razvoj naše stroke.

JOŽA KOŠIR

Odgovornost v samoupravnih družbi

(tema letošnjih Ziherlovih dnevov)

Odločitev, da bo osrednja tema letošnjega znanstveno-strokovnega posveta v okviru Ziherlovih dnevov (22. in 23. oktobra v Ljubljani) problematika »Odgovornosti v samoupravni družbi«, je bila sprejeta že na lanskem srečanju v Škofji Loki. Kmalu so stekle tudi širše strokovne priprave – tako v okviru FSPN kot tudi v Sociološkem društvu Slovenije. Prispevek k tem pripravam je bil tudi razgovor za okroglo mizo, v katerem so univezitetni učitelji, sociologi, politologi, pravniki itn. obravnavali odgovornost iz širših, spoznavno teoretskih vidikov kot tudi z vidika aktualnih družbenih razmer. Vsebina razgovora je objavljena v Teoriji in praksi št. 6–7/1981 – skupaj z bibliografskim pregledom literature, ki omogoča globlji vpogled v dosedanja raziskovanja in osvetljevanja te problematike v Jugoslaviji.

Problema odgovornosti so se lotili tudi na posvetu sociologov na Otočcu 18. in 19. junija letos. Ta skupina je na posvetu pritegnila največjo pozornost. Da je snov zares aktualna, lahko sodimo tudi po tem, da so udeleženci vnaprej poslali kar 9 referatov in pismenih prispevkov – razen tega pa je tudi

v skupini stekla živahna razprava, ki je zadevala mnogotere vidike odgovornosti – npr. problem individualne in kolektivne odgovornosti, odgovornosti v delegatskem sistemu, ekonomska odgovornost itn. Vse razprave so bile naravnane k temu, da bi prispevale k hitrejšemu razreševanju identificiranih problemov.

Tudi letošnje znanstveno strokovno srečanje diplomantov FSPN in drugih družbenopolitičnih delavcev v okviru Ziherlovih dnevov bo potekalo izrazito delovno. Po uvodnem referatu Franca Šetince, sekretarja predsedstva CK ZKS (odgovornost v samoupravni družbi) in drugih referatov v plenarnem delu, ki jih bodo imeli dr. Jože Goričar, dr. Najdan Pašić, dr. Bogdan Kavčič, dr. Stane Južnič, Boštjan Markič – se bo srečanje nadaljevalo v delovnih skupinah, v katerih bodo obravnavali posebej naslednja področja: odgovornost v usmerjanju in planiranju družbenega razvoja; problemi odgovornosti v združenem delu: odgovornost v družbenopolitičnem delovanju; odgovornost novinarjev in sredstev množičnega obveščanja; odgovornost v znanstvenem delu in kulturnem ustvarjanju; problem vzgoje za odgovornost.

Ta in še mnoga druga odprta aktualna vprašanja sodobne družbene problematike spodbujajo organizatorje srečanja – Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter njen Center za družbenopolitično izobraževanje – da pritegneta k posvetu kar največ diplomantov FSPN – sociologov, politologov in novinarjev, pa tudi drugih družboslovcev (ekonomistov, pravnikov, novinarjev itn.) in družbenopolitičnih delavcev – da bi prispevali svoj delež k vsebinskemu pojasnjevanju in še zlasti razreševanju te žgoče problematike.

Letošnji Ziherlovi dnevi sovpadajo z 20-letnico delovanja Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo; to je bilo obdobje nenehnega snovanja in razvoja novih znanstvenih disciplin, smeri in usmeritev – na vsebinskem, pedagoškem in raziskovalnem področju, oblikovanja družboslovnih kadrov, pa tudi plodnega sodelovanja z diplomanti in neposredno družbenopolitično prakso. Zato je aktivna udeležba na srečanju – s pismenimi prispevki, razmišljanji in izkustvi še toliko bolj zaželena.

S. S. PRAWER

Karl Marx in svetovna literatura

Cankarjeva založba 1981, 463 strani

Knjiga je druga v zbirki »Marksistična teorija kulture in umetnosti«, ki naj bi zapolnila praznino, ki vlada v slovenski publicistiki na tem področju.

Kot pravi v Predgovoru avtor, »to ni knjiga o marksizmu, niti poskus zgraditi še eno marksistično literarno teorijo. Namesto tega skuša... bralcu predstaviti tako pošteno in tako popolnoma, kot to dopušča avtorjeva lastna usmeritev, kaj je Marx rekel o literaturi v raznih obdobjih svojega življenja; kako je uporabljal mnoge romane, pesmi in drame, ki jih je bral za užitek, za razvedrilo in v napotilo; in kako je vpeljal v dela, ki se niso očitno ukvarjala z literaturo, izrazje in pojme literarne kritike. Naloga se zdi nujna, saj začenjajo gore komentarja in obdelovanja zakrivati Marxove lastne besede« (str. 9).

S temi stavki je zajet avtorjev namen in ta namen je tudi uresničil. Praver tako noče obravnavati Marxove teorije kot celote (razen v kolikor je to nujno za razumevanje njegovega odnosa do literature), niti ne sodobnih marksističnih teorij literature in umetnosti. Njegov temeljni namen je skozi kronološki prikaz Marxovih spisov in pričevanj o njem reproducirati genezo in vlogo njegovih stikov in odnosa do literature ter družbenozgodovinski kontekst, v katerem je taisto literaturo uporabljal v svojih delih. Gre torej za poskus historične pojasnitve in razjasnitve tega, kar je Marx dejansko rekel – in kolikor je to mogoče rekonstruirati – kar je mislil o literaturi. Avtorjev namen tako res ni vzpostavljati nove marksistične ali »Marxove« literarne teorije. Praver se ob tem zavestno omejuje na literaturo ter pušča ob strani tista področja Marxovega

dela, ki so v novejšem času rabila za osnovo marksističnih estetik, umetnostnih in literarnih teorij, kritike itd., ko se je skušalo predvsem iz »globalnih« tém marksistično lotovati umetnosti in literature. Avtor si, nasprotno, postavlja skromnejše zahteve, ki pa se vseeno pokažejo za zelo zahtevne, saj je to verjetno najbolj dokumentirano in izčrpno delo o Marxovih stikih z literaturo.

Upoštevalo dobo v kateri je Marx deloval, je jasno, da igra literatura v njegovih delih zelo veliko vlogo. Literatura mu nudi like za jasno in izčrpno karakterizacijo, mu omogoča plastičnost ter prepričljivost, nenačrtne pa je tudi dober stil, kot ena od značilnosti literature, v njegovih delih vsepovsod zavestno upoštevan, cenjen in zaželen.

Praverjeva knjiga je tako svojevrsten poskus »prereza« skozi tisto plast Marxovih del in mišljenja (kolikor se ga da rekonstruirati preko pisem, del in pričevanj), ki zadeva literaturo. Tako se skozi knjigo izkaže, da obstaja še tretja možnost »pristopa« k odnosu Marxa in literature: če je bil prvi iskanje eksplicitnih izjav o literaturi in umetnosti in je bil drugi izpeljevanje konsekvenc Marxovih stališč, ki so literaturo in umetnost zadevala le posredno ali pa sploh ne, je ta tretji v rekonstrukciji vplivov literature na Marxa ter njegovih odzivov nanje in njene uporabe v njegovih lastnih delih.

Tak »arheološki« pristop omogoči, da vidimo tudi detalje, npr. uporabo nekaj vrstic iz Shakespeara, Danteja, Goetheja, Schillerja itd., ki se mimogrede pojavijo v besedilih in ki sicer ne nosijo teoretske teže, so pa očitno po Marxovem mnenju važni za pravilno in primerno izražanje tega, kar je hotel povedati. Ti literarni vložki – kot citati ali kot aluzije – se pojavljajo skozi celoten Marxov opus, od najzgodnejših spisov in člankov, do zadnjih pisem. Očitno je, da te uporabe včasih celo niso zavestne, tako kot mnogokrat tudi niso točne (to velja tudi za druge pisce tega časa).

Praver je v knjigi zbral vse relevantne odlomke iz Marxovih del, korespondence,

rokopisov in fragmentov ter pričevanja o njegovih stikih z literaturo, kot tudi dela in prikaze sočasnih (ali preteklih) literarnih avtorjev, ki so na ta ali oni način zastopani, navzoči in uporabljeni v njegovih delih. Med temi izstopajo predvsem Shakespeare, Cervantes, Goethe in Dante, izmed njegovih sodobnikov pa Heine.

Očitno je, da je Marx cenil literaturo v njeni povezavi z družbeno stvarnostjo in da je istočasno v njej videl tudi politično orožje razrednega boja. Predvsem pa mu je literatura vedno predstavljala del te stvarnosti; odtod tudi njegova kritika romanticizma ter »mistično-navdihovalskih teorij literature in istočasno... vsake, 'neosebne' teorije, ki bi ločila delo od živga človeškega bitja, ki ga je napisalo.« (str. 115).

Kot že rečeno, je knjiga izredno dobro dokumentirana in najbrž po njej ne bo lahko odkriti novih mest, spisov, pisem in pričevanj ali daljnjih aluzij na literarna dela in avtorje v Marxovem opusu. Avtor se izogne problemu, ki ga postavlja predstavitev takšne množice citatov in podatkov s tem, da uporabi kronološki pristop, ki na berljiv način predstavi izredno obsežno snov. Ta metoda, ki lahko zagotovi zanimanje tako pri strokovnih bralcih kot pri širšem krogu, ima seveda svojo ceno, ki je pač v tem, da Marxove izjave in stališča niso problematizirana. Res pa je, da, kot pravi sam avtor, to ni bil njegov namen – in pravzaprav tudi ne more biti, saj bi potem že pisal neko »estetiko« ali »literarno teorijo«. Tako je njegova knjiga predvsem instruktivna kritika vseh, ki se dostikrat nekritično in brez poznavanja sklicujejo na Marxa, seveda pa bo le stežka pomagala bralcu, ki bi želel zvedeti kaj o »marksistični estetiki«.

Lahko torej rečemo, da si je delo zastavilo historično nalogo in da je bil avtorjev glavni ali edini cilj zbrati in urediti Marxove poglede, uporabe, odnos in aluzije na literarna dela, like in avtorje. Ta cilj je bil dosežen, vendar pa za ceno, oz. metodološko omejitev ali pomanjkljivost, ki je v Praverjevem primeru v tem, da ostro in preostro ločuje različna področja družbene prakse. Vendar pa se tudi ta očitek na nek način vrne k nam samim, saj delo realno pomaga preprečiti cepitev, omenjeno osamosvojeno uporabo citatov iz Marxovih del ter pogostno arbitrarno uporabljanje Marxovih stališč, podanih v specifičnih pogojih in priložno-

stih, na poljubno izbranih področjih in ob poljubnih prilikah. Praverjeva knjiga v precejšnji meri onemogoča nadaljnje takšne poskuse.

Praverjeva knjiga je ena izmed redkih knjig iz anglosaksonskega področja, ki se resno ukvarja z Marxom in literaturo oz. estetiko (izjemi predstavljata dandanes le še F. Jameson in A. S. Vasquez). To je najbrž tudi eden od razlogov, zakaj se s takšno lahkoto izogne mnogim problemom, ki so še vedno precej živo navzoči v »kontinentalnem« marksizmu: problemu »starega in mladega« Marxa, »znanstvenega« statusa Marxove teorije, vloge politične ekonomije itd. Lahko pa bi tudi rekli, da je Praverjeva knjiga pisana tako »popularno« in se ukvarja s tako »specialnim« vprašanjem, da na te probleme ne naleti.

Praver v glavnem ne zavzame eksplisitnih stališč do Marxovih lastnih stališč in pogledov. Večinoma jih reproducira in to na način, ki omogoča, da si bralec lahko ustvari lastno mnenje. Praverjeva knjiga ni niti povsem strokovna niti povsem poljudna, marveč včasih bolj in drugič manj posrečena kombinacija obojega, ki praviloma omogoča berljivost, zaradi katere pa ne trpi »resnost« in znanstvena strogost, razen tam, kjer avtor očitno zavestno popušča »poljudnosti«.

Navkljub zgoraj povedanemu pa je pri Praverju nekaj stališč, ki niso le gole »rekonstrukcije«, marveč dejanske sodbe; ena izmed takšnih je po mojem mnenju pretirana vezanost Marxa na židovsko tradicijo, druga pa je predvsem pomanjkljivost same njegove metode, ki rezultira v skromni – in preskromni – obravnavi in upoštevanju politične ekonomije, teorije ideologije itd. Avtorjevo zanemarjanje teh vprašanj – vsaj v večjem obsegu – je razumljivo: očitno se je želel čim bolj omejiti na »dejstva« in »literaturo«, vendar pa odsotnost dovoljšnjega upoštevanja teh tém vseeno »prebija« skozi prikaz, kakršen skuša biti knjiga.

Zdi se, da bo osnovna korist od knjige »Karl Marx in svetovna literatura« pri nas v celovitem, celostnem in dokumentiranem prikazu odnosa Karla Marxa do svetovne literature ter da bo na ta način prispevala k ukinjanju nekaterih – a pogostih – mistifikacij Marxovega odnosa do literature; mnenja, da so Marxovi spisi kanoni ne pa znanstvena dela, ki kot taka nosijo tudi pečat svoje dobe – tega kar je tedaj bilo in česar tedaj *ni bilo*

(npr. socialističnega realizma: je pa *bil*, nasprotno, realizem 19. stoletja in to kot vzpenjajoča se umetniška smer); ter da stališča iz marksističnih estetik mnogokrat upoštevajo le dele Marxove teorije.

Prawerjeva knjiga je koristen prispevek k izkopavanju Marxa izpod »gora komentarja«.

ALEŠ ERJAVEC

Mihailo Popović, Miodrag Ranković:
Teorije i problemi društvenog razvoja,
BIGZ, Beograd 1981, 478 str.

Problematika družbenega spreminjanja in razvoj je postala v nemarksističnih smereh sociologije zlasti aktualna v sredini šestdesetih let, odtlej pa zanimanje zanjo stalno narašča. Kljub temu, da ne gre vselej za pomembno spoznavnoteoretično in vrednotno diskontinuiteto med sodobnimi sociologi in tistimi klasiki, ki so problem razvoja podrejali problematiki integracije in ohranjanja status quo, je vendarle vredna pozornosti in izbirnega kritičnega pretresa vrsta poskusov, da bi čimbolje spoznali in pojasnili dinamične tokove sodobnih družb. Vprašanja družbenega razvoja, zlasti revolucionarnega preobrazanja kapitalističnih družb, pa so po drugi strani vedno zanimala marksistične družboslovce, čeprav odgovori, ki so se oblikovali zlasti v polpreteklosti, niso vselej kazali tiste prožnosti in svežine, ki bi jo morala vsebovati dialektično materialistično usmerjena razlaga. Pri razkrivanju posebnosti posameznih meščanskih klasičnih in sodobnih razlag razvoja, marksistične koncepcije razvoja in značilnih dimenzij razvoja sodobnih družb bo rabila tako sociologom kot tudi širšemu krogu družboslovcev knjiga, ki je pred kratkim izšla v Beogradu in ki sta jo napisala priznana strokovnjaka, profesorja beograjske Filozofske fakultete M. Popović in M. Ranković *Teorije i problemi društvenog razvoja*.

Delo je razdeljeno v dva dela, ki se smiselno dopolnjujeta in omogočata oblikovanje celovitejše predstave o vprašanih razvoju in načina znanstvenega sociološkega pojasnjevanja razvoja. V prvem delu, ki ga je napisal M. Ranković, so prikazana in pojasnjena različna teoretična pojmovanja o družbenem razvoju in spremembah zahodnih sociologov od klasikov (v I. poglavju: Zasnavljanje 'socialne dinamike' in komparativno proučevanje teorij o družbeni spre-

membi in razvoju v sociologiji) prek marksističnega pojmovanja kot »klasičnega in modernega« hkrati, do sodobnih teorij (funkcionalizem, neoevolucionizem). Ta del sklepa temeljit in na poglavitna sodobna dela o družbenem razvoju oprt poskus teoretične opredelitve razvoja ter njegovih kazalnikov in razsežnosti.

Drugi del, katerega avtor je M. Popović, je v celoti namenjen obravnavi socioloških problemov družbene stagnacije, sprememb in razvoja. V tem delu najdemo najprej odgovore na vprašanja, ki se v pozitivistično usmerjeni sociologiji sploh niso zastavljala, namreč ali ne pomeni delitev na »socialno statiko« in »dinamiko« umetno antinomijo, ali so vse sestavine družbenoekonomskih formacij enako dinamične in spremenljive. Potem v poglavju o odpornosti do družbenih sprememb avtor obravnava dialektično polarizacijo naprednega in nazadnjaškega v družbenem razvoju, značilnosti »stagnantnih« in »dinamičnih« družb (kot primer zadnjega tipa posebej obdela Jugoslavijo) ter odpornost do ekonomskih in političnih sprememb. V poglavju o neenakomernosti družbenega razvoja pojasnjuje asinhronost družbenih sprememb in problem napredka (posebej glede na bazo in nadstavbo) ter splošne vzroke za neenakomernosti. Drugi del in sploh celotno knjigo sklepa poglavje o socioloških problemih v razvoju sodobnega sveta, ki se izteka v vrsto teoretično in praktično relevantnih sklepov, predpostavk in vprašanj, temelječih na analizi in ugotovitvah te relativno celostne sociološke obravnave družbenega razvoja.

Knjiga je vsekakor izredno pomembna pridobitev v jugoslovanski sociologiji, ki bo izpolnjevala več namenov, zlasti pa te, da bo pripomoček pri študiju sociologov, opora pri koncipiranju empiričnih raziskav sprememb in razvoja, podlaga in spodbuda za nadaljnja iskanja teoretičnih odgovorov na mnoga vprašanja, ki jih pred družboslovce postavlja sodobni razvoj.

Mihailo Popović, Miodrag Ranković, Andjelka Milić, Silvano Bolčić: Sociologija (za 4. razred usmerjenega izobraževanja prevajalske in arhivsko-muzejske stroke), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1980, 141 str.

Kolektivno delo je v Srbiji očitno utečeno tudi pri pripravi srednješolskih učbenikov. Medtem, ko v Sloveniji šele končno oblikujemo program pouka sociologije za posamezne smeri izobraževanja, so v Srbiji v preobrazbo šli že prej in tako lahko posežemo že po učbenikih, ki jih uporabljajo v posameznih smereh. Za usodo posamezne znanstvene discipline je pomembno tudi to, kako je ta disciplina predstavljena v predvisokošolskih stopnjah, v tistih obdobjih izobraževanja, ko se pri mladih oblikujejo zasnove za bodoče delo in izobraževanje. Kot primer si oglejmo, kako so sociologijo predstavili v specialni študijski smeri v Srbiji.

Skupino avtorjev je vodil cilj, da bi dijakom prikazali sodoben in globalen sociološki profil sodobne družbe, pri čemer naj bi spoznavanje glavnih zakonov razvoja in ključnih problemov sodobnosti bilo podrejeno posebnim vidikom te poklicne smeri. Pri tem so izhajali iz spoznanja, da je treba razširiti in poglobiti znanja, ki jih učenci že dobijo pri predmetu Samoupravljanje s temelji marksizma, da se to obogati s spoznanji posameznih posebnih sociologij; da v tem celostnem okviru prikažejo sodobno jugoslovansko družbo in da v mejah možnosti težijo po sorazmernosti med teoretičnimi pojasnitvami ter empiričnimi podatki.

Učbenik je razdeljen v osem poglavij, ki si sledijo takole: Sodobni svet in njegova razdeljenost (M. Ranković obravnava probleme tipologije globalnih družb v sociologiji, »industrializirano« in »industrijsko« družbo, razdeljenost na razvite in nerazvite in delitev sodobnih družbenih sistemov), Nastanek, strukture in spremembe družbenih sistemov kapitalizma (M. Ranković podaja najprej sociološke teorije o nastanku kapitalizma, potem osnovne značilnosti in spremembe, družbene razrede in sloje ter protislovja in krize), Nastanek, strukture in spremembe socialističnih družb (M. Popović obdeluje najprej družbene korenine stalizma, potem samoupravni in državni socializem, razredno in slojno strukturo socialistične družbe ter protislovja in konflikte v so-

cialistični družbi), Osnovni procesi in problemi sodobnih razvitih družb (A. Milić obravnava: procese industrializacije, urbanizacije in modernizacije, tehnično-tehnološke spremembe v 20. st. in značilnosti sodobne delitve in organizacije dela ter posledice tega razvoja za človeka, siromaštvo v industrijskih družbah, delitev na elito in množico v družbeni organizaciji in kulturi, delitev med mestom in vasjo, socialno-patološke pojave v razvitih družbah in planiranje v razvitih družbah), Delavsko gibanje v sodobnem svetu in iskanju nove strategije razvoja (S. Bolčić – najvplivnejše smeri v delavskem gibanju, razcepljenost v sodobnem delavskem gibanju, nove strategije delavskega gibanja na Zahodu), Družbeni razvoj dežel v razvoju (M. Popović), Družbeno samoupravljanje kot zgodovinsko gibanje in kot družbeni sistem (S. Bolčić) ter Sociološko proučevanje razvoja sodobne jugoslovanske družbe (A. Milić v šestih podglavljih obdela: posebnosti industrializacije in urbanizacije jugoslovanske družbe, spremembe socialne strukture, družbene spremembe na vasi, spreminjanje družine, mladina in izobraževalni sistem ter kulturne spremembe in razvoj posameznika).

Učbenik je prilagojen učnemu programu in čeprav imamo pri nas nekoliko drugačen program, nam je lahko ta poskus srbskih sociologov vzorec ob katerem ali tudi mimo katerega velja usmerjati prizadevanja pri pisanju podobnih učbenikov v naslednjih dveh letih v Sloveniji.

Olivera Burić, Vesna Pešić, Andjelka Milić, Milosav Milosavljević, Sreten Vujović, Miloš Nemanjić: Porodica i društveni sistem (ured. O. Burić), Institut za socijalnu politiku, Beograd 1980, 486 str.

Kako veliki so plodovi, kadar nastopa »zdržena produktivna moč« znanstvenih delavcev, kaže tudi obsežno delo, ki je izšlo konec leta 1980 v Beogradu in v katerem so predstavljeni rezultati raziskovanja družine, ki je potekalo v letih 1976 do 1979, z znanimi in priznanimi strokovnjaki za to problematiko. Trinajst sodelavcev različnih institucij je ob skupnih pojmovno-teoretičnih in metodoloških izhodiščih proučevalo najpo-

membranejša področja spreminjanja družinskega življenja in procese podružbljanja (otroško varstvo, vzgoja in izobraževanje, zdravstveno in socialno varstvo, gospodinjstvo, kultura in rekreacija). Z empiričnim raziskovanjem so zajeli 600 družin, 120 vodilnih in 140 strokovnih in družbenopolitičnih delavcev v ožji Srbiji, kar brez dvoma zagotavlja temeljitost in izredno resnost pristopa.

Delo – zbornik – je razdeljeno v troje večjih delov, ki so med sabo logično povezani in tudi izraz zaporednosti znanstvenoraziskovalnega dela. V prvem delu O. Burić pojasnjuje teoretični in metodološki okvir raziskovanja, pri čemer je navzoča tista širina, ki takemu empiričnemu raziskovanju tudi gre; kratkemu kritičnemu prikazu različnih teorij o družbi sledi pregled dosedanjih raziskovanj odnosov družine in družbe, nato pa definiranje družine kot institucije in pojmovni okvir za empirično raziskovanje. Prvi del sklepa poglavje o metodološkem pristopu ter pregled uporabljanih del.

V drugem delu pa skupina avtorjev obravnava in prikazuje rezultate raziskovanja o povezanosti družine in družbenih ustanov; pri tem predstavlja vsak del relativno zaključeno celoto. V. Pešić obravnava *družino in otroško varstvo* (oceno o stopnji obstoječe podružbljenosti, potrebe družin po takšnih ustanovah in realno zajetje otrok, načine skrbi za otroke zaposlenih roditeljev, odprtost družbenih ustanov, vpliv roditeljev na družbeno varstvo otrok, zadovoljstvo z varstvom otrok), A. Milić obdeluje zelo pomembno vprašanje *odnosov med družino in šolo v procesu podružbljanja vzgojno-izobraževalne funkcije družine* (od teoretičnega prijema, zadovoljstva z obstoječim stanjem, prek družine in izenačevalnih procesov v izobraževanju do pričakovane podružbenosti vzgoje in izobraževanja), O. Burić

prikazuje rezultate raziskovanja *družine in zdravstvenega varstva* (od opredelitve družine kot enote zdravstvenega varstva in analize obstoječega varstva, do želenega napredka in nosilcev tega napredka v zdravstvenem varstvu), M. Milosavljević obravnava *podružbljanje socialno-varstvenih funkcij družine* (kako so izražene potrebe po socialnem varstvu, socialna varnost in družina, družine z motenimi odnosi in težavami v razvoju otrok, socialno varstvo in socialno-patološki pojavi v družini, socialni delavci o potrebah družine po socialnem varstvu), S. Vujović prikazuje rezultate raziskave o *stanovanju in družini* (pomanjkanje stanovanj, potrebe in zagate v zvezi s stanovanji, stanovanje in družbena neenakost, socialna segregacija v mestnem bivalnem prostoru), O. Burić obravnava *gospodinjstvo in probleme podružbljanja te dejavnosti*, M. Nemanjić pa *družino in kulturne ustanove*. Zbranih je ogromno podatkov, ki so uporabni ne le za usmerjanje praktične politike v Srbiji, temveč tudi kot spodbuda in podlaga za primerjanje z drugimi območji v Jugoslaviji ter tudi za preverjanje teoretičnih koncepcij o spreminjanju družine v socialistični družbi.

V tretjem delu najprej O. Burić podaja sklepne ugotovitve o družini v družbenem sistemu, potem pa M. Mladenović prikazuje pravno urejenost družine v novem zakonu o družini v Srbiji, s čimer dopolnjuje prej prikazane vidike družbenega položaja družine.

Informativno vrednost dela povečujejo obsežni izvlečki v angleščini, na koncu pa tudi dodatki (vprašalniki, tabela statističnih podatkov in zemljevid). Zbornik bo koristen pripomoček različnim strokovnim delavcem, študentom in sploh vsem, ki se tako ali drugače zanimajo za probleme družine (zlasti raziskovalno-analično in svetovalno usmerjeni strokovnjaki).

VOPROSY FILOSOFII (1980) 12

Šahnazarov G. H., Burlackij F. M.: O razvoju marksistično-leninistične politične znanosti

Avtorja v začetku svojega prispevka poudarita vedno večjo vlogo politične znanosti tako v družbenem razvoju in mednarodni politiki kot odnosih med državami mednarodne skupnosti. Politična znanost se je razmahnila med vojnama, še zlasti pa po drugi svetovni vojni, kar je imelo za posledico tudi ustanovitev IPSE leta 1949. Avtorja menita, da to dejanje ni bilo toliko odraz splošnega procesa integracije in diferenciacije družbenih ved v sodobnem svetu, ampak povečane vloge politike kot pomembnega dejavnika v delovanju človeške družbe. Poudarjata potrebo po avtonomnosti znanstvene discipline, ki mora izoblikovati svojo identiteto, strukturo in metodologijo. Čeprav je politična znanost »najbolj ideologizirana« območje družbene teorije, ne more biti ločena od sodobnega življenja, od graditve socializma, uspehov osvobodilnih gibanj in vpliva marksistično-leninističnega nauka. Glede na to tudi zahodno politologijo vedno bolj prevevajo nove usmeritve; »sredi finatično nastrojenih antikomunistov med zahodnimi politologi nastopa vse več ljudi, ki hočejo bolj ali manj objektivno oceniti težnje sodobnega družbenega razvoja, ki so pripravljeni na dialog s predstavniki drugačnih usmeritev – v tem smislu z marksisti« (str. 11).

Vendar pa ni problem le v tem, da se srečujeta dve znanstveni usmeritvi, ki se razlikujeta po svojem svetovnem nazoru, metodah dela (dialektični materializem in na drugi strani pozitivizem), proučevani problematiki (področju proučevanja), pa tudi terminologiji – težava je celo v osebni komunikaciji med predstavniki različnih znanstvenih usmeritev. Prav to se je po mnenju avtorja še posebej pokazalo na kon-

gresu IPSE v Edinburgu, kjer razprave nikakor niso bile komuniciranje prijateljev, ki izmenjujejo različna mnenja in stališča! Pravita pa, da je zadnji kongres (Moskva) pokazal nekaj pomembnega, namreč, prednost marksistično-leninistično usmerjene politologije pred »buržuazno«. Hkrati s tem je pokazal šibke točke in probleme na tem področju znanstvene dejavnosti. Nakazal je tudi nujnost razčiščevanja teoretičnih in metodoloških problemov v razvijanju marksistično-leninistične politične znanosti, zahteva po analizi njenega predmeta in opredelitvi glavnih področij politološkega proučevanja.

Sledi prikaz velikega prispevka, ki so ga dali klasiki marksizma, ki politike in političnih odnosov niso proučevali izolirano, temveč v povezavi s celokupnostjo medsebojno povezanih družbenih odnosov – ekonomskih, socialnih, ideoloških. Tak pristop jim je omogočal, da so odkrili najpomembnejše – razredno bistvo države in družbenega političnega sistema. Marx in Engels splošnih teoretičnih in metodoloških osnov znanosti o politiki nista le obdelala, temveč dala tudi zglede sijajnih obrazcev za konkretno analizo dejavnosti držav, političnih strank in njihovih voditeljev. Avtorja omenjata tudi Leninov prispevek k politični teoriji s celovito teorijo socialistične države, teorijo mednarodnih odnosov in idejo miroljubne koeksistence. Politiko je opredelil, kar avtorja posebej poudarjata, kot »skoncitriran izraz ekonomije«, to pa nasprotuje tradicionalnim pogledom »buržuazne« politične znanosti, ki razlaga politiko kot zavestno (hoteno, načrtovano) dejavnost, brez zveze z ekonomijo in v vsakem primeru – z njene strani neopredeljeno.

Po tem splošnem prikazu prispevka klasikov marksizma, se Burlackij in Šahnazarov lotita nekaterih aktualnih problemov politične znanosti. Menita, da je še vedno precej pomembnih tem, ki jih politološko proučevanje zanemarja (npr. vloga vedenjskega faktorja v delovanju političnih sistemov), ne

raziskuje nekaterih ključnih teoretičnih kategorij in pojmov (npr. politična oblast, politična kultura), prav tako premalo izkorišča ustrezne metode za uporabo nakopičenega empiričnega gradiva v raziskovalne namene. Opazna je tudi deklarativnost in premajhna koordinacija med raziskavami na različnih področjih družbenih ved. Po njunem je treba poglobiti proučevanje teorije političnega sistema socializma; spremljati in kritično ovrednotiti spremembe, ki nastajajo v političnem sistemu kapitalizma pod vplivom znanstveno-tehnične revolucije; dati večjo vlogo proučevanju političnih sistemov dežel v razvoju, ki stojijo v bistvu pred izbiro nadaljnje poti svojega družbenega razvoja; in ne nazadnje – poglobiti proučevanje mednarodnih odnosov in ideoloških protislovij ter se več ukvarjati z vprašanjem demokracije.

Nato poskušata avtorja opredeliti predmet in metodo politične znanosti. Pri opredelitvi predmeta se je treba naslanjati na tiste posebnosti, ki izražajo specifično političnih pojavov in jih ločujejo od vseh drugih družbenih pojavov. Izhodišče je leninistična opredelitev politike kot razrednega boja za (politično) oblast. Treba je razjasniti vlogo države, ki je temelj vsakega političnega sistema. (Pri tem bi opozorili, da je politična znanost v Jugoslaviji razvila širši pojem politike, ki ne zajema le problematike v zvezi z državo in oblastjo, temveč tudi obsežno področje, ki se z razvojem samoupravljanja še širi, tj. upravljanje drugih družbenih zadev, zlasti tistih, ki se nanašajo na razreševanje interesnih protislovij v družbi.) Seveda pa avtorja predmeta politične znanosti ne istovetita z državo ali oblastjo, ampak ga poskušata zajeti kompleksnejše (čeprav ga še zmeraj primerjata drugače kot naša politična znanost). Glede metod in metodike politološkega proučevanja sta Burlackij in Šahnazarov prepričana, da ima marksistično-leninistična politična znanost na tem področju velike prednosti pred »buržuazno«, saj ima na voljo utemeljeno, dograjeno in neštetokrat v praksi preizkušeno metodologijo – dialektični in zgodovinski materializem. In čeprav je metodologija nasploh, kot pravita avtorja, obtežena z ideološko navlako, pa konkretne metode in tehnike politoloških raziskav vendarle niso neposredno povezane z določeno ideologijo. (Npr., funkcionalno analizo lahko uporabljajo tako

marksisti kot nemarksisti, ima pa različno spoznavno vrednost; ne sama po sebi, temveč v odvisnosti od razredne vsebine proučevanja v celoti.) Predstavita nam nekaj metod in tehnik, ki se lahko uspešno uporabljajo za proučevanje političnih pojavov: tako sociološke (npr. obdelava statističnih podatkov, anketiranje, intervjuvanje...) kakor tudi, npr., diferencialno, strukturalno-funkcionalno, sistematsko in primerjalno analizo. Poudarjata pa, da vsestransko proučevanje političnih odnosov in procesov zahteva uporabo več metod hkrati na temelju marksistične metodologije. Še posebej razčlenita vlogo in pomen sistemske analize ter nujnost njenega dopolnjevanja s primerjalno analizo. Tako je z metodološkega vidika njun prispevek še posebej zanimiv, ker se problematika metodologije (metod) v politični znanosti pri nas kar nekako preveč zapostavlja. Po drugi strani pa dobimo konkreten primer razlikovanja med metodologijo in metodami, kar je sicer sploh tipično in značilno za sovjetsko družboslovje.

Ob koncu prispevka poskušata avtorja opredeliti še temeljna področja (smeri) politološkega proučevanja. Naštejeta jih šest (marksistično-leninistična teorija politike, teorija političnih sistemov, teorija mednarodnih odnosov, teorija upravljanja družbenopolitičnih procesov, politična ideologija in zgodovina politične misli) in na kratko prikažeta njihove značilnosti. Sprašujeta se, če je potrebno naštete usmeritve združiti v enoten znanstveni kompleks (kar je tudi predmet številnih razprav in sporov v znanstveni literaturi Sovjetske zveze). Po njunem mnenju mora biti odgovor pritrdilen. Seveda pri tem ne gre za kakršnokoli monopolizacijo proučevanja politike niti za institucionalno rešitev problema. Gre za profesionalno in kompleksno proučevanje politike, ki ima za cilj popolnejše in operativnejše odgovore na vprašanja prakse, za znanstveno in organizacijsko koordinacijo izvajanja proučevanja, utemeljujeta svoj odgovor Šahnazarov in Burlackij.

(Melita Vovk)

Spieker Manfred: Kako evrokomunisti interpretirajo demokracijo

Italijanski, francoski in španski komunisti so zavrnili izraz »diktatura proletariata«. To pa ne pomeni, da so zavrnili tudi socializem kot cilj svoje politike; nadaljujejo boj za socializem, vendar ne po klasični poti z diktaturo proletariata, temveč po poti t. i. »razvite demokracije«, po poti poudarjanja reprezentativne demokracije in zagotavljanja temeljnih človekovih pravic. Avtor se sprašuje, če so s tem opustili temeljne postavke marksistično-leninističnega nauka, ki ima predstavniško demokracijo in koncept temeljnih pravic za instrumenta buržuazne vladavine. Ali evrokomunisti sprejemajo demokracijo kot »temeljno načelo« ali jo preprosto uporabljajo kot »končni cilj« na poti v socializem? Sprašuje se, če bo strategija evrokomunistov pomenila razcep v zahodnoevropskem delavskem gibanju ali pa utrditev demokracije – kot upajo tisti, ki menijo, da je evrokomunizem v glavnem demokratično gibanje in da vodi v demokratični socializem oz. socialistično demokracijo. Če bodo evrokomunistične partije dobile svojo moč (oblast), ali bo to peljalo v »sovjetizacijo« Evrope? Spieker je mnenja, da zadnje vprašanje ni najbolj bistveno, kajti neodvisnost od »Moskve« ni merilo, po katerem bi lahko ocenjevali, kako demokratično ali revolucionarno so usmerjene komunistične partije. Kot najbolj ilustrativen primer (seveda zanj) navaja Jugoslavijo, Kitajsko, Albanijo in nekatere afriške dežele, ki da so bolj ali manj neodvisne od »Moskve«, pa kljub temu niso na poti v demokracijo (kot jo pač razume avtor prispevka). Ni potrebno, da bi na tem mestu razpravljali o takem stališču, čeprav je točka, ki že nakazuje samo usmerjenost Spiekerjevega prispevka.

V nadaljevanju navaja avtor obilo gradiva o konceptu in razvoju evrokomunizma. Pravi, da se zgodovina evrokomunizma začena z 20. kongresom KP SZ leta 1956, ki je obsodil stalinistično prakso in metode. Na drugi strani pa naj bi razkol med Sovjetsko zvezo in Kitajsko okrnil vodilno vlogo SZ in odprl vrata evrokomunizmu. Ne pozabi še omeniti, da odcepa Jugoslavije od politike

prosovjetsko usmerjenih komunističnih partij ne moremo imeti za začetek evrokomunizma, kajti država kljub neodvisnosti od Moskve še vedno vztraja pri enopartijskem sistemu.

»Usodni« dogodki so se začeli s kritiko ortodoksnih političnih doktrin, s kritiko Sovjetske zveze, češ da njena birokracija in državni aparat uničujeta demokracijo. Togliatti je leta 1956 spregovoril o nasilju in alienaciji v Sovjetski zvezi ter poskušal uveljaviti načelo, da ima vsaka država pravico izbrati lastno pot v socializem. Kot važne dogodke za razvoj evrokomunizma omenja Spieker še češko krizo leta 1968 in neuspeh čilske ljudske fronte leta 1973 (ki je vodil k razmišljanju o nujnosti vključitve širših množic, še zlasti srednjega razreda v evrokomunistično gibanje, s tem pa tudi h konceptu »zgodovinskega kompromisa« v Italiji). Poleg tega najdemo v nadaljevanju prispevka obilico podatkov o posameznih evrokomunističnih partijah in razlikah med njihovimi stališči, kar kaže, da avtor skrbno spremlja dogajanja v posameznih komunističnih partijah z omenjeno usmeritvijo. Vendar pa je bolj zanimivo njegovo razmišljanje o evrokomunistični koncepciji demokracije in njenem uresničevanju. Pravi, da je koncept »diktature proletariata« zamenjal koncept »razvite demokracije«, ki pomeni, da evrokomunisti institucij, postopkov in svoboščin zahodne demokracije ne ohranjajo več kot instrumente buržuazne vladavine, temveč jih ohranjajo, zato da bi jih razvili v višjo obliko (stopnjo). Temeljno telo odločanja je parlament, zagovarjajo regularne in svobodne splošne volitve, družbeni in kulturni pluralizem (vključujoč političnega) ter večstranski sistem. Evrokomunisti poudarjajo temeljne človekove pravice – vsak človek mora imeti pravico do zaščite privatnega (osebnega) življenja, da svobodno potuje, živi, izraža svoje mnenje, postane član klubov, sindikatov in političnih strank, si prosto izbira svojo religijo in druge dejavnosti. Vse to je lepo in prav, meni avtor, kakor hitro pa naj bi se programirane koncepcije uveljavile v praksi, je rezultat povsem drugačen. Za začetek pogledjmo kako je z zavračanjem koncepta »diktature proletariata«. Spiekerja skrbi, kaj se bo zgodilo, če bodo evrokomunistične partije dobile oblast. Opozarja, naj nikar ne pozabimo, na kakšen način so v letih 1944–48 komunisti prišli na oblast v

Vzhodni Nemčiji, Poljski, Madžarski, Bolgariji in ČSSR. Menda so vsi razglašali, da v svojih deželah ne bodo posnemali Leninove oblike »diktature proletariata«, da bodo imele možnost organiziranja in delovanja tudi druge stranke, da bodo komunisti varuhi (zaščitniki) ustave. »Rezultati so dobro znani,« pristavlja avtor (str. 451) in čeprav jih ne navaja, lahko domnevamo, kako jih akceptira.

In kaj je po Spiekerju s temeljnimi človeškimi pravicami (in svoboščinami), Menda evrokomunisti o njihovem zagotavljanju ne le kar naprej govorijo, temveč poskušajo njihov seznam še dopolnjevati. V praksi pa ta načela (ki so po avtorjevem mnenju vsekakor revolucionarna, saj jih v socialističnih deželah nenehno teptajo) sami podirajo. Svoboda organiziranja ni zagotovljena, kajti stranke, ki socializem zavračajo, se tretirajo kot reakcionarne in konservativne, ki so nujno na poti izumiranja. Po avtorjevem mnenju je kontradiktoren tudi odnos do institucije privatne lastnine. Če bi se ta uveljavljala brez vsakršnih omejitev, bi bila ena temeljnih postavk socialistične ideje – izpuščena. Po drugi strani pa nekateri spoznavaajo, da bi privatna lastnina na nekaterih področjih lahko pomagala rešiti gospodarsko krizo. Tudi svoboda vere ni zagotovljena, saj nič ne kaže, da bi evrokomunisti opustili ateizem, ki je del Marxovega in Engelsovega nauka (?!), religija je zanje opij ali posledica »odtujene dejanskosti«, ki bo takrat, ko bo odpravljena alienirana dejanskost, prej ali slej izginila. Verniki nimajo možnosti za izražanje svojih notranjih prepričanj kot drugi državljani, in avtor je zato trdno prepričan, da na tak način »tu za dolgo časa ni prostora za religiozna prepričanja« (str. 456–57). Kar se torej tiče človekovih pravic (svoboščin), ljudem dejansko niso zagotovljene. Nehote pa se potem vprašamo, katero deželo avtor pojmuje kot utelešenje teh pravic?

Po njegovem torej evrokomunisti vztrajajo na specifičnih marksistično-leninističnih načelih, ki, prenesena v prakso, pomenijo destrukcijo temeljnih človekovih pravic in konec demokracije. Z razrednim pristopom k problemom »razvite demokracije« so obljube evrokomunistov o zagotavljanju temeljnih pravic popolnoma razvrednotene in demokracijo uporabljajo le kot instrument za doseg oblasti. »V marksistično-leninističnem nauku ne vidijo le znanstvene podlage, temveč tudi formulo, ki jim zagotavlja analizo vsakršnih razmer in kaže rešitev iz njih,« meni Spieker (str. 462–63). Po njegovem so komunisti prepričani, da edini razumejo zgodovinske zakonitosti, da so zaradi tega poklicani, da jih razlagajo in spreminjajo, da so edina prava partija – to pa jih vodi na antidemokratsko in totalitaristično pot, v uničevanje svobode in demokracije.

Medtem, ko lahko v prvem delu prispevka najdemo nekaj zanimivih razglabljanj o strategiji in taktiki evrokomunizma, pa članek v nadaljevanju, ko začne koncepcijo evrokomunizma preprosto zavračati na temelju abstraktnih kategorij, kot so, npr., človekove pravice, zvoedeni. Evrokomunizem moramo vsekakor jemati kot politiko (idejnopolično usmeritev), ki izraža specifični položaj zahodnoevropskih držav v danem trenutku in posebno stanje zavesti delavskega razreda v najrazvitejših kapitalističnih deželah. Zato po našem mnenju v zahodni Evropi in državah s podobno družbeno strukturo in položajem ta politika ni le upravičena, temveč na svoj način krepi družbene pozicije delavskega razreda v specifičnih razmerah. Za njeno poglobljeno znanstveno oceno pa dosedanje izkušnje vsekakor ne zadostujejo, parcialnih ugotovitev pa ne bi smeli posploševati. Ob Spiekerjevih črnogledih napovedih se sprašujemo, kaj čaka Francijo, zdaj ko so prišli v vlado (evro)komunisti?

Melita Vovk

Socijalizam (Beograd) št. 4/1981

Dogodki na Kosovem: ALI ŠUKRIJA: Nacionalizem in iredentizem na Kosovem; TIHOMIR VLAŠKALIĆ: Vzroki in posledice dogodkov v SAP Kosovo; LAZAR MOJSOV: O sovražni in kontrarevolucionarni dejavnosti v SAP Kosovo; Sklepi 20. seje Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije; *Študije in članki:* KIRO GLIGOROV: Družbeni in gospodarski razvoj in produktivnost dela; FRANCE ČERNE: Izpopolnjevanje in operacionalizacija našega gospodarskega sistema; ZDRAVKO TOMAC: Socialistično samoupravljanje kot proces odmiranja države; FRANJO BUTORAC: Vloga države v deželah v razvoju; *Prispevki:* ZORAN POLIĆ: O začasnih ukrepih Zbora republik in pokrajin; MARIJAN PAVČNIK: Interdisciplinarnost, celovitost in pravo; MIODRAG ŽIVANOVIĆ: Marksistična kritika in kultura kritike; *Pogledi:* BLAGOJA KUNOVSKI: Žrtvovani mali filmski brat., *Prikazi.*

Savremenost (Novi Sad) št. 5/1981

V žarišču: Kolektivno delo, odločanje in odgovornost; *Politična dogajanja:* JOSIP BROZ TITO: O kolektivnem delu, odločanju in odgovornosti; MILENA VLAŠKALIĆ: Josip Broz Tito o neposrednosti samoupravljanja; *Teoretsko osmišljanje politike:* BORIVOJE PUPIĆ: O ideji kolektivnega dela v razmerah samoupravljanja; ALEKSANDER FIRA: Vsebinska in značaj amandmanov I do VII k ustavi SFRJ; MILIVOJ VUJADINOVIĆ: Pogled na osnutek amandmanov k ustavi SAP Vojvodina; JOVAN MUNČAN: Kolektivno delo, odločanje in odgovornost v samoupravnih organizacijah in skupnostih; LASLO RAHEK: Nekateri vidiki delovanja subjektivnih sil pri uresničevanju kolektivnega dela, odločanja

in odgovornosti; MARIJANA PAVANČIĆ: Pripombe k položaju in funkcijam družbenopolitičnega zbora; VERA TOMAŠEV: Ustavnopravni položaj in vloga predsednika izvršnega sveta; BRANKO POJIĆ: Položaj družbenopolitičnega zbora po osnutku amandmana IX k ustavi SAP Vojvodine; *Izkustvo prakse:* RADOVAN MEDDOVIĆ: ZK Vojvodine v boju za dosledno izvajanje pobude tovariša Tita; *Pogledi in mnenja:* VIDA KRVOKAPIĆ: Kolektivno delo in kolektivno odločanje ter demokratični centralizem v ZKJ; NEDA BREGUN: Kolektivno delo kot humanizacija odnosov v družbi; ALEKSANDAR RAIĆ: Odnos med ekonomskim in nacionalnim razvojem delavskega razreda v Vojvodini; TEREZ KOVAČ: Demografsko gibanje prebivalstva v Vojvodini; LJUBICA SIMAKOVIĆ: Marksistična teorija revolucije in različne oblike boja za socializem; *Prikazi.*

Opredeljenja (Sarajevo) št. 5/1981

Na Titovi poti: HAMDJA POZDERAC: Na Titovi poti; RUAD MUHIĆ: Tako Tito živi dalje; MIROSLAV HADŽIĆ: Prvine Titove koncepcije odnosov med socialističnimi državami; SERGEJ FLERE: Sporočila Titove misli in družbene vede; FRANJO KOŽUL: Titova filozofija internacionalizma; MITAR MILJANOVIĆ: Tito in revolucija; MILORAD MURATOVIĆ: Titov delavsko-razredni interes; ISMER GRBO: Avtentičnost socialistične revolucije v Jugoslaviji in Titovo pojmovanje diktature proletariata; NIJAZ MUSABEGOVIĆ: Zveza proletariata v delih Josipa Broza Tita; *Aktualne teme:* SLAVEN RAVLIĆ: Kapital, razredi in država; BOGDAN ILIĆ: Samoupravljanje kot pot ustvarjanja Marxove »svobodne asociacije proizvajalcev«; *Prikazi, tematska bibliografija.*

Marksistička misao (Beograd)
št. 3/1981

Naša glavna tema: Temeljni vzroki za aktualna ekonomska dogajanja v jugoslovanski družbi (razprava); *Prispevki:* DRAGAN B. KANDIĆ: Politična kritika vsakdanjega življenja; DARKO BEKIĆ: Kolonialno vprašanje: Od Marxa do Bernsteina; *Dogajanja:* ARSEN JOVANOVIĆ: XV. kongres socialistične internacionale; BOJAN PEJIĆ: Umetnost sedemdesetih let; *Redakcijski pogovori:* Zveza komunistov in njeno obravnavanje v revijah (Pogledi, Marksistička misao, Naše teme, Socijalizam); *Razgovor z ustvarjalcem:* V iskanju lepega (z Ivanom Fochtom se je pogovarjal Petar Živadinović); *Prevodi:* ALFREDO MEDIO: Neoklasiki, neorikardovci in Marx; *Pogledi, pri-kazi, tematska bibliografija.*

Pregled (Sarajevo)
št. 5/1981

Članki: DUŠAN PIREC: Razglabljanja o dialektiki krize in zloma; DRAGO LEDIĆ: Materialna kolektivna odgovornost v socialistični samoupravni družbi; MIODRAG IVANOVIĆ: Blagovna proizvodnja kot predpostavka, pogoj in temelj nadaljnega razvoja procesa samoupravljanja; DRAGAN ĐELIĆ: Neblagovna menjava v jugoslovanski plačilni bilanci 1974–1979; MILICA MILIDRAGOVIĆ: Sibirija: v preteklem času; BOGDAN L. DABIĆ: Sestavine angleščine v srbohrvaškem književnem jeziku; *Prevod:* HASAN SUŠIĆ: Teorija o vojni kot del obče znanosti o družbi (Ibn Khaldunovi nazori o vojni in veščini bojevanja); IBN KHALDUN: Vojne in načini vojskovanja pri raznih narodih; *Prikazi:*

Politička misao (Zagreb)
št. 4/1981

VLATKO MILETA: Dejavnost in struktura organizacije dežel izvoznice nafte; RANKO PETKOVIĆ: Oboroženi spopadi med neuvrženimi državami; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Uresničevanje eklepne dokumenta beograjskega sestanka KEVS; *Iz zgodovine in teorije politične misli:* MARINKO ŠIŠAK: Politična misel Nikole Gu-

letića; IVAN CIFRIĆ: Kmetstvo in socializem – zgodovinska izkustva in teoretske anticipacije; JOSIP VUKOVIĆ: Samoupravna raven izobraževanja novinarskih kadrov; *Recenzije.*

Medunarodni problemi (Beograd)
št. 4/1979

RANKO PETKOVIĆ: Šesta konferenca neuvrženih držav v Havani; DŽEMAL HATIBOVIĆ: Strukturne spremembe v gospodarstvih razvitih kapitalističnih držav; *Znanstvena srečanja:* (prispevki z dubrovniškega posvetovanja »Jugoslavija in nova ekonomska ureditev«): FRANCE ČERNE: Teorija prehoda iz kapitalizma v socializem in ideje o novi mednarodni gospodarski ureditvi; RIHARD ŠTAJNER: Vidiki realnosti nastajanja nove ureditve; ZORAN TRPUTAC: Konceptija zadovoljevanja osnovnih človeških potreb in nova mednarodna ekonomska ureditev; MLADEN STANIČIĆ: Surovine kot dejavnik mednarodnih odnosov dežel v razvoju; BORIS CIZELJ: Ekonomska integracija med deželami v razvoju – nekateri teoretski in praktični vidiki; MARJAN SVETLIČIĆ: Večnacionalna podjeda dežel v razvoju; MUSTAFA IMAMOVIĆ: Simpozij o turško-arabskih odnosih. *Prikazi.*

Pogledi (Skopje)
št. 2/1981

Članki in prispevki: EVGENI DIMITROV: Socialistično samoupravljanje – proces permanentnega preobražanja družbe v skupnost svobodnih in enakopravnih delovnih ljudi; BRANKO ZELENKOV: Samoupravljanje, blagovna proizvodnja in trg; VLADIMIR SULTANOVIĆ: Samoupravljanje, tehnokracija in zveza komunistov; DARKO ZOGRAFSKI: Makedonsko vprašanje in evropska socialna demokracija; NOVICA VELJANOVSKI: Pomembne etape razvoja narodne oblasti v NOV in revolucija v Makedoniji v letih 1941–1944; *Pogledi:* TOMISLAV OSMANLI: Konceptija predrevolucionarnega teatra Bertholda Brechta; NIKOLA TODORČEVSKI: Teden marksističnih razprav – Ohrid 81; *Prikazi knjig.*

Naše teme (Zagreb)
št. 5/1981

Pogledi: GORAN FEJIĆ: Neuvrščeni danes; IVICA MLINOVČIĆ: Samoupravljanje in religija; IVAN JELIĆ: Majsko posvetovanje KPJ in njegov zgodovinski pomen; *Tito – misel in delo:* VJEKOSLAV KOPRIVNJAK: Zgodovina in dialektika v Titovem delu; TONČI ŠITIN: Dalmatinska partijska organizacija v boju za zmago Titove linije v KPJ; *Socializem in demokracija:* BRANKO CARATAN: Socializem in demokracija; VJEKOSLAV MIKECIN: Ni socializma brez demokracije; ADOLF BIBIĆ: Kardeljeva koncepcija socialistične demokracije; TOMISLAV JANTOL: Socialistična demokracija v Kardeljevi misli; ĐORĐE PRIBIČEVIĆ: Politična demokracija in ekonomski sistem; IVAN PRPIĆ: Metodsko pripomba k razpravi o Kardeljevih delih; DAMIR GRUBIŠA: Pripombe k pluralizmu interesov; VANJA SUTLIĆ: Nekateri kritične pripombe; PREDRAG VRANICKI: Problemi razvoja socialistične demokracije; IVAN SALEČIĆ: Teorija in praksa; VJEKOSLAV KOPRIVNJAK: Za razumevanje razredne biti demokracije; *Mednarodna tribuna:* MILAN VOJNOVIĆ: Strategija monopolističnega kapitala; VLATKO MILETA: Mednarodne ekonomske organizacije; *Esej:* ZORAN TRPTEC: Razvoj sistema svetovne reprodukcije; *Dogajanja:* RAJKO ĐURIĆ: Teden marksističnih razprav v Ohridu; *Prikaz knjig in tujih revij.*

Kulturni radnik (Zagreb)
št. 2/1981

Kultura združenega dela: LJUPČE ĐOKIĆ: K problemu planiranja kulturnega razvoja v organizacijah združenega dela; DUŠKO SEKULIĆ: Usmeritev k teoriji samoupravnega planiranja; KRUNOSLAV

LEKO: Kadri v kulturi SR Hrvatske; *Poročilo iz delovnega kolektiva:* Planiranje kulturnega življenja v združenem delu (razgovor v »Josipu Krašu«); *Sodobnost in kultura:* IVAN KUVAČIĆ: Intelektualci in oblast; NADEŽDA ČAČINOVIĆ-PUHOVSKI: esteticizem; ULRICH PREUSS: Koncepti politične ureditve za množično družbo; *Aktualnosti:* SINIŠA MARIČIĆ: Revije v SR Hrvatski; *Ideje, pogledi, mnenja:* MATA BOŠNJAKOVIĆ: odmik od proletkulta; ZLATAN GAVRILOVIĆ: Artes molliunt mores, sed non philosopho; SAVA BOGDANOVIĆ: O mejah kulture; NENAD STARC: Ekonomska teorija in proizvodnja blaga.

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 9–10/1980

Tema številke: *Družbeno zgodovinska geneza naravoslovnih ved:* ANDREJ KIRN: Znanost v zgodovini in zgodovina v znanosti; WOLFGANG LEFÈVRE: Razvoj materialne proizvodnje in naravoslovne vede novega veka; EDGAR ZISLER: Socialni izvori novoveške znanosti; DAVID DICKSON: Znanost in politična hegemonija v XVII. stoletju; ROBERT K. MERTON: Znanost in gospodarstvo v Angliji XVII. stoletja; J. D. BERNAL: Predhodne industrijske revolucije in njihove posledice; BORIS HESSEN: Družbeni in ekonomski izvori Newtonovih »Principia«; SIR GEORGE CLARK: Socialni in ekonomski vidiki znanosti; MICHAEL WOLFF: Newtonova vrtavka; LEWIS S. FEUER: Družbeni izvori Einsteinove relativnostne teorije; FRIEDRICH TOMBERG: Znanost v obdobju propadanja meščanske družbe; *Aktualna zgodovina:* HELENE CARRERE D'ENCAUSE in STUART SCHRAM: Marksizem in Azija (Drugi kongres internacionale, Problem kolonialne revolucije v luči ruskega izkustva, Internacionala in revolucija na Vzhodu (1921–1924).

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BUHARIN Nikolaj: Teorija marksističnega materijalizma. Popularni udžbenik marksistične sociologije. (Predgovor: V. Mikecin). Zagreb, Globus 1980. XLIX+354 str. (Prometej, 1).

PIHLER Borut: Gradivo za zgodovino marksizma. Kronološka predstavitev člankov in študij iz slovenskih revij in časnikov v obdobju od leta 1899 do leta 1935. V: VESTNIK Inštituta za marksistične študije SAZU 1980, št. 1, str. 51–234.

SCHMIDT Alfred: Pojam prirode u Marksovom učenju. (Der Begriff der Natur der Lehre von Marx. Prev. D. Basta.) Beograd, Vuk Karadžić 1981. 249 str. (Zodijak, 50)

—: VESTNIK Inštituta za marksistične študije SAZU. (Ur. Boris Majer). Ljubljana, SAZU-Inštitut za marksistične študije 1980. 1. št. 235 str.

II. FILOZOFIJA

BLOCH Ernst: Princip nada. (Das Prinzip Hoffnung. Prev. H. Šarinič. Zagreb, Naprijed 1981. 3 knj.) Filozofska biblioteka, 14 (1, 2, 3)

—: HEGELOVSKE desnice. (Die Hegelsche Rechte.) Tekstovi iz djela F. V. Karovea, ... et al. Sarajevo, V. Masleša 1980. 409 str. (Logos)

—: HEGELOVSKE ljevice. (Die Hegelsche Linke.) Tekstovi iz djela H. Hajnea, ... et al. Sarajevo, V. Masleša 1980. 140 str. (Logos)

JASPERS Karl: Sokrat, Buda, Konfucije, Isus. (Die Massgebenden Menschen Sokrates-Budha-Konfuzius-Jesus. Prev. S. Grubačić.) Beograd, Vuk Karadžić 1980. 250 str. (Zodijak, 49)

KALAN Valentin: Dialektika in metafizika pri Aristotelu. Ljubljana, Mladinska knjiga 1981. 249 str. (Tokovi)

ŠEŠERKO Leo: Brati Althusserja. I-V. Tribuna, Lj., 30(1980)81, št. 7–20.

ULE Andrej: Vloga duhovnega dela v samoupravljanju. V: ZGODOVINSKI proces konstituiranja ... 1981, str. 83–85.

III. SOCIOLOGIJA

ADAM Franko: Pristop k večnivojski analizi moči. V: RUS Veljko: Večnivojska analiza moči v delovnih organizacijah. 1980, str. 71–80.

ARZENŠEK Vladimir: Osvoboditev dela. IV. Ljubljana, ISU 1981. 214+31 str.=f.

BOSNIĆ Slobodan: Dosedanje empirične raziskave samoupravljanja. V: METODOLOŠKE predpostavke raziskovanja samoupravljanja, 1980, str. 40–42.

BUCAR France: Upravljanje. V Ljubljani, CZ 1981. 429 str. (Misel in čas, 35)

BRONOWSKI Jacob: Osjećaj budućnosti. Eseji iz filozofije znanosti. (A sense of future. Prev. N. Sesardić.) Zagreb, Globus 1980. 293 str. (Novi svijet, 7)

GOLAVŠEK Alfred: Nekateri marksistični temelji sociologije. Ljubljana, Zveza delavskih univerz Slovenije – DDU Univerzum 1981. 139 str. (Družbeno izobraževanje, 85)

GOLOB Matija: Družbeni pogoji nastajanja korupcije v različnih tipih sodobnih družb. 3a. Ljubljana, ISU 1980. loč. pag.

JEROVŠEK Janez: Zakaj tehnični strokovnjaki odhajajo v netehnične poklice? Delo, Lj., 16. 5. 1981.

JEZERNIK Mišo: Potrebe in delovni potenciali ostarelih. 2. d. 1980. Ljubljana, ISU. 456 str. =f.

KAVAR-VIDMAR Andreja: Pravna ureditev rehabilitacije invalidov. V: ZBORNIK člankov in razprav. 1980, št. 1, str. 29–39.

KAVČIČ Bogdan & Tone KLASINC & Alfonz ŠTERBENC: Samoupravne delovne skupine. Primer Novoles. Ljubljana, Delavska enotnost 1981. 99 str. (Sindikati, 38)

KRADER Lawrence: Etnologija i antropologija u Marxa. (Ethnologie und Anthropologie bei Marx. Prev. S. Bošnjak.) Zagreb, Stvarnost 1980. 323 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 24)

—: KRITIČNA teorija družbe. Izbor tekstov (Frankfurtske šole.) Izbrala S. Žižek in R. Riha. Prev. J. Razpotnik, et al. Ljubljana, Mladinska knjiga 1981. 297 str. (Tokovi)

MAJČEN Nada: Poskus objektivizacije socialnega razvoja v sistemu samoupravnega planiranja. V: ZBORNIK člankov in razprav. 1980, št. 1, str. 41–48.

MANNHEIM Karl: Eseji iz sociologije kulture: (The essays on the sociology of culture. Prav. Ž. Vodinelič. Zagreb, Stvarnost 1980. 280 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 22)

MAVER Darko: Pogledi nekaterih jugoslovanskih in tujih piscev na vprašanja uživanja drog in narkomanije. Anthropos, Lj., 1981, št. 1, str. 69–94.

MILOŠEVIĆ Vida: Nekateri aktualni problemi socialnega dela. V: ZBORNIK člankov in razprav. 1980. št. 1, str. 57–67.

PETRIC Ida: Socializacijski dejavniki v procesu oblikovanja nove identitete Slovencev. Sodelavci: Janez Dokler, Žiga Knap. Ljubljana, ISU 1980. (IV)+69 str. = f. 1. del.

—: RAZPRAVE in gradivo. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja 1980. št. 11–12, str. 172.

RUNCINI Romolo: Iluzija i strah u građanskom društvu od Dickensa do Orwella. (Ilusione e paura nel mondo borghese da Dickens a Orwell. Prev. I. Klarič, et al.) Zagreb, Školska knjiga 1980. 347 str. (Suvremena misao, 684)

SERVAN-SCHERIBER J.J.: Svjetski izazov. (Le Defi mondial. Prev. V. Ogrizović, M. Wolf.) Zagreb. Globus 1981. 332 str. (Plava biblioteka)

SKLEDAR Štefan: Scenariji razvoja kot metoda analize bodočnosti. IB, Lj., 1981, št. 3/4, str. 23-35.

—: SLOVENCI v procesih preoblikovanja svoje identitete. Projekt. Nosilec projekta: Ratko Ščepanović. Sodelavci: B. Baskar, A. Caserman, M. Grčar, S. Fišer, ... et al. Ljubljana, ISU 1979. IV+214 str. = f.

TRSTENJAK Anton: Kako je s samomorji? Pogovor NR. Naši razgledi, Lj., 15. 5. 1981/9.

ULE Mirjana: Socializacija za samoupravljanje: V: ZGO-DOVJSKI proces konstituiranja... 1981, str. 80-82.

VOVK Marija: Stanovanijska problematika priseljenih delavcev v Ljubljano. Sodel.: L. Gosar, A. Gulić, T. Zadrnikar. Ljubljana, Urbanistični inštitut SRS 1980. VIII+178+25 str. +1 zvd. (stroj. avtograf.)

—: ZBORNIK člankov in razprav. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce 1980. 1. št. 121 str.

ŽIŽEK Slavoj: Osnovne poteze označevalne analize socialnih fantazem. Ljubljana, ISU 1980. (III)+58 str. = f.

IV. PSIHOLOGIJA

ČACINOVIČ-VOGRINCIC Gabi: Vloga očeta. V: ZBORNIK člankov in razprav. 1980, št. 1, str. 9-19.

ČERNIGOJ-SADAR Nevenka-Anuška FERLIGOJ: Nekatere značilnosti načinov življenja Slovencev. Anthropos, Lj., 1981, št. 1, str. 37-52.

GREGG Vernon: Ljudsko pamčenje. (Human Memory. Izr: Essential psychology. Prev. D. Latković.) Beograd, Nolit 1980. 141 str. (Psihološka biblioteka, 26).

—: KONGRES PSIHOLOGA JUGOSLAVIJE. 6., 1978, Sarajevo: Šesti kongres psihologa Jugoslavije. Zbornik radova. Sarajevo, Društvo psihologa BiH [1981.] 4 knj: 1. Ličnost i društvo. 2. Uloga psihologije u udruženom radu. 3. Psihologija u vaspitno-obrazovnom procesu. 4. Psihološki aspekti opštenarodne odbrane.

PEČJAK Vid: Zaton ali polet naše psihologije. Ob 7. kongresu... Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981, št. 12.

V. ZNANOST - KULTURA - PROSVETA - ŠOLSTVO

BLATNIK Vinko: Kako (in s čigavo pametjo) v prihodnost? Ob scenarijih za »Slovenijo 2000«... Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981, št. 12.

BRECHT Bertold. Tematska št. Ured. Jože Novak. Tribuna, Lj., 30/1980/81, št. 21/22.

BRONOWSKI Jacob: Porijeklo znanja i imaginacije (The origins of knowledge and imagination. Prev. N. Petrak, et al.) Zagreb, Stvarnost 1981. 103 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 23)

BUZAN Tony: Delaj z glavo (Prev. M. Čakš. Uvod. Vid Pečjak. Ljubljana, DDU Univerzum 1980. 127 str. ilustr.

EISENSTEIN Sergej Mihajlovič: Montaža, ekstaza. (:Izbrani spisi:) (Izbor in ureditev tekstov, lektorirana

nje prevoda, opombe, kronologija) filmografija, uvod: Zdenko Vrdlovec. Prev. P. Pečenko. V Ljubljani, CZ 1981. 342 str., ilustr. (Marksistična teorija kulture in umetnosti, 3)

JAMBREK Peter: Etos znanosti. Naši razgledi, Lj., 19. 5. 1981, št. 9.

JEROVŠEK Janez: Razdrobljenost gospodarstva in raziskovalno delo. Raziskovalec, Lj. 11/1981, št. 6, str. 213-215.

JUSTINEK Ivan: Tehnični ter tehnološki napredek in samoupravljanje. Maribor, Obzorja 1981. 132 str. (Marksistična knjižnica, 12)

KERMAUNER Taras: Ne hlapec ne sovražnik. (Pismo M. Ribičiču.) Naši razgledi, Lj., 15. in 29. 5. 1981, št. 9, 10.

LESKOVŠEK Žiga: Vloga znanstvene fantastike v sodobni družbi. Anthropos, Lj., 1981, št. 1, str. 95-108.

—: »NOVA REVILJA« na poti do svoje dokončne podobe. Delo, 1. 7. 1981.

PINTAR Emil Milan: Nekateri elementi za oblikovanje družbeno-ekonomskih odnosov za hitrejši razvoj raziskovalne dejavnosti. Raziskovalec, 11/1981, št. 6, str. 218-223.

—: PUNK - aktualna tema dela mladine (Bogdana Herman. - Prva, druga, tretja... in še ena stvar) Gregor Tomc. Komunist, Lj., 10. 7. 1981, št. 27.

—: RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE: Samoupravni sporazum o temeljih plana RSS in posebnih raziskovalnih skupnosti za obdobje 1981-1985. - PLAN razvoja RSS za srednjeročno obdobje 1981-1985. - PLAN RSS za leto 1981. - SAMOUPRAVNI sporazum o enotnih merilih za ugotavljanje usposobljenosti delavcev raziskovalnih organizacij za opravljanje raziskovalnega dela v SRS. - RAZISKOVALNE organizacije Slovenije (stanje jan. 1981). Raziskovalec, Lj., 11/1981, št. 6.

RIBIČIČ Mitja: Socialistična zveza je bistra voda, v kateri se vidi vsaka žaba. (odgovor T. Kermaunerju.) Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981, št. 12.

—: (ŠTIPENDIJE): Stališča in usmeritve RK ZSMS sprejete na seji dne 13. 3. 1981. Tribuna, Lj., 30/1980/81, št. 15/16, 17.

VIDMAR Josip: Esej o lepoti. Trst, Zal. Tržaškega tiska 1981. 213 str. (Eseji, 1)

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BIBIČ Adolf: Snaga narodnih masa. (Kardeljeva koncepcija socijalističke demokratije). Predgovor. V: KARDELJ E.: Socijalizam i demokratija. 1980, str. I-LXXV.

—: REVIZIONIZAM. E. Bernstein, I. Bonomi, J. Jaures, S. Merlino, G. Sorel, P. von Struve. Izbor i predgovor: I. Prpić. Zagreb, Globus 1981. 390 str. (Prometej, 9)

SOREL Georges: Revolucija i nasilje. Izbor i predgovor: R. Kalanj. Zagreb, Globus, 1980. XIX+325 str. (Prometej 10)

SRUK Vlado: Razmišljanja o stalinizmu. Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981, št. 12.

- DJURANOVIĆ V.: Prizadevanja za zboljšanje položaja invalidov in družbi. Delo, Lj., 16. 5. 1981.
- DOLANC Stane: Pri našem delu je preveč slabosti ... dom španskih borcev v Lj.-Moste. Delo, 6. 7. 1981.
- HAFNER Vinko: Nikakor se ne smemo sprijazniti z nadaljnjim padanjem realnega OD ... Zveza sindikatov Slovenije. Delo, Lj., 27. 6. 1981.
- KARDELJ Edvard: Proti nacionalizmu, za popolno svobodno demokratično uveljavitev vseh narodov in narodnosti na Kosovu. ... pogovor 1977 ... Delo, Lj., 7. in 8. 7. 1981. Komunist, Lj., 3. 7. 1981, št. 26.
- KARDELJ Edvard: Socializem in demokracija. Izbor prired. B. Caratan, V. Mikecin. Predg. A. Bibič. Zagreb, Globus 1980. LXXV+574 str.
- : KONGRES SAMOUPRAVLJALCEV, 3., 1981, Beograd: Resolucija. ... Delo, 20. 6. 1981.
- : KONGRES SAMOUPRAVLJALCEV, 3., 1981, Beograd: Združeno delo v boju za socialistično samoupravljanje in družbenoekonomski razvoj. Sporočila. Izkušnje samoupravne prakse. 3 knj.: 1. Odločanje delavcev v združenem delu o pridobivanju in delitvi dohodka. 2. Samoupravno povezovanje in združevanje na temeljih dohodka – bistven dejavnik družbene reprodukcije, samoupravnega planiranja in razvoja. 3. Združeni delavci v delegatskem sistemu.
- KOROŠEC Štefan: Družbeni sveti postajajo vse bolj demokratična ustvarjalna telesa. Delo, Lj., 26. 6. 1981.
- MOJSOV Lazar: Socialistično samoupravljanje je moč, ki loči resnično nacionalno afirmacijo. ... Delo, Lj., 6. 7. 1981.
- : PISMO predsedstva SFRJ skupščini Jugoslavije. Delo, Lj., 27. 6. 1981.
- RATKOVIĆ Radoslav: Zakaj Kosovo ne more biti republika? Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981, št. 12 po Borbi.
- RIBIČIĆ Ciril: Izvršni svet v delegatskem skupščinskem sistemu Jugoslavije. Teoretična zamisel, ustavni položaj in praktično delovanje. Ljubljana, Delavska enotnost 1981. 195 str.
- RIBIČIĆ Ciril: Razpota delegatskega trenutka. Komunist, 26. 6. 1981, št. 25.
- RUPNIK Janko: Mesto in vloga kolektivnega vodenja in upravljanja v političnem sistemu SFRJ. Ljubljana, Zveza delavskih univerz Slovenije – DDU Univerzum 1981. 87 str. (Družbeno izobraževanje, 87)
- : SAMOUPRAVNI sporazumi republikanskih skupnosti o temeljih planov in o socialni varnosti za obdobje 1981–1985. Ljubljana, Uradni list SRS 1981. 129 str.
- : SOCIALISTIČNA ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE. Problemska konferenca: Občani bogatijo vsebino delovanja SZDL v društvi in družbenih organizacijah. Stališča. Delo, Lj., 21. 5. 1981.
- : SVEST in angažovanost komunista. Istraživanje članstva Saveza komunista. A. Milić, V. Goati, S. Bolčić, et al. Beograd, Mladost-Marksistički centar CK SK Srbije 1981. 329 str.
- TITO: Zbrana dela. knj. 6. okt. 1940–april 1941. Ljubljana, Komunist 1981. XXI+366 str.
- VLAHOVIĆ Veljko: Sabrani radovi. Gl. i odg. ured. B. Pavičević. Beograd–Titograd, Komunist-Pobjeda 1981. 7 knj.

- VRHOVČAK Ivanka: Temeljna naloga komunistov je, da razvijejo tako socialistično zvezo, kakršno narekujejo potrebe časa ... 10. seja CK ZKS. Delo, Lj., 26. 6. 1981, Komunist, 26. 6. 1981, št. 25–pos. pril.
- : ZAKON O ZDRUŽENEM DELU V TEORIJI IN PRAKSI. Strokovni simpozij Pravne fakultete v Ljubljani, 1981. V: ZDRUŽENO delo, 32. zv. 1981.
- : ZGODOVINSKI proces konstituiranja socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. – Osebnost v samoupravni družbi. Izd. JCIPS. Ljubljana, Delavska enotnost, 1981. 105 str. (Zvezki za teorijo in prakso samoupravljanja, II(2–3))
- ZEMLJARIČ Janez: Vedno smo bili najmočnejši takrat, kadar nismo prikrivali svojih težav. Delo, Lj., 6. 7. 1981.
- : ZVEZA komunistov je vse manj dejavnik oblasti, vse večja pa je njena vloga pri oblikovanju in razvijanju socialistične zavesti delovnih množic. 10. seja CK ZKS. Komunist, Lj., 26. 6. 1981, št. 25, pos. pril.
- : ZVEZA KOMUNISTOV SLOVENIJE. CK, problemska konferenca o gradbeništvu. Delo, Lj., 6. 7. 1981. Komunist 10. 7. 1981, št. 27.
- : ZVEZKI ZA TEORIJU IN PRAKSO SAMOUPRAVLJANJA. Izd. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj. Ljubljana, Delavska enotnost – Zagreb, Informator 1980 – leto, št.: I/1: teoretični in metodološki aspekti raziskovanja razvoja socialistične samoupravne družbe. 1980. I/2: Metodološke predpostavke samoupravljanja. 1980. I/3: Izgradnja političnega in pravnega sistema socialističnega samoupravnega društva. 1980. II/2–3: Zgodovinski proces konstituiranja socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. – Osebnost v samoupravni družbi. 1981.

3. Politični sistemi in organizacije:

- KIRN Srečo: Thatcherizem ... in »socialna država«. Tribuna, Lj., 30/1980/81, št. 19/20, str. 13–15.
- MCBRIAD Sean – Rene BACKMAN: Zakaj umirajo Irci? Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981.
- MAO-CE-TUNG: Kineska revolucija i socializem. Izbor i predgovor M. Drušević. Prev. J. Planinc, Z. Vodinec. Zagreb, Globus 1980. LX+612 str. (Prometej, 12)
- WALENSA Lech: »Najpomembnejše je, da ne izgubimo svojega boja«. Naši razgledi, Lj. 26. 6. 1981, št. 12.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- ALTMAN Gavro: Velika razprava o pomenu in ciljih neuvrčenosti. Ljubljana, Komunist 1918. 113 str.
- GRLIČKOV Aleksandar: Sodobni svet in socializem. I–II. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 8, 9.

5. Mednarodni odnosi:

- ALTMAN Gavro: Konstante propagande iz Tirane. Naši razgledi, Lj., 12. 6. 1981, št. 11.
- DIMITRIJEVIĆ Vojin: Kako je nastajala Albanija. Zgod. oris. Naši razgledi, Lj., 12. 6. 1981, št. 11.
- MINIČ Miloš: SFRJ dosledno spoštuje politiko neuvrčenosti. ... odnosi z Albanijo. Delo, Lj., 26. 6. 1981.
- : »OFENZIVA protisocialističnih sil ogroža varnost nas vseh«. Pismo ... CK KP SZ poljskemu CK. Naši razgledi, Lj., 26. 6. 1981, št. 12, po Le Monde.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Žgoča vprašanja naših gospodarskih odnosov s tujino... Delo, Lj., 6. 6. 1981.

—: EKONOMSKI razvoj Slovenije do leta 2000. Povzetek scenarija. IB »Slovenija 2000«, 1981, št. 3–4, str. IV+XXV.

KLEMENČIČ Vlado: Ekonomske zakonitosti morajo veljati tudi v infrastrukturi. Delo, Lj., 19. 5. 1981.

—: TEORIJE sloma. K. Marx, V. I. Lenin, H. Cunow..., et al. Izbor: B. Caratan, R. Kalanj, V. Mikecin. Predgovor: D. Pirc. Zagreb, Globus 1980. XLIV+57 str. (Prometej, 8)

X. ZGODOVINA – GEOGRAFIJA

BIBER Dušan: Narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji za svobodo in ljudsko oblast. Prispevki IZDG, Lj., 18/19, 1978/1979, str. 53–62.

DREZGA Dušan: Prvi maj. Ljubljana, DDU Univerzum 1981, 165 str. ilustr.

DOLANC Stane: Moč naše samoupravne politike je bila in je tudi v tem, da je ljudi seznanjala... Delo, Lj., 16. 5. 1981.

FAJFAR Tone: Osvobodilna fronta slovenskega naroda. 40 let. Naši razgledi, Lj., 24. 4. 1981, št. 8.

FERENC Tone: Črni avti vozijo v nočeh... Delo, Lj., 6. 6. 1981.

FISCHER Jasna: Delavsko izobraženstvo v Ljubljani v letih 1882–1884 in proces v Celovcu. Prispevki IZDG 18/19, 1978/79, str. 3–15.

—: PRISPEVKI za zgodovino delavskega gibanja. 20. 1980. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja [1981.] 265 str.

PRUNK Janko: Dialog med komunisti in krščanskimi socialisti v Sloveniji med obema vojnama. Prispevki IZDG, Lj., 18/19, 1978/79, str. 45–52.

PREJELI SMO V OCENO

Anton Bebler: Razorožitev, zbornik razprav in listin o nekaterih političnih in političnopravnih vidikih razorožitvenih prizadevanj, izd. ČZDO Komunist, Ljubljana 1981, 260 str. (zbirka »Temelji«, 14. zvezek).

France Bučar: Upravljanje, izd. Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, 430 str. (zbirka Misel in čas).

Sergej Mihajlovič Eisenstein: Montaža, ekstaza, izd. Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, 344 str. (Zbirka Marksistična teorija kulture in umetnosti).

Aleksandar Grličkov: Sodobni svet in socializem, izd. Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, 382 str. (zbirka Misel in čas).

Edvard Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, 10. knjiga, izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, 472 str.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, enciklopedična obravnava po panogah: Zgodovina agrarnih panog — II. zvezek — Družbena razmerja in gibanja, izd. Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Zgodovinski inštitut Milka Kosa, zal. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, 794 str.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Ivan Kristan: Ustavnopravni položaj avtonomnih pokrajin v SFRJ

Marjan Rožič: SZDL v uveljavljanju pluralizma samoupravnih interesov

Najdan Pašič: Pluralizem interesov in samoupravna občina

Okrogla miza: O različnih teoretičnih pogledih na družbeno lastnino razpravljajo: Marko Ilešič, Alojzij Finžger, Aleksander Bajt, Jože Pernuš, Andrej Berden, Vinko Kastelic, Stojan Cigoj in Bogomir Sajovic

Matjaž Klemenčič: Politično delo Louisa Adamiča

Martin Žnidaršič: Založništvo v svetu in pri nas